

Barna Ildikó — Pető Andrea

A POLITIKAI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁNI BUDAPESTEN

Gondolat

A politikai igazságszolgáltatás
a II. világháború utáni Budapesten

522

Barna Ildikó – Pető Andrea

**A politikai igazságszolgáltatás
a II. világháború utáni Budapesten**

Gondolat Kiadó
Budapest, 2012

A kötet a Rothschild (Europe) Alapítvány támogatásával készült.

© Barna Ildikó, Pető Andrea, 2012

A címlapfotót a Magyar Nemzeti Múzeum Fotótárának engedélyével közöljük.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

A kiadásért felel Bácskai István
Szöveggondozó Simon Adri
Műszaki szerkesztő Pintér László
Tördelő Lipót Éva
Nyomta és kötötte Rolling-Site Nyomda

ISBN 978 963 693 449 1

Tartalom

BEVEZETŐ	9
A NÉPBÍRÓSÁGI ELJÁRÁSOK JOGI HÁTTERE ÉS A MAGYAR NÉPBÍRÓSÁGI RENDSZER MŰKÖDÉSE	15
A népbíróági rendszer felépítése és az eljárások szereplői	20
A bűncselekmények és a kiszabható büntetések köre	25
A népbíróági jog egyes vitás kérdéseiről	28
A KUTATÁS MÓDSZERTANA	31
A megközelítés módszere	32
Előkészítő fázis	34
Pilot kutatás	34
Szakértői kerekasztal	36
Kódozók felkészítése	38
A végleges kérdőív	39
Kutatási fázis	40
Mintavételi eljárás	40
A kérdőívek kitöltésétől az adatfájlig	41
Az adatfájl előkészítése az elemzésre	45
Néhány módszertani megjegyzés az eredményekhez	50

A VIZSGÁLT NÉPBÍRÓSÁGI ÜGYEK ELEMZÉSE	54
Pertípusok	54
Különböző pertípusok időbeli megoszlása	57
Az akták jellemzői	59
A népbíróági perek szereplőinek elemzése	60
Vádlottak	60
<i>Nemek aránya</i>	61
<i>Életkori megoszlás</i>	63
<i>Születési hely</i>	64
<i>Iskolai végzettség</i>	66
<i>Társadalmi pozíció</i>	68
<i>Nyilas párttagság</i>	70
Tanúk	73
<i>Nemek aránya</i>	74
<i>Életkori megoszlás</i>	75
<i>Születési hely</i>	76
<i>Társadalmi pozíció</i>	78
Az egyes pertípusok vádlottjainak és tanúinak összefoglaló demográfiai profilja	79
Ügyvédek	84
A népbíróági perek jellemzői	86
A perek hossza és a tárgyalások száma	86
Tanúk a bírósági eljárásban	87
Ítéletek	93
A tanúk összetételének hatása az ítéletre	99
 A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁNI POLITIKAI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS JELLEMZŐI A TÁRSADALMI NEMEK SZERINT	 101
Nők a politikai igazságszolgáltatásban: sztereotípiák és valóság a női elkövetőkről	102
A tanúk	108
Az ítéletek	109

Női népbírók	111
Összefoglalás: társadalmi nemek a politikai igazságszolgáltatásban	114
ZSIDÓ IDENTITÁS ÉS A NÉPBÍRÓSÁGI TÁRGYALÁSOK	116
A vizsgált népbíróági ügyek jellemzése	118
Vádlottak és jellemzőik	121
Tanúk és jellemzőik	122
Az ítéletek	125
A zsidó identitás és a politikai igazságszolgáltatás gyakorlata	125
ÖSSZEFOGLALÁS	133
IRODALOM	137

Bevezető

A II. világháború utáni politikai igazságszolgáltatásnak Magyarországon története és emlékezete is van. Ez a kettő egyre kevésbé találkozik egymással. Ez a konfliktus a magyarázata annak, hogy erre az alapkutatásra vállalkoztunk. Hiába a népbíróságokról szóló egyre gyarapodó szakirodalom, melyből válogatást az irodalomjegyzékben közlünk, ennek a közbeszédben és a közéletben csekély a hatása. Ennek első oka a történelem és a nyilvános történelem (*public history*) közötti különbségtételben kereshető. Míg a nyilvános történet valamilyen konkrét cél eléréséért szélesebb közönséghez szól, addig a „történelem” az általa szakmainak nevezett közönség mércéjének kíván megfelelni. A népbíróság története a szaktörténészek területe, és ez a tudás nem befolyásolta érdemben az erről folyó közbeszédet. A második ok az elméleti keret, amelyben a kutatás és a kutatás értelmezése zajlik. A népbíróságok a II. világháború utáni igazságszolgáltatás eszközei voltak, tehát megítélésük is és értelmezésük is átpolitizált. Az igazságszolgáltatás megítélését meghatározzák a politikai törésvonalak, melyek kizárják az egyes, a politikai keretbe nem illeszthető álláspontok érdemi mérlegelését. A harmadik ok, hogy a népbírósági tárgyalás a magyar lakosság mintegy tizedének személyes élménye: vagy személyesen voltak tanúk, vádlottak, vagy a családjukból érintett valakit ez a

folyamat. A családi körben meséltek saját élményeikről, s ezen keresztül jöttek létre azok a generációkon át hagyományozódó történetek, melyeknek alig van közülük az eddig a tankönyvekben szereplő népbírásgképhez. Ezeknek a személyes történeteknek egy része azoknak a történetei, akiket felelősségre vontak a II. világháború alatti magatartásukért, ezért éppen a domináns antifasiszta diskurzussal szemben alakultak ki, és a személyes tapasztalat hitelessége adja meg ezeknek a súlyát. Két nyilvános történelem versengését látjuk tehát, mely a nyilvános történelemben az antifasiszta diskurzus vereségével zárul, és az érvelési szintek összecsúszása miatt egyre inkább elhomályosul, hogy valóban voltak a II. világháború alatt elkövetett bűnök, amikért számot kellett vagy kellett volna adni.

Jon Elster szerint az átmenetek során különböző büntetési formák léteznek: a kirekesztés, a saját hatáskörben elkövetett gyilkosság, a szakmai szervezetek átvilágítása, szankciók bevezetése a korábban együttműködő állami hivatalnokokkal szemben, a bűnösök nyilvános megszégyenítése és a perek (Elster 2006, 33). A magyar esetben kirekesztésre, az alkalmi gyilkosságokra és a megszégyenítésre nem került sor. Hiányzott az erős partizánmozgalom, amely a franciák, olaszok vagy bolgárok esetében önhatalmúlag kivégezte vagy különböző módokon (például a nők hajának nyilvános leborotválásával) megszégyenítette a kollaborálókat a felszabadítást közvetlenül követő időszakban. Magyarországon a szakmai szervezetek átvilágítása, állami hivatalnokok múltjának vizsgálata és a perek voltak az átmenet eszközei. Ezek a büntetési formák mind-mind érzelmeket mediáltak, olyanokat, mint gyűlölet, megvetés, szégyen, és erre a mediálásra a folyamatban részt vevő egyének szintjén került sor. Ezért az átmeneti igazságszolgáltatást nem lehet a mikroszintű elemzés nélkül elvégezni. De ezek a mikroszintű elemzések félrevezetőek lehetnek, mert a teljes képet nemcsak hogy nem „adják ki”, hanem azt is befolyásolják, hogy mit láthatunk meg belőle egyáltalán.

Hogyan határozza meg az igazságszolgáltatás, hogy mire és hogyan emlékezik a nyilvános emlékezet? Markovits szerint kétféle megközelítés van (Markovits 2001). Az első az institutionalista, melyben azt állítják, hogy a szervezet működése nem volt független a politikai hatalomtól, és azt vizsgálják, hogy az igazságszolgáltatás szervezetei hogyan alkalmazták a jogszabályokat. Ezzel a megközelítéssel az a probléma, hogy elsősorban az intézmények által létrehozott dokumentumok alapján von le következtetéseket. Ugyanakkor minden jogi rendszer egy adott ideológiát követ, ennek a mértéke természetesen változik. Ez a megközelítés nem veszi figyelembe az egyént, aki az adott keretek között alkalmazta a törvényt, és azt az egyént, aki bekezdült a rendszerbe, és a maga módján a saját eszközeivel próbált a maga számára legkedvezőbb ítéletet kicsiholni belőle. Ezt Alf Lüdtke „Eigen-Sinn”-nek nevezte (idézi Markovits 2001, 547), ami olyasmit jelent, hogy akarat vagy makacsság. Az angolszász irodalomban ezt *agency*-nek, azaz ágensségnek nevezik, mellyel az egyének nyomot hagynak, befolyásolják az állami szintű történeteket. Az intézménytörténeti megközelítést a szakirodalom legtöbbször összeköti az egyes esetek elemzésével, melyek ebben a vizsgálati keretben rögtön „atipikusak” lesznek.

A másik vizsgálati megközelítés az „áldozat történetek”. Ezek száma 1989 után gyorsan növekedett, és mára ez lett a domináns nyilvános történeti diskurzus. A domináns, kritikátlan antifasiszta diskurzust felváltja a népbírósi folyamatot szigorú kritikával kezelő magatartás. Ezek a történetek az érzelmekkel dolgoznak, és bemutatják az egyéni szenvedéseket, melyben az érzelmek kulcsszerepet játszanak, még akkor is, ha ezek az érzelmek a nagy történelmi folyamatokból sokat nem magyaráznak meg, és arra épülnek, hogy kompenzálják az áldozatot a vele történektért. A most napvilágra kerülő népbírósi történetek szükségszerűen a II. világháború előtti elit szenvedéstörténetei, amelyek az emlékezet működéséből adódóan nem azt mondják el, hogy mi történt, hanem azt, hogy ez hogyan mesélhető el

az ő szempontjukból. Ezeknek a történeteknek van még egy nagyon komoly következménye: csak az ismert és az elítélhez tartozó emberek történetei hangzanak el, és a sok-sok mindennapi áldozat története elhallgatódik, kimarad a nyilvános emlékezetből, és így szükségszerűen csak mozaikszerű képet ad a folyamatról.

Ebben a könyvben arra vállalkozunk, hogy ezekkel a korábbi megközelítésekkel szemben újfajta, általunk kidolgozott módszertannal vizsgáljuk a népbíróságok történetét, mely a korábbi vizsgálati keretek okozta módszertani problémákon és a politikai, valamint ideológiai megfontolásokon felülemelkedve újfajta megismerést tesz lehetővé. A népbíróság jogtörténetét 1949-ig tekintjük át, kutatásunk csak erre a korszakra fókuszál. Nem foglalkozunk a népbíróság 1956 utáni szerepével, mert ez szintén félrevezető annak megértésben, hogyan működött a politikai igazságszolgáltatás közvetlenül a II. világháború után. A vizsgálatunkban külön korszaknak tekintjük az 1945–1949 közötti időszakot. A kötet azt a célt tűzi ki, hogy szigorúan fegyelmezett és következetes kvantitatív módszertan segítségével határozza meg, kik kerültek be a népbírósági folyamatba, hogyan működött a népbíróság, különösen a társadalmi nemek szempontjából, valamint milyen hatással volt a népbíróság tevékenysége a poszt-soá zsidó identitás alakulására.

A szakirodalom általában dichotómiában fogalmazza meg a népbíróságok értékelését: igazságszolgáltatás kontra megtorlás. A kötetnek az is a célja, hogy kilépve ebből a dichotómiából, bemutassa annak a komplex folyamatnak a működését, amit népbírósági folyamatnak nevezünk, és hogy a működés megismerése után, talán egy másik szinten immár „objektív” adatok alapján új következtetéseket vonjon le a folyamat egészéről. Mi a népbíróság működését jogi folyamatnak tekintettük, melyet kontinuitás és diszkontinuitás is jellemez, de az általa létrehozott dokumentumok alapján a működésére vonatkozóan érvényes állításokat lehet tenni.

A szakirodalomban felerősödnek azok a tendenciák, amelyek a népbíróági folyamatot csak mint a Magyar Kommunista Párt eszköztét látják a hatalom megragadásában és az elitesere megvalósításában. Arra is kíváncsiak voltunk ebben a vizsgálatban, hogy ez valóban így volt-e, és a folyamat tényleges adatai megfelelnek-e ennek az állítólagos célkitűzésnek.

A kötet állításai sokszor meglepőek, és ellentmondanak a korábbi szakirodalom állításainak. Ennek többek között az az oka, hogy ilyen átfogó, módszertanilag végiggondolt alap kutatás a témában még nem készült. Sok olyan állítást is teszünk, melyek nem igazán meglepőek, mint például hogy az igazságszolgáltatásban van összefüggés a vádlott társadalmi helyzete és a büntetés elkerülésének esélye, illetve a fizetett ügyvéd alkalmazása között. Ez az állítás csak akkor meglepő, ha, mint sokan újabban teszik, a népbíróóságot nem tekintik jogi folyamatnak, hanem kizárólag politikainak. Ebben a kötetben mi jogi folyamatnak tekintettük, és ezen belül vizsgáltuk a jellegzetességeit, anélkül hogy a vizsgálat előtt bármilyen politikai előfeltevést tettünk volna. Természetesen ennek a megközelítésnek is vannak határai, melyet a módszertani fejezetben részletesen elemzünk, de reményeink szerint ahhoz is hozzájárulunk, hogy a II. világháború történetének kritikai vizsgálata szélesebb közönséghez eljusson.

Itt szeretnénk köszönetet mondani azoknak, akik munkájukkal támogatták ezt a kutatást: Czimer Krisztina, Dani Éva, Dész Fanni, Etelaky Éva †, Féniasz Nóra, Koltai Júlia, Koltai Zsuzsanna, Kothencz Orsolya, Ligeti Anna Sára, Mikes Hanna, Minkó Melinda, Néray Ágnes, Niederfiringer Vera, Szécsényi Mária, Tasnádi Ákos, Vas Éva, Végh Viola. Külön köszönet a Rothschild (Europe) Alapítványnak, mely lehetővé tette, hogy a régen tervezett kutatásunkat megvalósítsuk.

A népbírószági eljárások jogi háttere és a magyar népbírószági rendszer működése

A népbírószágok működését meghatározó jogi feltételrendszer-ről jelentős irodalom áll rendelkezésre (a legfrissebb Gyenesei 2011), ezért a fejezet röviden foglalja össze a jogi háttérrel azzal a céllal, hogy bemutassa, mennyire dinamikusán működött, ezért mennyire nehéz és egyben félrevezető az „egész folyamatra” vonatkozó állításokat tenni. A népbíráskodás jogi szabályozásában folyamatosság figyelhető meg, fokozatosan, évek alatt alakult ki az a jogi háttér, amelyet félrevezetően egységesen „népbíráskodásnak” szoktak nevezni. Ez az egységesítő elnevezés elfedi a korszakon belüli joggyakorlási különbségeket; félrevezető, mert távolról sem a „nép” bíráskodott, hiszen a népbírószág tagjait a politikai elit pártjai delegálták, és ez eredendően a II. világháború alatt elkövetett bűnök számonkérésére létrehozott folyamat volt. S míg ez nem alakult ki, tehát a jogalkotók figyelme nem terjedt ki az összes szabályozandó területre, addig a jogalkalmazók a korábban meglevő (tehát a Horthy-rendszer által létrehozott) jogszabályokat és törvényeket alkalmazták a II. világháború utáni igazságszolgáltatásban.

A háborús bűnösök felelősségre vonása Magyarországon a 401-es különleges munkásszázadnál szolgáló Rotyits¹ Péter tartalékos főtörzsőrmester és Szívós Sándor tartalékos szakaszvezető elleni perrel vette kezdetét. Az új hatalom ténylegesen és szimbolikusan is kifejezte: új kor vette kezdetét. Az éppen megalakult népbíróság a per 1945. január 31-én kezdődött, és Major Ákos népbíró tanácsa február 3-án hozta meg a halálos ítéletet, amit a Budapesti Nemzeti Bizottság jóváhagyása után² február 4-én, a mai Oktogonon nyilvánosan végre is hajtottak. Ez volt az egyetlen nyilvános térben végrehajtott kivégzés, és főleg a nagyszámú közönség reakcióit látva, minden további kivégzésre ellenőrzött körülmények közepette került sor (bővebben Pető 2009c). Eközben az ország nyugati felében még ropogtak a fegyverek. A sietséget ezen kívül több más tény is jelezte. Maga az akasztás rendkívül kezdetleges körülmények között zajlott: hóhér nem volt, az akasztáshoz használt kötelet „házilag” sodorták különböző talált kötelekből (Major 1988, 125–126). A későbbi eljárásoknál használt jogi háttér is hiányzott:³ a népbíráskodásról 1945. január 25-én hozott 81/1945 Miniszterelnöki (ME) rendelet (*a továbbiakban Nbr.*) csak február 5-én lépett hatályba.

Magyarország 1945. január 20-án, Moszkvában a szövetséges hatalmakkal aláírt fegyverszüneti egyezmény 14. pontja alapján kötelezte magát, hogy „közre fog működni a háborús bűncse-

¹ „Itt jegyezném meg, hogy a témával foglalkozó jelenkori irodalmak többségében, [...] helytelenül írják a főtörzsőrmester nevét Rotyisnak, az ugyanis helyesen Rotyits” (Papp 2011, 24). Érdekes, hogy maga Major Ákos is Rotyisnak írja (Major 1988).

² „[A] Budapesti Nemzeti Bizottság mind a másodfokon eljáró, mind pedig a kegyelmi tanács szerepét ellátta, amikor 1945. február 3-án az ítéletet megerősítjük, végrehajtandó záradékot az eredeti ítéletre rávezette” (Papp 2011, 29).

³ Ezt az ítéletet a bíróság az akkor hatályos büntetőtörvénykönyv (1878: V. törvénycikk, Csemegi-kódex) alapján hozta meg. „Mivel viszont az új hatalom, a Budapesti Nemzeti Bizottság »néptörvényszékké« nyilvánította dr. Major büntetőtanácsát, ezért beszélünk mégis népbíróági perről, illetve az első népbíróági tárgyalásról” (Papp 2011, 24).

lekményekkel vádolt személyek letartóztatásában, az érdekelt kormányoknak való kiszolgáltatásában és az ítélezésben e személyek felett”. Magyarország ennek a nemzetközi kötelezettségének eleget téve állította fel a népbíróági rendszert, ami sajátos szervezet volt: „a laikus bíraskodásra épült, anélkül azonban, hogy az esküdtbírósághoz tért volna vissza” (Lukács 1979, 99).

Az 1989 előtti és utáni szakirodalomban különböző álláspontok léteznek a népbíróságok jellegét illetően. Lukács szerint a rendszert létrehozó jogszabály „arra az elvi álláspontra helyezkedett, hogy a népbíróság rendkívüli különbíróság” (Lukács 1979, 100). Felmerült, hogy a népbíróság a nemzetközi büntetőhatalom delegált fóruma volt, hiszen megalakítására a fent leírt nemzetközi egyezmény kötelezte Magyarországot. Lukács ezzel nem értett egyet: úgy vélte, hogy bár a népbíróági jog létrehozásával az ország valóban nemzetközi kötelezettségeinek tett eleget, azonban ez „a magyar állam belső joga volt és az is maradt” (Lukács 1979, 291).⁴ Papp Lukács ellenében viszont azzal érvel, hogy „általános keretet, és elsősorban kötelezettséget a népbíraskodáshoz [...] a moszkvai fegyverszüneti egyezmény 14. pontja adott. [...] Vagyis a nemzetközi szerződés [...] kötelező ereje miatt *kellett* Magyarországnak eljárnia a háborús bűnösökkel szemben” (Papp 2011, 46). Papp egy népbíróági ítéletben megfogalmazott meghatározást tart a legáltalósabbnak, miszerint „a népbíróság törvény által felállított külön (kivételes) bíróság, melynek hatáskörét, időbeli és területi hatályát új jogszabályok határozzák meg, úgy azonban, hogy csak az ezekkel ellenkező anyagi jogi és eljárásjogi szabályok helyezettettek ha-

⁴ Ugyanerre az álláspontra helyezkedett Major Ákos is, amikor a következőket írta: „a háborús bűnösök felelőssége vonásában való közreműködésünk, minden más szempont mellett, elsősorban a fegyverszüneti szerződésben vállalt nemzetközi kötelezettségünkön alapul. De megállapítottuk azt is, hogy azért, vagy talán ennek ellenére magyar bíróság vagyunk, és nem – miként kiváló szakmai határozatban olvastam – a győztes hatalmak magyarországi ítélezési fóruma” (Major 1988, 140).

tályon kívül a népbíráskodás körében, míg az egyéb törvényes rendelkezések megfelelően alkalmazandók” (Papp 2011, 43).

Az Nbr. megalkotásakor a kodifikációt elvégző jogászoknak a meglévő jogrendszer építőköveire kellett támaszkodniuk. Ilyen volt az akkor hatályos büntető törvénykönyv (1878: V. tc., a Csemegi-kódex – *a továbbiakban Btk.*), a büntető perrendtartás (1896: XXXIII. tc. – *a továbbiakban Bp.*), valamint a katonai büntető törvénykönyv (1930: II. tc.) (Lukács 1979, 95).⁵ A rendelet szövegében ezeken kívül is számos hatályos törvényre hivatkoztak. A korábbi törvényekre való támaszkodás az általunk vizsgált népbíróági perek ítéleteiben is tetten érhető. Voltak olyan törvényi helyek, amelyek nagyon nagy számban fordultak elő. Enyhítő körülmények figyelembevételkor legtöbbször a büntető törvénykönyv 92. paragrafusára,⁶ felmentő ítéletek esetében a büntető perrendtartás 326. paragrafusára⁷ hivatkoztak. Ebből következően érdekes esetek is előfordultak:

⁵ Az Nbr. egyik sajátossága éppen az volt, hogy egyszerre tartalmazott anyagi jogi és eljárás jogi rendelkezéseket (Lukács 1979, 283). „Addig ugyanis a büntetőeljárások menetét, az alakiságot az 1896. évi büntető perrendtartás (1896: XXXIII. tc.) és az 1912. évi katonai bűnvádi perrendtartás (1912: XXXI-II. tc.), míg az anyagi büntetőjogot az 1878. évi büntetőtörvénykönyv (1878: V. tc.), valamint az 1930. évi katonai büntetőtörvénykönyv (1930: II. tc.) határozta meg” (Papp 2011, 14).

⁶ „Ha az enyhítő körülmények annyira nyomatékosak, vagy olyan nagy számmal forognak fenn, hogy a cselekményekre meghatározott büntetésnek legkisebb mértéke is aránytalanul súlyos lenne: ez esetben ugyanazon büntetési nem a legkisebb mértékig leszállítható, és ha ez is túl szigorú volna: határozott időtartamhoz kötött fegyház helyett börtön, – börtön helyett fogház, – fogház helyett pénzbüntetés, – ezen büntetési nemek legkisebb mértékéig állapítható meg. Halálbüntetés helyett tizenöt évi, – életfogytig tartó fegyház helyett pedig tíz évi fegyháznál kisebb büntetés a jelen paragrafus esetében sem állapítható meg.”

⁷ „Felmentő ítélet hozandó: 1. ha a vád tárgyává tett cselekmény nem bűncselekmény; vagy ha bűncselekmény ugyan, de tárgyában korábban már jogerős ítélet volt hozva; 2. ha a vád alapjául vett bűncselekmény, vagy pedig az, hogy a vádlott követte el, nincs bebizonyítva; 3. ha a bűnvádi eljárás megindítását vagy a beszámíthatóságot kizáró vagy a büntethetőséget megszüntető ok forog fenn; 4. ha a vád törvényes emelhetéséhez szükséges felhatalmazás,

amikor az eljárást köztársasági elnöki kegyelem miatt megszüntették, a Btk. 105. paragrafusára hivatkoztak, amely a királyi kegyelemről szólt.⁸

A népbírószági rendszert szabályozó rendeletek és törvények a későbbiekben többször változtak, újakkal egészültek ki. Az ideiglenes nemzeti kormány az Nbr.-t már 1945. április végén módosította (1440/1945. évi Miniszterelnöki rendelet – *a továbbiakban Nbnov.*). A módosítás visszaható hatályú volt, vagyis azoknál az ügyeknél, amelyek a rendelet hatályba lépéséig nem fejeződtek be, már ezt kellett alkalmazni. 1945 augusztusában további két miniszterelnöki rendeletet bocsátottak ki (5900/1945⁹ és 6750/1945¹⁰ ME rendelet). 1945 szeptemberében a fenti négy rendeletet az 1945. évi VII. törvénycikk emelte törvényerőre.¹¹ Ezen törvény elfogadásáig tehát a népbírószági eljárásokat, amelyek során az emberek életét alapvetően befo-

kívánat vagy magánindítvány hiányzik, illetőleg a magánindítványra jogosult visszavonható indítványát kellő időben visszavonta.”

⁸ Lukács említ egy másik példát. Az „1945. évi VII. törvénycikk [...] a népbírószágok hatáskörébe utalta [...] az 1921. évi III. [...] törvénycikkben meghatározott egyes bűncselekmények feletti ítélezést is”. Ez a törvénycikk „az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről” szövege és éppen arra szolgált, hogy a Tanácsköztársaság leverése után az abban résztvevőket megbüntessék (Lukács 1979, 101). Mintánkban három olyan eset található, ahol a vád törvényi helye a fenti törvénycikk volt. A vádak „a magyar állam megbecsülése ellen irányuló vétség” (1921: III. tc. 7. paragrafus) (BFL 603/1949), „nemzetrágalmazás” (1921: III. tc. 7. paragrafus) (BFL 3426/1946), valamint „nemzetgyalázás” (1921: III. tc. 8. paragrafus) (BFL 504/1949) voltak.

⁹ Rendelet a távollévő terhelt ellen folyó eljárásra, úgyszintén a közvád képviseletére vonatkozó szabályok kiegészítése tárgyában. A rendelet „létrehozta a népiügyész mellett a megbízott közvádoló intézményét. Ez a közvádoló funkció a népiügyészség szervezetén kívül állt, ugyanolyan jogokat biztosítva számára, mint a népiügyésznek.” (Papp 2011, 57)

¹⁰ Rendelet a közhivatalnokok munkafegyelmének fokozottabb biztosítása tárgyában.

¹¹ „A törvény sajátos kodifikációs technikája szerint a jogszabály az alapröndeletet nem foglalta egységes szerkezetbe az utóbbi módosításokkal és kiegészítésekkel, hanem a törvényerőre emelés külön-külön, tudniillik az 1945. évi VII. törvénycikk I – IV. mellékleteiként történt” (Papp 2011, 19–20).

lyásoló döntések születtek, pusztán rendeleti szinten szabályozták (Karsai 2004, 61).

Rendkívül fontos változást jelentett az 1946. évi VII. törvény-cikk, amely „a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szolt”. Ennek a törvénynek az életbelépéséig a népbíróági rendszer célja valóban az volt, hogy „mindazok, akik a magyar népet ért történelmi katasztrófa okozói, illetve részesei voltak, mielőbb elnyerjék büntetésüket” (Nbr. preambuluma). Ez a törvény azonban népbíróági különtanácsok felállításáról rendelkezett, amelyek „egyre jobban a Magyar Kommunista Párt eszközeivé váltak a politikai ellenfelekkel való leszámolás szolgálatában” (Papp 2011, 38–39). Ez a törvénycikk a háború után elkövetett, korabeli tettek megítélését tette a népbíróágok feladatává, s ez alapvetően megváltoztatta nemcsak a II. világháború alatti bűnöknek, hanem magának az egész igazságszolgáltatási folyamatnak a megítélését. Ezzel a lépéssel az 1945 és 1946 közötti időszakot mintegy utólag felejtésre ítélte azáltal, hogy egybemosta az 1946 utáni időszakkal (hasonló korszakolást lásd Karsai 2000, 233–252).

Jelentős változásokat eredményezett az 1947. évi XXXIV. törvény is, amelyben nemcsak az 1945. évi VII. törvénnyel törvényerőre emelt miniszterelnöki rendeleteket módosították, hanem az 1946. évi VII. törvény kiegészítésére vonatkozó rendelkezéseket is hoztak.

A népbíróági rendszer felépítése és az eljárások szereplői

Az Nbr. elrendelte minden törvényszéki helyen népbíróágok felállítását (Nbr. 37. par.), amelynek eredményeképpen 1945 januárja és májusa között 24 népbíróágot állítottak fel (Papp 2011, 33). Egy népbíróágon belül több tanács is működhetett. Országosan a népbíróági tanácsok számát 50–60-ra becslik.

A Budapesti Népbíróság 1945. március 6-án kezdte meg munkáját¹² (Papp 2011, 33).

A népbíróági tanács öt tagból (népbírából) állt, akiket a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült öt politikai párt¹³ delegált (Nbr. 39. par.). A népbírák jogi értelemben laikusok voltak. Az Nbnov. a népbíróági tanácstagok létszámát eggyel megemelte: a korábban említett pártok delegáltjain kívül tagja lett a testületnek az Országos Szakszervezeti Tanács küldötte is (Nbnov. 19. par.).

A tanácsok mellé szakképzett tanácsvezető bírót jelöltek ki (Nbr. 42. par.), azonban mivel ő nem rendelkezett szavazati joggal, ténylegesen nem volt a népbíróági tanács tagja (Papp 2011, 60). A vezető bíró feladata az volt, hogy segítse a népbíróági tanács laikus tagjait a megfelelő ítélet meghozatalában: „összefoglalja a tárgyalás eredményét, szakszerű felvilágosítást nyújt[son] az alkalmazható törvény-, illetve rendelethelyekről, a kiszabható büntetésnemekről és azok mértékéről”, valamint „véleményt nyilvánít[son] abban a kérdésben is, hogy a tárgyalás bizonyítási anyagához képest milyen bűncselekmények elkövetése látszik bizonyítottnak” (Nbr. 49. par.). A törvény azonban hangsúlyozta, hogy a vezető bírónak csak a lehetőségeket szabad vázolnia, de tényleges véleményt arról, hogy ő maga hogyan döntene, nem mondhat (Nbr. 49. par.). Az ítéletről a tanács szavazással döntött, ahol a vezető bírónak szavazati joga nem volt.¹⁴ A veze-

¹² A BFL anyaga szerint a Budapesti Népbíróság 1945. február 28-án kezdte meg működését. <http://bfl.archivportal.hu/id-1160-nepbirosagok.html>. Az utolsó belépés időpontja 2012. augusztus 23.

¹³ Demokratikus Polgári Párt, Független Kisgazdapárt, Magyar Kommunista Párt, Nemzeti Parasztpárt, Szociáldemokrata Párt

¹⁴ Ez alól csak az a helyzet volt kivétel, amikor a tanács laikus tagjai nem tudtak dönteni. Ilyenkor a tanácsvezető bíró két egybehangzó szavazathoz csatlakozhatott (Nbr. 49. par.). „Az ítélethozatal, melyben minden tagot egyenlő jog illetett meg, két szakaszból állt. Az első szakaszban döntöttek (egyszerű szótöbbséggel) a bűnösség kérdésében, illetve abban, hogy ha a vádlott bűnös, akkor pontosan milyen bűncselekmény róható a terhére. A terhelt bűnössége

tő bíróra vonatkozó szabályokat némileg módosította az Nbnov., minthogy kimondta: „a vezető bíró a bűncselekmény elkövetésének bizonyított voltára [nem minden esetben] csak akkor nyilvánít véleményt, ha erre a tanács legalább egy tagja felkéri” (Nbnov. 20. par.). Ezen kívül innentől kezdve szavazategyenlőség esetén ténylegesen szavazott (Nbnov. 20. par.). A tanács ítélethozatala után az ítéletet a vezető bíró szerkesztette meg (Nbr. 49. par.). A vezető bírónak az Nbr. azon határozatok esetében, amelyek ellen nem lehetett fellebbezni, vagy amelyek esetében a jogosultak nem éltek fellebbezési jogukkal (Lukács 1979, 306), lehetőséget biztosított, hogy ha „meggyőződése szerint a népbírák határozatukat a törvények, illetve a jelen rendelet lényeges intézkedéseinek megsértésével hozták [...] borítékba zárt, indokolt előterjesztéssel fordulhat[ott] a Népbíróságok Országos Tanácsához a vádlott javára” (Nbr. 50. par.). A vezető bíró ezt a tanács tagjainak nem árulhatta el, és az előterjesztésnek nem volt halasztó hatálya (Nbr. 50. par.). „A vezető bíró előterjesztése tartalmában rendkívüli perorvoslat volt” (Lukács 1979, 305).

Az 1946. évi VII. törvénycikk alapján létrehozott külön tanácsok összetétele eltért: ennek a Polgári Demokrata Párt delegáltja már nem volt tagja (1946. évi VII. tc. 11. par.).¹⁵

Igazán lényegi változást a népbíróági tanácsok összetételében az 1948. január 1-jén hatályba lépett 1947. évi XXXIV. törvénycikk (*a továbbiakban II. Nbnov*) hozott. A népbíróági tanács ismét öttagú lett, azonban a korábbtól eltérő összetételben: megszűnt a szakszervezetek és a Polgári Demokrata Párt népbíróküldési joga, ezen kívül a vezető bíró a népbíróági büntető-

esetén a második szakaszban pedig (ugyancsak egyszerű szótöbbséggel) arról döntöttek, hogy vele szemben milyen szankciót kell alkalmazni. A rendelet szerint a szavazást kötelezően a legidősebb népbíró kezdte, és a legfiatalabb fejezte be” (Papp 2011, 62).

¹⁵Fontos azonban, hogy a Népbíróságok Országos Tanácsának továbbra is tagja maradt.

tanács teljes jogú, tényleges szavazattal rendelkező tagja lett¹⁶ (II. Nbnov. 12. par.).

A népbíróóság előtt a vádat a népügyész képviselte. A népügyészek az igazságügyi miniszter által kinevezett, jogi végzettséggel rendelkező szakemberek voltak (Nbr. 24. par.). Ezen kívül létezett egy laikus ügyész is, az úgynevezett politikai ügyész. „A politikai ügyész hatáskörére nem volt jogszabály, azt a gyakorlat alakította ki. Jogállása megegyezett a sértett jogállásával, hiszen az egyetemes sértettet, a magyar népet képviselte [...]. A közvádó a népügyész volt, őt illették meg a váddal kapcsolatos jogok, a politikai ügyészt, mivel nem volt vádhatóság, csak annyi jog illette, mint ami a sértettet általában megillette” (Papp 2011, 57).

A vádlottak védelmét a népbíróósági eljárásban is ügyvéd látta el: az Nbr. 36. paragrafusa alapján ebben a tekintetében a Bp. V. – védelemről szóló – fejezete volt alkalmazandó. Nagyon fontos azonban – és erről még a későbbiekben szó lesz –, hogy a védelem csak korlátozott jogokat élvezett: „[n]em volt önálló, abban a jogkörben mozoghatott csak, amit a terhelt is élvezett”¹⁷ (Lukács 1979, 312).

A népbíróóságok jogorvoslattal megtámadott ítéleteit a Népbíróóságok Országos Tanácsa (NOT) bírálta felül (Nbr. 56. par.). A NOT öttagú tanácsokban járt el, ahova szintén a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült öt politikai párt¹⁸ delegált

¹⁶ A II. Nbnov. annyi pontosítást tartalmazott a tanácsvezető bíró szavazatával kapcsolatban, hogy ő a népbírák után adta le szavazatát (II. Nbnov. 16. par.). Ezen kívül innentől kezdve megszűnt a vezető bíró előterjesztési joga, amit korábban az Nbr. 50. paragrafusa honosított meg.

¹⁷ Ez sokkal korlátozottabb, mint a mai jogrendszer által biztosítottak, mivel most „a védő az eljárásban a saját jogán vesz részt, kötelezettségei és jogai függetlenek a terhelti kötelezettségektől, illetőleg jogosultságoktól. Jogkörét illetően egyetlen korlátozás van: nem tehet semmit, ami a védencének terhére vagy hátrányára lenne” (Lukács 1979, 311).

¹⁸ Demokratikus Polgári Párt, Független Kisgazdapárt, Magyar Kommunista Párt, Nemzeti Parasztpárt, Szociáldemokrata Párt.

tagokat, azonban ezek már bírói és ügyvédi vizsgával is rendelkező hivatásos szakbírák voltak (Nbr. 57. par.). A népbíróági tanácsok létszámának Nbnov.-ban meghatározott változásakor a NOT létszáma nem változott: ide az Országos Szakszervezeti Tanács nem delegálhatott tagot. A II. Nbnov. a NOT létszámát és összetételét a népbíróági tanácsok összetételének megfelelően változtatta meg (II. Nbnov. 14. par.). A NOT előtt a vádat a népfőügyész képviselte (Nbr. 54. par.).

„Igény merült fel arra, hogy az ítélkezési gyakorlat lehető egységesítése érdekében a NOT olyan döntéseket hozzon, amelyek alapvető elvi, jogpolitikai, jogértelmezési kérdésekre adnak iránymutatást, az alsófokú bíróságok pedig e döntéseket megismerve, azokat ítélkezési gyakorlatukban kövessék” (Lukács 1979, 349). Így a NOT hamar a törvényben (Nbr. 56. par.) meghatározott funkcióján kívül „az ítélkezési gyakorlat irányítójává vált” (Lukács 1979, 350). A NOT ezen szerepéhez kapcsolódik a II. Nbnov. 22. paragrafusa is, amely a népbíróági jogban is¹⁹ bevezette a perorvoslatot a jogegység érdekében, amikor kimondta, hogy a „népfőügyész bármely népbíróáságnak jogerős határozata vagy egyéb intézkedése ellen [...], amely jogszabályt sértett, a Népbíróóságok Országos Tanácsánál a jogegység érdekében perorvoslattal élhet”. Ezekben az ügyekben a NOT jogegységi tanácsa járt el, aminek vezetője a NOT elnöke volt.

¹⁹ A jogegységi perorvoslat intézményét már korábban is ismerte a magyar büntetőjog; azt a Bp. 441. paragrafusa szabályozta. Ismét csak a korábbi törvények használatát mutatja, hogy az új szabályozás szövegezése egyértelműen a korábbi törvényen alapult.

A bűncselekmények és a kiszabható büntetések köre

Az Nbr. „megalkotta a háborús és népellenes bűncselekmények fogalmát és meghatározta azok törvényi tényállását”²⁰ (Lukács 1979, 96). A rendelet a korábbtól eltérően értelmezte a politikai jellegű bűncselekmény fogalmát. „[A]z Nbr. 20. paragrafusa a háborús és népellenes bűncselekményekkel összefüggésben elkövetett és a jogszabályban felsorolt más bűncselekmények²¹ elbírálását is a népbíróságok hatáskörébe utalta” (Lukács 1979, 233). Fontos az is, hogy ezekben a bűncselekményekben a népbíróság akkor bírt hatáskörrel, ha a cselekmény politikai jellegű volt (Nbr. 21. par.). A rendelet 3. paragrafusa tartalmazta a kiszabható büntetések körét. Ezek a következők voltak: halál, fegyház, börtön, internálás, vagyonelkobzásig terjedhető pénzbüntetés, állásvesztés vagy foglalkozástól való eltiltás, politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése és bizonyos fegyelmi jellegű büntetések.²² Valamennyi büntetésnem kiszabható volt főbüntetésként, az utolsó három pedig mellékbüntetésként is, amelyek halmazatban is megállapíthatók voltak. Az addig használt büntetésnemekhez²³ képest a legnagyobb változást az jelentette, hogy az Nbr. a büntetésnemek közé – még ha rövid időre is, de – beemelte az internálást.²⁴ Az Nbnov. 3. paragrafusa módosította a büntetési rendszert. A kiszabható büntetések közé bekerült a kényszermunka, valamint a – teljes vagy részleges – vagyonel-

²⁰ A rendelkezések a háborús bűnösöket öt csoportba osztották (lásd Papp 2011, 13).

²¹ Ilyenek voltak például: kémkedés, gyűjtogatás, közegészségügy elleni bűncselekmények, vagyonrongálás.

²² A büntetések meghatározásánál az Nbr. 3. paragrafusa utalt a 15/1945 ME rendeletre, amelyik a közalkalmazottak igazoltatásáról szolt és a népbíróság által is kiszabhatóvá tette az ott felsorolt fegyelmi jellegű büntetéseket. Ezek a következők voltak: megfédés, áthelyezésre ítéles esetleg annak kimondása mellett, hogy vezető állásra alkalmatlan; előléptetésből 1–5 évre történő kizárás.

²³ Ezeket a Btk. 20. és 53. paragrafusai tartalmazták.

²⁴ Ezen kívül kivette az államfogházat.

kobzás, és kikerült az internálás,²⁵ a fogház, valamint a fegyelmi jellegű büntetések. Ezen kívül teljesen elkülönítette a fő-²⁶ és mellékbüntetések²⁷ körét. Ez utóbbiak akkor is alkalmazhatóak voltak, ha ezt a bűncselekményre vonatkozó jogszabály nem rendelte. Ezen kívül a rendelet a politikai jogok gyakorlatának felfüggesztése mellékbüntetés kiszabását minden elmarasztaló ítélet esetében kötelezővé tette.

Az Nbr. 11–18. paragrafusában rendelkezett a különböző bűncselekmények törvényi tényállásáról, illetve az ezekre kiszabható legsúlyosabb büntetések mértékéről. Az itt meghatározott bűncselekmények hivatalból üldözendők voltak (Nbr. 19. par.), vagyis a hatóság a tudomására jutott ügyekben köteles volt eljárni. Az Nbnov. bővítette a háborús és népellenes bűncselekmények körét.

Rendkívül fontos, hogy a népbíróság hatáskörének meghatározáskor a jogalkotók az elkövetett bűncselekmény felől és nem az elkövető személye felől közelítettek. Az Nbr. 20. paragrafusa meghatározta azon bűncselekmények körét, amelyek feletti ítélezés kizárólag a népbíróság hatáskörébe tartozott; 2. paragrafusa pedig kimondta, hogy a „népbíróság jogköre kiterjed a polgári egyénekre és a fegyveres erő tagjaira,²⁸ ideértve a rendőrséget és a csendőrséget is, valamint a magyar állam területén

²⁵ Gyakorlatilag azért, mert az új rendőrség megalakulásával az a rendőrség hatáskörébe került (Lukács 1979, 434–435).

²⁶ Ezek a következők voltak: halál, kényszermunka, fegyház, börtön.

²⁷ Ezek a következők voltak: pénzbüntetés, vagyonelkobzás, állásvesztés vagy foglalkozástól való eltiltás, politikai jogok gyakorlatának felfüggesztése.

²⁸ A hatályos jogszabályok alapján katonák által elkövetett bűncselekmények esetében katonai bíróságoknak kellett volna ítélezniük. „Itt is tetten érhető az a jogalkotói elgondolás, hogy a háborús és népellenes bűncselekmények speciális deliktumok, és mint ilyeneket, egy speciális bírói szervezetnek kell elbírálni, az elkövető bűnösök felett ítélezni.” Jól látható tehát, hogy „a jogalkotó nem az elkövető személyéhez rendelte hozzá az eljáró bíróságot, hanem az általa elkövetett bűncselekményekhez” (Papp 2011, 70). Ennek jogszerűségében nem volt egyetértés: a honvédelmi miniszter több körben próbálta elérni, hogy a katonák ügyében katonai bíróság ítéljen, és

elfogott vagy a magyar államnak kiadott egyénekre, tekintet nélkül azok állampolgárságára”. Az Nbr. 6. paragrafusa azt is kimondta, hogy a „bűnvádi eljárás a szökésben lévő terhelt ellen is lefolytatható”.

Az 1946. évi VII. törvény jelentősen kibővítette azon bűncselekmények körét, amelyek felett a népbíróságokon belül megalakított külön tanácsok ítéelkeztek, és lehetővé tette a rendszer vélt és valós ellenfeleivel való leszámolást. „A politikai bűncselekményekre vonatkozó rendelkezéseket hatályon kívül helyező, s új bűncselekmény-fogalmakat bevezető törvény igen szélesen értelmezhető, tudatosan parttalanná tett fogalmai – szervezkedés, mozgalom, izgatás stb. – a kezdetektől lehetővé tették, hogy [...] a törvényt a mindenkori politikai megítélés alapján alkalmazzák” (Szakács–Zinner 1997, 195). A büntetés-nemek a korábbiakhoz képest nem változtak, de a törvényben meghatározott bűncselekmények esetében mellékbüntetés-ként a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése mellett a hivatalvesztést, valamint legalább a részleges vagyonelkobzást is minden elmarasztaló ítélet esetében ki kellett szabni. A törvény ugyanezen paragrafusa rendelkezett arról is, hogy „[a] büntet-tek miatt külföldit az országból ki kell utasítani és a visszatéréstől örökre el kell tiltani, belföldit pedig abból a községből, ahol tartózkodása a demokratikus államrend szempontjából veszedelemes, akkor is ki kell tiltani, ha az az elítéltnak illetőségi helye” (1946. évi VII. tc. 10. par.).

vagy legalábbis a nyomozást katonai nyomozó szervek végezzék (Lukács 1979, 407–409 és Papp 2011, 70–73).

A népbíróági jog egyes vitás kérdéseiről

A népbíróági jog számos kérdést rendezett az akkori hatályos törvényektől eltérő, sokszor vitára okot adó módon. Most ezekből szeretnénk bemutatni néhány jogi vonatkozásút, melyet természetesen már a korabeli jogi szakemberek és a politikusok is pártállásnak megfelelően értelmeztek.

A népbíróági jog a visszamenőleges büntethetőség érdekében megsértette a *nullum crimen sine lege*,²⁹ illetve a *nulla poena sine lege*³⁰ klasszikus jogelveit.³¹ Az Nbr. 1. paragrafusa ugyanis kimondta, hogy a „rendeletben körülírt bűncselekmények az esetben is büntethetők, ha a cselekmény a rendelet életbelépésekor már befejeztetett s a cselekmény befejezésének időpontjában fennállott törvényes rendelkezések alapján az büntethető nem volt”.

A népbíróági jog a korábbiaktól eltérően szabályozta a fiatalkorúak büntethetőségét. Az Nbr. 22. paragrafusa kimondta, hogy a népbíróóság fiatalkorúak ügyében is eljárhat, és rájuk 15 éves koruk felett a halálbüntetés kivételével bármely, a rendeletben meghatározott büntetés kiszabható. A Nbnov. 15. paragrafusa szerint pedig olyan személy ellen, aki a cselekmény elkövetésekor már elmúlt 15 éves, bármely büntetés kiszabható volt, sőt a 16 évet betöltöttek esetében – a korábbiaktól eltérően – halálbüntetés kiszabására is sor kerülhetett. Pénzbüntetés, vagyoni elvonás, illetve állásvesztés vagy foglalkozástól való eltiltás korra való tekintet nélkül kiszabható volt.

²⁹ Jelentése: nincs bűncselekmény törvény nélkül. Ezen jogelv szerint csak olyan magatartás tekinthető bűncselekménynek, ami annak elkövetésekor a törvény szerint az volt.

³⁰ Jelentése: nincs büntetés törvény nélkül. Ezen jogelv szerint az elkövetőre csak olyan büntetés szabható ki, amelyet a bűncselekmény elkövetésekor hatályos törvény lehetővé tesz.

³¹ Ezen jogelvek felfüggesztése összhangban volt az európai gyakorlattal (Karsai 2004, 61–62 és Lukács 1979, 208–209).

Különösen problémás volt a fellebbvitel erőteljes korlátozása, amivel jelentősen sérült az ügyfélegyenlőség elve, „[a] vád képviselőjének ugyanis szélesebb körű jogai voltak, mint a terheltnek, illetőleg a terhelti jogosultság alapján eljáró védőnek” (Lukács 1979, 312). Az elítélt csak bizonyos, a törvényben meghatározott büntetéseknél súlyosabb ítéletek³² ellen élhetett fellebbezéssel a Népbíróságok Országos Tanácsánál, azonban – ahogyan arról már korábban szó volt – a védőt önálló fellebbezési jog nem illette meg. Mindeközben a népügyész minden esetben – akár enyhítésért, akár súlyosbításért – fellebbezhetett, valamint a vádlott által bejelentett fellebbezéshez annak terhére csatlakozhatott (Nbr. 53. par.). Az Nbnov. szerint a népügyész csak az elítélt terhére élhetett a fellebbezés jogával, azonban az alapján az ítélet az elítélt javára is megváltoztatható volt. Az elítélt fellebbezési jogát tovább szűkítették: a legsúlyosabb bűncselekmények miatt indult eljárásoknál megfosztották fellebbezési jogától, és más esetekben is korlátozták azt. Az Nbnov. alapján a védőt továbbra sem illette meg önálló fellebbezési jog, sőt a törvény ezt még meg is erősítette azáltal, hogy a védő, ugyanazon esetekben, amikor a vádlott, de csak akkor élhetett a fellebbezés jogával, ha ehhez a vádlott hozzájárult (Nbnov. 21. par.). A II. Nbnov. tovább szűkítette a lehetőségeket: hatályon kívül helyezte az Nbr. és az Nbnov. fellebbezésre vonatkozó passzusait, és csak semmisségi panaszt engedélyezett. Ezzel azonban csak a törvény lényeges passzusainak megsértése miatt lehetett élni. Ténykérdésben semmisségi panasznak helye nem volt (II. Nbnov. 19. par.).

A népbírószági jog értékelésénél még két szempontot kell figyelembe venni. A szakirodalomban a népbírószági pereket politikai pereknek tekintik. A politikai perek attól politikaiak, hogy

³² Ezek a következők voltak: halálbüntetés, teljes vagyoneklkobzás vagy állásvesztés, három évi szabadságvesztés, 20 000 pengő pénzbüntetést meghaladó büntetés.

a tárgyak például állam elleni bűncselekmény vagy összeesküvés, vagy vizsgálatuk célja politikai. Emellett egy per azért is lehet politikai, mert nemcsak jogi, hanem közvetlen politikai célja is van. Ugyanakkor a különböző típusú politikai perek között különbséget lehet tenni, mégpedig az alapján – véli Christenson –, hogy a jog csak alibiből van-e jelen (mint például a Rajk-perben), vagy a bíróság valóban jogi alapon és keretben működik – mint állításunk szerint a népbíróságok működtek (Christenson 1986, 10–11). Fontos továbbá, hogy az 1945 után létrejött magyar állam aktivista állam volt, céljai között szerepelt, hogy a büntetőügyek ne csak a jogviták rendezésének legyenek eszközei, hanem állami célt is szolgáljanak (lásd még Damaska 1986). Tehát minden népbírósági per szükségszerűen volt politikai per, és ugyanazon elemekre, fogalmakra, eljárásokra épült, mint az 1945 előtti törvénykezés, tehát beleillett a magyar jogfolyamatba.³³

A másik szempont az új, párhuzamos bírósági struktúra kiépülése. Ezek az újonnan felállított népbíróságok laikus bíróságok voltak, aminek – úgymond – nem voltak hagyományai a magyar jogban. Ám – mint köztudott – 1914-ig működtek esküdtbíróságok Magyarországon, tehát ezek is visszanyúltak egy hagyományhoz.

Ebben a fejezetben azt tárgyaltuk, hogy milyen jogi keretek között működött a II. világháború utáni igazságszolgáltatás. A következő fejezetben pedig azt elemezzük, hogyan lehet ezt a folyamatot a jogtörténeti kereten, azaz a jogszabályok változásán túlmutatóan is folyamatában elemezni.

³³ Ahogy ebben a fejezetben bemutattuk a népbírósági törvény jogfejlődése során az elvi keretek laza meghatározása után egyre részletesebben szabályozták a végrehajtást: 1945. évi VII. törvényt számtalan kormányrendelet egészítette ki, míg az 1947. évi XXXIV. tc. összefoglalta a korábbi változtatásokat is.

A kutatás módszertana

Kutatásunk fő célkitűzése az volt, hogy feltérképezzük a II. világháború utáni népbírósági rendszer működését, valamint képet szeretettünk volna kapni arról, hogyan zajlottak ezek az eljárások, kik voltak a szereplői. Az eddigi kutatások alapvetően két szinten zajlottak.³⁴ Egyrészt az intézményi hálózat, másrészt egyes kiragadott esetek vizsgálata történt meg. Ezek a módszerek nem alkalmasak arra, hogy az akták összességéről átfogó és megbízható képet adjanak.

Kutatásunk újdonsága leginkább a megközelítés módszerében rejlik. Egyrészt az akták vizsgálatához alapvetően³⁵ a kvantitatív társadalomkutatás eszközeit használtuk. Másrészt pedig mindezt úgy hajtottuk végre, hogy a kapott eredmények ne csak kvantifikálhatóak, hanem általánosíthatóak is legyenek. Ebben a fejezetben a feldolgozás ezen módjáról, módszeréről és nehézségeiről lesz szó.

³⁴ Részben kivételt képez ez alól például Karsai László kutatása (Karsai 2004), amelyről kötetünk a *Zsidó identitás és a népbírósági tárgyalások* című fejezetében még lesz szó.

³⁵ A későbbiekben látni fogjuk, hogy az *alapvetően* szó használata nagyon is indokolt.

A megközelítés módszere

Az empirikus kutatás megközelítési módja alapvetően kétféle lehet: feltáró (exploratív) és megerősítő (konfirmatív) jellegű. A feltáró jellegű vizsgálatnál a kutató nem rendelkezik előzetes feltevésekkel, célja, hogy a vizsgálat tárgyát – amely sokszor még viszonylag ismeretlen – minél jobban megismerje; következtetéseit a megfigyelések alapján vonja le. A megerősítő jellegű elemzésnél előre megfogalmazott hipotéziseket tesztl. Kutatásunkban a két megközelítést egyszerre alkalmaztuk. A konfirmatív szemlélettel összhangban, korábbi ismereteink alapján rendelkezünk hipotézisekkel, amelyeket a későbbiekben tesztlünk. Nagyon fontosnak tartottuk ugyanakkor a feltáró jellegű adatgyűjtést, hiszen a korábbi, szisztematikus kutatások hiánya miatt nem tudhattuk, hogy az adatok mögé nézve valójában mit is találunk. Ebből kiindulva kutatásunk minden lehetséges, az aktákban található – a későbbiekben leírt minőségű – adat gyűjtésére kiterjedt. Célunk a népbíróági rendszer működésének strukturált feltárása volt.

Ahogy már korábban említettük, a kapott eredményekre vonatkozóan célkitűzésünk kettős: kvantifikálhatóság és általánosíthatóság. Ezek természetesen nem függetlenek egymástól: leegyszerűsítve úgy fogalmazhatunk, hogy a kvantifikálhatóság az (egyik) eszköz, amit annak érdekében használunk, hogy az általánosíthatóság célját elérhessük. Azért fontos ezekről a legelején szólnunk, mert ezek alkották kutatásunk alapját, a kutatási tervet (kutatási dizájnt) is ennek a kettőnek a jegyében dolgoztuk ki.

A kvantitatív társadalomkutatás, ahogyan nevéből is látszik, számokkal dolgozik. Első feladatunk tehát az volt, hogy a népbíróági aktákban található információkat számokká, adatokká alakítsuk. Ehhez meg kellett határoznunk, hogy az aktákban milyen információk találhatóak. Ezek egy részét közvetlen formában tartalmazták az átvizsgált dokumentumok, azonban más

részük csak közvetetten volt fellelhető. Az előbbire példa, hogy az aktákban voltak olyan jegyzőkönyvek, amelyek kérdőívnek nevezhető formában tudakolták például a vádlott különböző szociodemográfiai adatait. A közvetlen adatok közül is volt azonban több, amely az aktának nem egy fix pontján volt megtalálható, így csak az ügy teljes anyagának elolvasása után lehetett hozzájutni. Voltak olyan információk is, amelyeket az akta közvetlenül nem tartalmazott. Például ilyen, hogy zsidók elleni bűncselekményről volt-e szó az ügyben. Az itt leírtak már előre vetítik, hogy milyen fontos szerepe volt az információk kigyűjtésében azoknak a munkatársainknak,³⁶ akikkel dolgoztunk.

A gyűjtött adatoknak még további kritériumoknak is meg kellett felelni. A kvantitatív adatelemzés nem alkalmas az „egyedi” vizsgálatára, így az akták átvizsgálása közben az azonosságok keresésére koncentráltunk. Olyan adatokra volt szükségünk, amelyek elvileg az akták mindegyikében rendelkezésre állhatnak. Voltak olyan információk, amelyek ugyan ennek a kritériumnak megfeleltek, de a későbbiekben kiderült, hogy annyira hiányosan állnak rendelkezésre, hogy nem érdemes összegyűjtenünk azokat.

Nem titkolhatjuk, hogy az egyediség vizsgálatának kizárásával információt veszítünk. Azt mondhatjuk azonban, hogy a kvantitatív kutatás ezért a veszteségért az általánosíthatósággal kárpótol minket, vagyis azzal, hogy az egész egy részének (ez a minta) átvizsgálásával az egészre vonatkozó következtetéseket tehetünk. Ahhoz, hogy erre lehetőségünk legyen, természetesen a mintának jól kell reprezentálni a sokaságot, amiből vettük, vagyis megfelelő mintavételi eljárást kell alkalmaznunk. Ennek részleteiről még szó lesz.

³⁶ Őket mindvégig kódolóknak nevezzük majd, bár nemesak kódolói, hanem rögzítői feladatokat is elláttak.

Előkészítő fázis

A kutatás előkészítése egy nagyobb, teljes és részletes akta átnézésével kezdődött. A szakirodalom felhasználásával és az akta segítségével kiválasztottuk azokat az elsődleges adatokat, amelyeket véleményünk szerint minden későbbi akta tartalmaz majd. A kutatás ezen fázisában ezek leginkább az akta alapadatai (például ügy kezdetének és befejezésének időpontja), illetve a népbírószági eljárásban használatos „kérdőívek” kérdései voltak. Ezek alapján elkészítettük az elsődleges kérdőívet, amelyet a pilot fázisban használtunk.

Pilot kutatás

A pilot kutatásnak három célja volt: (1) a tartalmilag végleges kérdőív elkészítése; (2) a kérdőív szerkezetének és (3) a kutatás módszertanának véglegesítése. Ebben a fázisban 20 aktát választottunk ki, azonban ügyeltünk arra, hogy ezek közé minden vizsgált évből kerüljenek esetek. Feltételeztük, hogy a különböző évek aktái különbözhetnek egymástól, és fontos volt, hogy a pilot fázisban kialakított kérdőív, kutatási módszer valamennyi akta vizsgálatára alkalmas legyen majd.

A pilot kutatás tapasztalatai alapján a kérdőívet folyamatosan módosítottuk, amelynek eredményeképpen előállt a végleges változat. Alapvetően háromféle változtatást hajtottunk végre: (1) a meglévő kérdések rögzítési és kódolási módját változtattuk; (2) újabb adatok rögzítése mellett döntöttünk és (3) korábban fontosnak vélt adatok rögzítését vetettünk el irrelevanciájuk vagy a rendszeres adathiányok miatt. A kutatás ezen szakaszában véglegesítettük az egyes változókhoz tartozó válaszlehetőségeket (attribútumokat) is. Leginkább arra törekedtünk, hogy előre megadjuk a lehetséges válaszlehetőségeket, vagyis úgynevezett zárt kérdéseket alkalmazzunk. Voltak esetek, ahol erre csak

részben vagy egyáltalán nem volt lehetőség. Az első esetben egyes rögzítési módot választottunk. Például rögzítettük, hogy a vádlott tagja volt-e valamilyen pártnak, szervezetnek, azonban a lehetséges szervezetek nevét előre nem adtuk meg, hanem arra kértük a kódolókat, hogy ezt szó szerint írják le. Voltak olyan kérdések is, ahol egyáltalán nem volt lehetőség a zárt kérdések alkalmazására, itt minden esetben a válasz leírását kértük. Ilyen volt például a vádlottak, tanúk születési helye, foglalkozása.

A kérdőív végleges szerkezetét az a tény befolyásolta leginkább, hogy az akta tartalmától függően a kérdőív szerkezete is változhatott, így egyfajta rugalmas kérdőív kialakítására volt szükség. Kezelnünk kellett például, ha egy ügynek több vádlottja volt, vagy az eljárás során több tanút hallgattak meg, mert akkor a róluk szóló adatokat többször kellett kitölteni. A kérdőívet ennek megfelelően két részre osztottuk: állandó és változó részekre. Az állandó részekhez tartoztak az akta és az ügy általános adatai. A változó részekhez pedig a vádlottakról, ügyvédek-ről, bűncselekményekről, tárgyalásokról, ítéletekről és tanúkról szólók.

Ahogy korábban írtuk, a pilot fázis alatt történt meg a kutatás módszerének véglegesítése is. Arra törekedtünk, hogy a lehető legegységesebbé tegyük az adatok kigyűjtésének módját és kódolását. A kvantitatív mérés egyik meghatározó tulajdonsága annak megbízhatósága. Megbízhatóság alatt azt értjük, hogy a mérés annak megismétlésekor mennyire ad hasonló eredményt. Ebben az esetben ez azt jelenti, hogy azt várjuk: ha ugyanazt az aktát több kódolónak is odaadnánk, akkor a kérdőívünk kérdéseire ugyanolyan (vagy feltételezve, hogy tökéletesen megbízható mérés nincsen, nagyon hasonló) válaszokat kapnánk. Ehhez elengedhetetlenül szükséges volt, hogy a kérdéseket és a válaszkategóriákat úgy fogalmazzuk meg, hogy azok mindenki számára egyértelműek legyenek, és ugyanazt jelentsék. Voltak olyan kérdések, amelyeknél külön le kellett írunk, hogy az adott adat alatt mit értünk. Végünk egy nagyon egyszerű pél-

dát. A kódolóknak rögzíteniük kellett az ügy kezdetét. Mi ezt úgy definiáltuk, hogy ez az aktában lévő, az ügygel kapcsolatos dokumentumokon található legkorábbi dátum. Egy másik példa: voltak olyan esetek, amikor az akták egy adatot többféleképpen is tartalmaztak. Itt is pontosan meg kellett mondanunk, hogy hogyan történjen az adat rögzítése. Például meg kellett határoznunk, hogy ha egy vádlott neve többféle módon is szerepelt egy aktában, akkor ezek közül a valódi nevet elődegesen az aláírásból állapítjuk meg. Ha ez nem vezet eredményre, akkor a különböző változatok előfordulási gyakorisága alapján döntünk, és csak ha ez alapján sem tudtunk választani, akkor rögzítünk minden változatot.

Szakértői kerekasztal

A kutatás ezen pontján egy olyan kerekasztal-beszélgetést tartottunk, ahova különböző tudományterületek szakértőit hívtuk meg.³⁷ A kutatásról előzetes vitaanyagot küldtünk nekik. A megbeszélés a kutatás általános bemutatásával kezdődött, ezután részletesen ismertettük a kutatás módszertanát. A szakértőktől egyrészt a kutatás egészére vonatkozó véleményüket, megfigyeléseiket kértük, másrészt alkalmunk nyílt az előkészítő fázis során felmerülő kérdéseinket is feltenni.

A kerekasztal-beszélgetés két nagyon fontos hozadékát kell kiemelnünk. Egyrészt néhány ponton új kérdésekkel egészítettük ki a kérdőívet. Másrészt pedig némileg tágítottuk a kutatás módszertanát: a kezdetben kizárólagosnak gondolt kvantitatív kutatásba kvalitatív elemeket is beépítettünk, hogy ezzel is javítsuk a megértést. Egyrészt a kutatás előtt és után interjút

³⁷ A kerekasztal-beszélgetés szakértői a következők voltak: Bárd Károly, Csősz László, Kádár Gábor, Kovács András, Örkény Antal. Ezúton is köszönjük értékes tanácsaikat.

készítettünk a kódolókkal. A kutatás előtt megkérdeztük tőlük, hogy mit tudnak a népbíróságokról, és milyen elvárásaik vannak a munkával kapcsolatban. A kutatás végeztével pedig a tapasztalataikról faggattuk őket. Ennek az volt a célja, hogy egyrészt felkészítsük őket a nehéz, érzelmileg is megterhelő levéltári munkára, másrészt pedig hogy partnerként tekintsünk rájuk, nemcsak a tudományos segédmunka elvégzőire. A beszélgetések során kiderült, mennyire alapfokúak az ismereteik a II. világháború utáni magyar történelemről, noha ők egy budapesti elit egyetem elit szakjain tanultak. Ismereteik nagy részét a családi történetekből és történelmi filmekből szerezték, s nagyon nagy szerepe volt annak, ki milyen családból származott. Az interjúkból a végén kiderült, nagyon jól tettük, hogy figyelmet fordítottunk a kódolást végzők érzéseire, félelmeire, mert a jó kapcsolat a kutatást végzők és a kutatás vezetői között a jó eredmény záloga volt. A kódolók egyenként hónapokat dolgoztak a levéltárban, mikor a nyitvatartási idő megengedte, és lelkiismeretességükön a kutatás megbízhatósága függött.

Az interjúkon kívül arra kértük őket, hogy minden aktáról készítsenek egy hangfájlt: mondják el az ügy rövid történetét, az esetleges érdekességeket, minden olyan dolgot, amit fontosnak tartanak. Ezek a felvételek nagyban hozzájárultak az elemzéshez. Egyrésztől vitás, problémás esetekben segítettek a döntéshozatalban. Másrésztől nagyban mélyítették a megértést azáltal, hogy lehetőség volt az adatok mögötti történetek meghallgatására.

Kódolók felkészítése

Mivel itt nem egy hagyományos kérdőíves vizsgálatról van szó, a kódolók³⁸ kiválasztására és felkészítésére az átlagosnál is nagyobb gondot fordítottunk. Az első kódolói eligazításon részletesen ismertettük a feladatot, általánosságban beszéltünk a kérdőív szerkezetéről, kitöltésének módjáról. Ezután kérdéssről kérdésre átbeszéltük a kérdőívet, ha valami nem volt világos, azt megbeszéltük, vagy a korábban megadott kitöltési útmutató pontosításával kezeltük. A kódolók képzésének következő állomása volt a levéltárban tett látogatás, ahol találkoztak a levéltár munkatársaival, és ténylegesen kezükbe vehettek egy-egy aktát.

A pilot kutatás során lekódoltakból kiválasztottunk egy olyan aktát, amely méretét tekintve közepes hosszúságú volt, azonban lehetőséget adott a kérdőív minél teljesebb körű kipróbálására. A kódolók felkészítésének következő fázisa ennek a kérdőívnek a próbakódolása volt. A kódolók egy időben és helyen megkapták a kiválasztott akta másolatát, a kérdőíveket, valamint a kitöltési útmutatót. Arra kértük őket, hogy a kódolás tényleges elvégzésén kívül minden kérdésüket, megjegyzésüket írják fel. A próbakódolásnak kettős célja volt. Részben munkatársaink most már élesben próbálhatták ki a feladat végrehajtását. Részben pedig ezzel elvégeztük a kérdések megbízhatóságának tesztelését, amiről korábban már írtunk. Ellenőriztük, hogy a kódolók által kitöltött kérdőívek mennyire egyeznek azokkal az eredményekkel, amiket a pilot kutatás során mi találtunk, illetve mennyire egyeznek meg a különböző kódolók által kitöltött kérdőívek. Azoknál a kérdéseknél, amelyeket nem találtunk elég pontosnak, változtattunk, egyértelműsítettünk.

³⁸ A hagyományos vizsgálatban a kutatás ezen pontján ők lennének a kérdezők.

A végleges kérdőív

A végleges kérdőívünk nyolc adatlapból állt. A következőkben leírjuk, hogy az egyes adatlapokat hányszor kellett kitölteni, és azokon milyen adatokat rögzítettünk.

- Az akta adatai adatlap: egyszer kellett kitölteni.
 - ♦ *Az adatlap tartalma: a felhasznált adatlapok száma; az akta beltartalmára vonatkozó adatok (például tartalmaz-e az akta feljelentést, jelentést stb.)*
- Az ügy adatai adatlap: egyszer kellett kitölteni.
 - ♦ *Az adatlap tartalma: az ügy kezdetének és végének időpontja; tárgyalások száma; esetleges halasztások; zsidókkal vagy kommunistákkal kapcsolatos ügyről van-e szó; 1950 után újratárgyalták-e az ügyet*
- Vádlott adatlap: annyszor kellett kitölteni, ahány vádlott volt.
 - ♦ *Az adatlap tartalma: a vádlott szociodemográfiai adatai; párt és szervezeti tagsága; előző büntetései, ha voltak*
- Ügyvéd adatlap: annyszor kellett kitölteni, ahány vádlott volt.
 - ♦ *Az adatlap tartalma: ügyvéd neve; megbízatásának kezdete; fizetett vagy kirendelt ügyvéd-e*
- Vádak adatlap: annyszor kellett kitölteni, ahány vádlott volt és ahány fokon folyt az ügy.
 - ♦ *Az adatlap tartalma: a vád törvényi helye; megnevezése*
- Tárgyalás adatlap: annyszor kellett kitölteni, ahány tárgyalás volt.
 - ♦ *Az adatlap tartalma: a tárgyalás időpontja; a bíró neve; népbírók adatai; a vádlott jelen volt-e a tárgyaláson*
- Ítélet adatlap: annyszor kellett kitölteni, ahány vádlott volt, és ahány fokon folyt az ügy.
 - ♦ *Az adatlap tartalma: az ítékezés alapja; az ítélet; ha elítélték, akkor a büntetés; ha felmentették, akkor a felmentés alapja; ha*

halálra ítélték, akkor kapott-e kegyelmet a köztársasági elnöktől; esetleges fellebbezés

- Tanú adatlap: annyszor kellett kitölteni, ahány tanú volt.
 - *Az adatlap tartalma: a tanú szociodemográfiai adatai; párt- és szervezeti tagsága; vádlotthoz való viszonya; szenvedett-e valamilyen kárt az ügy során*

Kutatási fázis

A tényleges kutatás első és talán legfontosabb lépése a megfelelő minta kiválasztása volt. A kutatás során a Budapesti Népbíróság mintegy 22 000 aktájából 500 átvizsgálására nyílt lehetőségünk.

Mintavételi eljárás

A kvantitatív kutatások alapvető célkitűzésével összhangban azt szerettük volna, hogy a minta vizsgálata alapján valamennyi aktáról³⁹ rendelkezünk információkkal, más szavakkal, a minta megfigyelése alapján kapott eredmények általánosíthatóak legyenek. Ehhez fontos volt, hogy a kiválasztott akták jól reprezentálják az akták összességét, ehhez pedig megfelelő, reprezentatív valószínűségi mintavételi eljárásra volt szükségünk.

Ahogy arról már volt szó, kezdeti feltételezéseink között szerepelt, és ezt a pilot kutatás is megerősítette, hogy a különböző években indult eljárások között lényeges különbségeket fogunk találni. Szerettük volna, ha a későbbi elemzések során az egyes éveket külön is elemezhetjük, ehhez viszont az kellett, hogy minden évből megfelelő számú adat álljon majd a rendelkezésünkre. Úgy döntöttünk, annak ellenére, hogy az

³⁹ Valamennyi aktán a Budapest Főváros Levéltárában megmaradt iratanyagot értjük.

egyes években lefolytatott perek nem egyenletesen oszlanak meg, minden évből 100 aktát választunk. Az egyes éveken belül azonban minden aktának egyforma esélyt adtunk a mintába kerülésre, amit úgy értünk el, hogy egy véletlenszám-generátor segítségével választottunk, amit úgy képzelhetünk el, hogy az akták sorszámaikat felhasználva véletlenszerűen ráböktünk a vizsgálni kívánt aktákra. Ezt az eljárást rétegzett véletlen mintavételnek nevezzük.

A kutatás alapján arra vállalkozhatunk tehát, hogy annak ellenére, hogy csak 500 aktát vizsgáltunk meg, a Budapesti Népbíróóság megmaradt teljes iratanyagáról fogalmazzunk meg állításokat. Mivel a mintát a Budapesti Népbíróóság aktáiból vettük, ezért eredményeink csak erre a sokaságra vonatkoztathatóak.

A kérdőívek kitöltésétől az adatfájlíg

Az eddig leírt lépések elvégzése után elkezdődhetett a mintavétel során kiválasztott akták átvizsgálása. A kutatásnak ebben a fázisában szembesültünk először az adatok „minőségének” problémájával. Klasszikus esetben az adatok a kutatási keret (például kérdőív) megalkotása után „keletkeznek”. Egy jogi eljárás feltérképezésekor azonban mindez fordítva történik: az adatok már léteznek, és ezekhez kell olyan rendszert létrehozni, ami alkalmazkodik az adatokhoz, ami lehetővé teszi az általánosságok vizsgálatát. A rendszer létrehozása azonban – még a pilot fázis ellenére is – megelőzi az adatok mélyreható megismerését.

A vizsgált adatok lehetnek statikusak és dinamikusak. A statikus adatok esetében valamilyen állandó jellemzőről van szó. Itt csak az a lényeg, amiről korábban is szó volt: kvantifikálható és nagyszámú esetenél hozzáférhető adat legyen. A dinamikus adatokon folyamatokat értünk, azokat az adatokat, amelyek egy eljárás különböző fázisait jelölik, és amelyeket azért rögzítünk,

hogy azután ebből tegyünk következtetéseket az eljárások menetére vonatkozóan. A kvantitatív kutatás csak olyan folyamatok esetében alkalmazható, amelyek szigorú belső logikával rendelkeznek, ahol az eljárás szabályai rögzítettek, és ahol az ezektől való eltérés csak az esetek elenyésző hányadára jellemző.

Kutatásunk során mind statikus, mind dinamikus adatokkal dolgoztunk. Statikus adat például a per kezdete és vége, a vádlottak vagy a tanúk szociodemográfiai jellemzői. Dinamikus pedig az eljárás menete: a vád, az ítélet és a büntetés hármasa. Itt fontos, hogy az egyes elemek között szoros logikai kapcsolat áll fenn.

A statikus adatok esetében nem kellett mást tennünk – bár sokszor ez sem volt egyszerű – mint felmérni azon adatok körét, amelyekhez a népbírószági aktákból hozzáférhetünk. A második esetében a jogrendszer formalizáltsága okán azzal a feltételezéssel éltünk, hogy a népbírószági folyamatok is megfelelnek a dinamikus adatokkal szemben támasztott, fent leírt követelményeknek. Azt gondoltuk tehát, hogy az adatok között rend van, és ezt a rendet a népbírószági eljárással kapcsolatban meghozott rendeletek és törvények szabályozzák. Sajnos csalódnunk kellett, mivel az akták szisztematikus vizsgálatakor kiderült, hogy az aktákban nem uralkodik a feltételezett rend.⁴⁰ A kutatás első eredménye tehát éppen az, hogy az ilyen jogi folyamatok megismerésére a kvantitatív kutatások csak korlátozottan alkalmasak. Ebből következően a kutatás kvalitatív elemeinek is nagy szerep jutott az adatok feldolgozásakor.

A kiválasztott akták átvizsgálása után elkészültek a kitöltött adatlapok. A következő feladat az volt, hogy a kérdőívekből elkészítsük a statisztikai program számára kezelhető adatfájlt. Először Excel program segítségével létrehoztunk egy keretfájlt.

⁴⁰ A vizsgált anyagok nagyon eltérő minőségével, a gyakran előforduló hiányokkal, pontatlanságokkal kutatása során Karsai László is találkozott (Karsai 2004, 69).

Ebben egy oszlopba kerültek ugyanazon akta adatai, egy sorba pedig egy kérdésre (például az első vádlott neve) adott, különböző aktákhoz tartozó válaszok.⁴¹ Azokból az adatlapokból, amelyekből többet kellett kitölteni, a keretfájlban is több került rögzítésre. Ahhoz, hogy a kapott adatok mennyiségét érzékeltesük, el kell mondanunk, hogy az egyes kódolókhöz tartozó valamennyi adatlap egyesítésével létrejött egyesített Excel fájlok egyenként mintegy 7700 sort tartalmaztak. Természetesen nem volt olyan adatbázis, amelyben minden rubrikában adat lett volna, de ahhoz, hogy az egyes kódolókhöz tartozó adatbázisokból létre tudjuk hozni az 500 aktát tartalmazó adatfájlt, mindegyiknek pontosan ugyanolyan szerkezetűnek kellett lennie. Vagyis mivel például volt olyan akta, amelyben 13 vádlott szerepelt, a keretfájlnak 13 vádlottra vonatkozó adatlap rögzítésére kellett alkalmasnak lennie, attól függetlenül, hogy az akták többségében csupán egy vádlott volt.

A rögzítésnél rendkívül fontos volt, hogy a kódolók az egyes kérdésekre adott válaszokat ugyanolyan, vagyis standardizált módon rögzítsék. Ennek érdekében részletes kódutasítást készítettünk, amelyben a rögzítés módját minden egyes kérdés esetében pontosan meghatároztuk. A rögzítés során megtartottuk az attribútumok korábban már leírt módját. Ahol lehetséges volt, ott számként rögzítettünk, ahol részben vagy egészben szükség volt szöveges válaszra, ott egyelőre szöveggént.

Először minden kódoló két akta kérdőíveit rögzítette. Arra kértük őket, hogy a rögzítés során jegyezzenek fel minden problémát, gondot, kérdést. Ezeket minden kódolóval személyesen átbeszéltük, és ezek alapján készítettük el a végleges kódutasításokat. Ezután kezdődhetett meg az 500 akta adatainak rögzítése.

⁴¹ Mivel a feldolgozáshoz használt statisztikai programcsomag esetében ez éppen fordítva van, elvileg logikus lett volna már itt is így kezelni, azonban erre technikai akadályok miatt nem volt lehetőség.

Az Excel fájlok elkészítése után következett az adatok olyan formára hozása, amelyet a feldolgozáshoz használt statisztikai program használni tud. Ennél a programnál az adatfájlok olyan szerkezetűek, hogy a sorokban találhatók az egyes megkérdezettek és az oszlopokban a változók. Meg kellett tehát oldani az adatok „átfordítását”, ami egy ekkora, kódolónként 7700-szor 50 nagyságú⁴², 385 000 rubrikát tartalmazó táblázat esetében komoly nehézségekkel és rengeteg megoldandó technikai problémával járt.

A statisztikai programcsomagok csak számok kezelésére alkalmasak, ezért a végleges adatfájl elkészítéséhez szükség volt a korábban szöveggént rögzített változóknál az egyes kategóriák meghatározására és utólagos bekódolására. Itt különböző típusú feladatokat kellett megoldanunk. A legegyszerűbb – ám így is rendkívül munkaigényes – a szervezetek kódolása volt. Itt „csak” annyit kellett tennünk, hogy kigyűjtöttünk valamenyny előforduló pártot, szervezetet és azokat a feldolgozhatóság érdekében egy számmal láttuk el. Ennél lényegesen bonyolultabb volt az előforduló törvényi helyek egységesítése. A vádakknál elvileg mind a törvényi hely (például: Nbr. 11. par. 3. pont), mind a vád megnevezése (például: háborús bűntett) szerepelt; az ítéleteknél csak a törvényi hely. Ezek írásmódja azonban nagy változatosságot mutatott, és egy statisztikai program csak a pontosan ugyanúgy írtakat tekinti azonosnak, ami feltétele a feldolgozásnak. Ezért az összes előforduló törvényi helyet azonos formára kellett hozni.⁴³ Külön típust alkottak a születési és lakóhelyek településnevei és a foglalkozások. Az előbbieket esetében helységnévtárak segítségével minden előforduló településnél számos adatot kigyűjtöttünk (például: milyen megyében talál-

⁴² A tíz kódoló fejenként 50 akta adatait rögzítette.

⁴³ Itt most nem térünk ki részletesen mindazokra a hibákra, amelyek a hivatkozott törvényekkel kapcsolatban előfordultak.

ható, milyen típusú település, hányan lakják).⁴⁴ A foglalkozások esetében kidolgoztunk egy kódrendszert, amellyel sikerült elhelyezni a rengeteg, több mint 1900 előforduló foglalkozást a két háború közötti társadalom foglalkozási struktúráját reprezentáló kategóriarendszerben.⁴⁵

Korábban a mintavételről szóló részben írtunk arról, hogy a kiválasztott akták közé minden évből 100-100 akta került. Az összes aktán belül azonban az egyes évekhez tartozók nem egyenlő arányban találhatók. Ezért tehát a mintánk aránytalan. Ez azt jelenti, hogy amikor az összes aktáról szeretnénk mondani valamit, akkor mesterségesen vissza kell állítanunk azokat az évbeli arányokat, ami az összes aktára jellemző, amit úgynevezett súlyozással⁴⁶ érünk el.

Az adatfájl előkészítése az elemzésre

Az elsődleges adatbázis létrehozása után még sok megoldandó feladat várt ránk a végleges, elemezhető adatfájlok és változók létrehozásáig. Ebben a részben ezek közül szeretnénk bemutatni néhányat.

Először adattisztítást végeztünk, ami több részből állt. Ellenőriztük, hogy a kódolók minden adatlapból annyit rögzítettek, amennyit az akta tartalma megkívánt. Javítottuk az esetleges hibás vagy a kiadott rögzítési utasításnak nem megfelelő adat-rögzítéseket. Ezen kívül megvizsgáltuk az adatok közötti logikai

⁴⁴ Itt is rengeteg problémával szembesültünk. Először is kezelniünk kellett az elírásokat. Ezen kívül meglepően sok azonos nevű település található Magyarországon.

⁴⁵ Erről a vádlottak foglalkozását bemutató részben még lesz szó.

⁴⁶ Ezt úgy kell elképzelni, hogy azokat az aktákat, amikből több van, mint a tényleges arányok miatt kellene, kisebb súllyal, míg azokat, amelyekből kevesebb van, mint kellene, nagyobb súllyal vesszük figyelembe.

kapcsolatokat, és ahol ellentét állt fenn, ott ezt az akta újbóli vizsgálatával oldottuk fel.

Mivel rengeteg adatról volt szó, ezért a feldolgozás csak algoritmusok segítségével történhetett. Olyan általánosított programokat kellett tehát írni, amelyek az esetek mindegyikénél létrehozza a kívánt adatot, ehhez azonban az adatbázisok teljes konzisztenciájára volt szükség. Ilyen mennyiségű adatnál két okból sem célravezető az esetek egyedi kezelése. Egyrészt ez rengeteg ideig tartana, másrészt nagyon nagy lenne az emberi hibázás lehetősége. Az algoritmusokat ezen kívül úgy kellett megírni, hogy az a számos előforduló esettípus mindegyike esetében működjön, és helyes eredményt adjon végeredményül. Ilyen típusok voltak például azok az egyvádoltas esetek, akiknek ügye csak egy fokon zajlott, tehát nem volt fellebbezés. Voltak olyan egy vádlott ellen folyó eljárások, amelyeknél első és másodfok is volt. Rengeteg kombinációja létezett a többvádoltas ügyeknek, hiszen itt változhatott a vádlottak száma, illetve különféle kombinációkban fordulhatott elő, hogy melyik vádlott esetében volt, illetve melyiknél nem volt fellebbezés.

Korábban szó volt róla, hogy az elsődlegesen létrejött adatfájl akta-szintű volt, vagyis az adatbázis egy sora egy népbíró-sági aktát reprezentált. Az elemzés során azonban nemcsak arra voltunk kíváncsiak, hogy a perek hány százaléka jellemezhető valamilyen tulajdonsággal, vagy az akták bizonyos jellemzői között milyen összefüggés van, hanem elemezni kívántuk például a vádlottakat vagy a tanúkat is, ami azonban egy vádlott-szintű, illetve tanú-szintű adatbázis létrehozását tette szükségessé.

A következőkben egy lekicsinyített adatbázison mutatjuk be, hogy pontosan miről is van szó. Az akta-szintű adatbázisban külön változón szerepeltek az első, második stb. vádlottak adatai, azonban amikor a vádlottakat kívántuk vizsgálni, akkor az összes vádlotról együtt szerettünk volna megállapításokat tenni. Legyen most csupán tíz vizsgált aktánk, amelyek közül ötben egy, négyben kettő, egyben pedig három vádlott szerepelt. Az

egyszerűség kedvéért foglalkozzunk most csupán egy adattal: a vádlott nemével. Az alábbi ábra az akta-szintű adatfájl szerkezetét mutatja be. Látható, hogy ebben az adatbázisban az első, második, illetve harmadik vádlott adatai külön oszlopban szerepelnek. Az 1-es érték a férfiakat, a 2-es érték pedig a nőket jelzi. Ennek az adatbázisnak az elemzésével az aktákra vonatkozó állításokat tehetünk. Ebben az egyszerű esetben például éppen azt mondhatjuk el, amit példánk definiálásakor leírtunk: a tíz vizsgált akta közül hány egy-, hány két- és hány háromvádlottas szerepelt.

	1. vádlott neme	2. vádlott neme	3. vádlott neme
1. akta	1		
2. akta	1	1	
3. akta	1		
4. akta	2		
5. akta	1	1	
6. akta	2	2	1
7. akta	1		
8. akta	1		
9. akta	1	1	
10. akta	2	1	

1. ábra: Akta-szintű adatfájl minta

Ebből persze egyszerűen kiszámíthatjuk, hogy a tíz aktában összesen tizenhat vádlott szerepelt. Azonban arra a kérdésre, hogy a vádlottak közül hány férfi és hány nő volt, ennek az adatbázisnak a segítségével már nem adhatunk választ.⁴⁷ Ehhez egy vádlott-szintű adatbázisra van szükségünk, amelynek sorai nem egy

⁴⁷ Természetesen egy ilyen kis adatbázisnál könnyen megszámlolhatnánk ezt, azonban a valódi esetben 500 aktában 617 vádlotról volt szó, amelyek összesen 13 változón szerepeltek.

esetet, hanem egy vádlottat reprezentálnak. A következő ábra ezt mutatja be. Az adattábla első oszlopa az eset sorszámát tartalmazza. Mivel az 1., 3., 4., 7. és 8. aktában csak egy vádlott szerepelt, ezért ezek a számok egyszer szerepelnek. A kétvádlottas esetek (5., 9., 10.) sorszámai kétszer, az egyetlen háromvádlottas eseté (6.) pedig háromszor. Ezt az adatbázist elemezve vizsgálhatjuk a vádlottak nemének megoszlását, és megállapíthatjuk, hogy a 16 vádlott közül 12 férfi és 4 nő volt.

	akta sorszáma	vádlott neme
1. vádlott	1	1
2. vádlott	2	1
3. vádlott	2	1
4. vádlott	3	1
5. vádlott	4	2
6. vádlott	5	1
7. vádlott	5	1
8. vádlott	6	2
9. vádlott	6	2
10. vádlott	6	1
11. vádlott	7	1
12. vádlott	8	1
13. vádlott	9	1
14. vádlott	9	1
15. vádlott	10	2
16. vádlott	10	1

2. ábra: Vádlott-szintű adatfájl minta

A vádlottak különböző jellemzői egyszerű megoszlásának a vizsgálata során is célszerű a vádlott-szintű adatbázis használata, de megkerülhetetlenül szükségessé válik akkor, amikor a vádlottak különböző jellemzőinek az összefüggéseit szeretnénk elemezni. Gondoljuk el, hogy ha a vádlottakra vonatkozó más változó, például a vádlott iskolai végzettsége is rendelkezésre állna, akkor vizsgálhatnánk, hogy milyen összefüggés van a vádlott neme és iskolai végzettsége között. Az elemzések során ezen kívül még kétféle szintű adatbázist használtunk: tanú-szintűt és tárgyalás-szintűt.

Sok esetben az elemezni kívánt változók létrehozása is sok munkát igényelt. Nézzünk egy példát: a vádlottakra vonatkozó ítéleteket. A népbíróági eljárást szabályozó rendeletekben, törvényekben összesen tizenegyféle büntetésnem szerepel: halál, fegyház, börtön, fogház, kényszerszolgálat, internálás, vagyonelkobzás, pénzbüntetés, állás- és hivatalvesztés, foglalkozástól eltiltás és politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése. Az akták átvizsgálásakor az egyes eseteknél rögzítettük az ítéleteket. Esetenként minden vádlottra felvettük az adatokat, és vádlottanként annyi ítélet-adatlapot töltöttünk ki, ahány fokon zajlott a per. Az ítéleteknél rögzítettük az ítélet alapját, megnevezését, azt, hogy a vádlottat elítélték-e vagy felmentették, ezenkívül, ha elítélték, akkor minden büntetésnemnél, hogy az adott büntetés szerepel-e az ítéletben, illetve azoknál az eseteknél, ahol ez szükséges volt, a büntetés időtartamát is. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy nagyon sok esetben a vádlottat nem egy cselekménnyel vádolták, vagyis nem egyféle ítéletet kellett rögzítenünk. Ahogyan korábban leírtuk, először az estekre vonatkozó fájlból egy vádlott-szintű adatbázist kellett létrehozni. Ebből az adatbázisból kellett kialakítanunk az elemzéskor használni kívánt változókat. Először azt, hogy a vádlottat teljes egészében, minden vádpont alól felmentették, minden vádpontban bűnösnek találták, vagy voltak olyanok, amelyekben felmentették, és olyanok is, amelyekben elmarasztalták. A legalább részben

elítéltek esetében minden büntetésnemnél három változót kellett kialakítanunk. Az adott büntetési formát alkalmazták-e az esetében első fokon, másodfokon – ha volt –, illetve a végső ítéletben. Természetesen ez utóbbit az előbbieik logikai kombinációja adta: ha az ügy első fokon befejeződött, akkor az elsőfokú ítélet, ha másodfokon is zajlott, akkor a másodfokú ítélet számított végső ítéletnek. A megfelelő büntetésformáknál kiszámítottuk azt is, hogy ha esetében alkalmazták, akkor milyen időtartamú büntetést kapott. Ezeknek a változóknak az elkészítéséhez először minden sorszámú ítéletnél létre kellett hoznunk ezt a változósort, majd ezek egyesítésével jöttek létre a fent leírt, végsőnek szánt változók.

Ebben az esetben természetesen felmerül annak a lehetősége, hogy ha máskor végzünk ilyen kutatást, akkor a kódolókat arra kérjük, hogy rögtön a végső változóba rögzítsék az adatokat. Ennek a megközelítésnek az általános használata a kutatás során praktikus lett volna, de nagyon veszélyes is. A jelenlegi megközelítés lehetővé tette ugyanis, hogy az aktából rögzített közvetlen adatokat többféle módon is felhasználhassuk, ha csak az elemzésre szánt változókat rögzítettük volna, akkor előre jelentősen korlátoznunk kellett volna az elemzés lehetőségeit. Egy elvégzett vizsgálat után természetesen sok mindenre fény derült, azonban egy ilyen úttörő jellegű kutatásnál ez lehetetlen lett volna.

Néhány módszertani megjegyzés az eredményekhez

A már bemutatott adatlapokból látszik, hogy az ügyek rengeteg jellemzőjéről rendelkezünk adatokkal. A könyvben ismertetett eredmények alaptípusukat tekintve kétfélék. Egyrészt megállapíthatjuk azt, hogy valamely jellemzők milyen arányban, milyen átlaggal fordulnak elő, vagyis vizsgálhatunk egydimenziós megoszlásokat. Másrészt elemezhetjük a különböző jel-

lemzők közötti összefüggéseket, együttjárásokat, feltételezett oksági kapcsolatokat, vagyis készíthetünk többdimenziós elemzéseket.

Most először arról szeretnénk beszélni, hogy milyen hatással van a következtetéseinkre az a tény, hogy „csak” egy mintával dolgoztunk. Lássuk azt az esetet, amikor valaminek az arányát vagy átlagát szeretnénk megállapítani, és vegyünk is rögtön egy példát. Azt találjuk, hogy a női vádlottak aránya 18 százalék. Mivel mintával dolgoztunk, ez az arány csak egy becslés, ami természetesen nem annyira pontos, mintha minden aktát végignéztünk volna, és az alapján kapnánk meg ezt a számot. A korábban már leírt mintavételi módból viszont következik, hogy a becslés ezen pontatlanságát pontosan meg tudjuk mondani, vagyis ki tudjuk számítani a hiba nagyságát. Ez azt jelenti, hogy minden ilyen becsült arány esetében biztosak lehetünk benne, hogy a kapott szám a legvalószínűbb érték, és azt is meg tudjuk állapítani, hogy ha mindenkit megfigyeltünk volna, akkor milyen értékek közé eső arányt találnánk. A női vádlottak esetében nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a tényleges arányuk a Budapesti Népbíróóság valamennyi aktáját tekintve 15 és 21 százalék közé esik.⁴⁸

A másik eset az, amikor változók közötti összefüggésekről beszélünk. Ekkor, ha összefüggést találunk két változó között, akkor matematikai-statisztikai eszközökkel meg tudjuk állapítani, hogy ez az összefüggés akkor is létezne-e, ha minden aktát végignéztünk volna. Azonban ebben az esetben sincsen másról szó, mint arról, hogy becslésünknek van egy bizonytalansága. Vegyünk ismét egy példát: azt vizsgáljuk, hogy a vádlott nyilas párt-, illetve szervezeti tagsága összefügg-e azzal, hogy a trianoni határokon kívül született-e. Másképpen kifejezve, például arra a kérdésre keressük a választ, hogy azok között, akik a trianoni

⁴⁸ Ez a 95 százalékos megbízhatósági szinthez tartozó konfidencia-intervallum.

határokon kívülről származtak, más-e a nyilas párttagok aránya, mint azok között, akik a jelenlegi országhatárokon belül születtek. Azt találjuk, hogy a trianoni határokon kívülről származók 40, míg a jelenlegi országhatáron belül születettek 41 százaléka volt valamely nyilas párt vagy szervezet tagja. Ha mindenkit megfigyeltünk volna, akkor a fenti kérdésre nagyon egyszerűen tudnánk válaszolni, mivel csak azt kellene megnéznünk, hogy a két arány matematikai értelemben egyenlő-e, és ebből rögtön a statisztikai egyenlőségre vonatkozó állításunk is következne: azt kellene mondanunk, hogy – bár a különbség minimális, de – a trianoni határokon kívülről származók kevésbé váltak nyilas párttagokká. Mi azonban mintával dolgozunk, amiből az következik, hogy a matematikai és statisztikai egyenlőség fogalmai nem esnek egybe, vagyis nem elég valaminek matematikailag nem egyenlőnek lennie, statisztikailag is különböznie kell egymástól. Ehhez pedig a mi esetünkben az kell, hogy a két fenti érték között akkor is nagy valószínűséggel különbség legyen, ha mindenkit megfigyeltünk volna. Azt kell mondanunk, hogy a példában említett esetben ez nem igaz, vagyis azt kell megállapítanunk, hogy a fenti 40 és 41 százalék bár matematikailag nem, de statisztikailag egyenlők, mivel a két érték közötti különbség kisebb, mint a hiba nagysága. Azt kell tehát mondanunk, hogy nincsen összefüggés a fent vizsgált két változó között.

A megfelelő mintavételi eljárásnak köszönhetően tehát a mintából statisztikai következtetéseket vonhatunk le az egészre vonatkozóan. Természetesen a minta alapján megfigyelt értékek (statisztikák) csak becslései a teljes populációra jellemző értékeknek (paramétereknek), vagyis nem biztos, hogy ezt az értéket kapnánk, ha mindenkit megfigyeltünk volna, hanem a becslésünkre jellemző egy bizonyos nagyságú hiba. Ennek a hibának a nagysága függ az elemszámtól: minél több elemet figyelünk meg, annál kisebb a becslésünk bizonytalansága, vagyis annál pontosabb a becslés.

A számítógépes feldolgozás, valamint a mozgósított matematikai-statisztikai apparátus új elemzési lehetőségeket nyitott meg. Nemcsak egydimenziós megoszlások, statisztikák, hanem összefüggések vizsgálatára is sor került. Lehetővé vált az adatok több szinten való elemzése, amelynek segítségével nemcsak az esetek, de a vádlottak, tanúk szintjén is végezhattünk egy- és többdimenziós elemzéseket.

A kutatás több tudományág – történettudomány, szociológia, statisztika – megközelítési módját ötvözte. A téma interdiszciplináris megközelítésével egyedülálló, innovatív módszertant mozgósított. A reprezentatív mintavétel és a szigorú kvantitatív kutatási paradigma alkalmazása lehetővé tette, hogy a megfigyelt minta alapján a Budapesti Népbíróság teljes megmaradt iratanyagára vonatkozóan tegyünk megállapításokat. A szakirodalom alapján feltételezhetjük, hogy az országban működő népbíróságok között jelentős különbségek voltak, vagyis a kutatás alapján nem fogalmazhatunk meg állításokat az ország valamennyi népbíróságáról.

A vizsgált népbírószági ügyek elemzése

Miután bemutattuk, milyen módszertant dolgoztunk ki a népbírószági anyagok vizsgálatára, a kötet további részeiben az elemzés eredményeit ismertetjük. Célunk az volt, hogy kiderüljenek a népbírószági folyamat alapvető jellemzői: milyen perek voltak, mennyi ideig tartottak, kik vettek benne részt, milyen volt a tanúk összetétele és ennek hatása.

Pertípusok

Az adatok elemzése során egyértelműen kiderült, hogy a népbírószági perek távolról sem egységesek, ezért ezek együttes kezelésével nem kaphatunk pontos képet a folyamatról. Elemzésünk során öt pertípust különböztetünk meg. Az ügyek tipizálását az egyes esetek részletes áttanulmányozása alapján végeztük el. A besoroláskor egyrészt a figyelembe vettük az ügyekről rögzített adatokat, másrészt pedig a kódolók által rögzített hangfájlokat.⁴⁹

⁴⁹ Eközben csak abból indulhattunk ki, amivel a vádlottat vádolták, azt, hogy a vádak igazak voltak-e, nem állt módunkban vizsgálni.

Az első típusba olyan ügyek tartoznak, amelyek sértettjei zsidók voltak, és amelyeknél a vád alapját képező bűncselekmény a II. világháború alatt történt. Ebbe a csoportba tartozik az esetek 43 százaléka. A sértettek zsidóként való azonosítását segítette az aktában szereplő vallás, az ellene elkövetett bűntett jellege, melyből következtetni lehetett a vallásra, akkor is, ha az nem szerepelt egyértelműen az iratokban. Ugyanígy jártunk el a tanúk esetében is. A vizsgálatunkban a zsidó kategóriáját tehát úgy használtuk, ahogy az a népbírói folyamatokban manifesztálódott. A soá során meghatározták, hogy ki a zsidó, és ki nem: ki került a népirtás célkeresztjébe, és ki nem. A népbírói tárgyalások ezt a logikát követve kíséreltek meg igazságot szolgáltatni, ezzel szinte megismételve a zsidóként való meghatározást. Mivel a kutatás fókusza a politikai igazságszolgáltatás volt, követtük azt a jogi folyamatot is, ahogy például a bíróságon megjelentek regisztrálásánál elmarad a vallás feljegyzése, de attól még „jogalanyként” azért jelentek meg a bíróság előtt, mert üldözést szenvedtek, mely az „üldözött” kategóriájának kialakulásához vezetett. Fontos kiemelnünk, hogy a zsidóság megvallásának a népbírói perek során nem volt stigmatizáló jellege, hiszen a tanúkat ez segíthette hozzá ahhoz, hogy az ellene vagy rokona, barátja, ismerőse ellen elkövetett bűn elnyerje büntetését. A besorolás során az adott ügyek tanúinak szubjektív ítéletét is felhasználtuk annak meghatározására, hogy kit tekintettünk zsidónak.

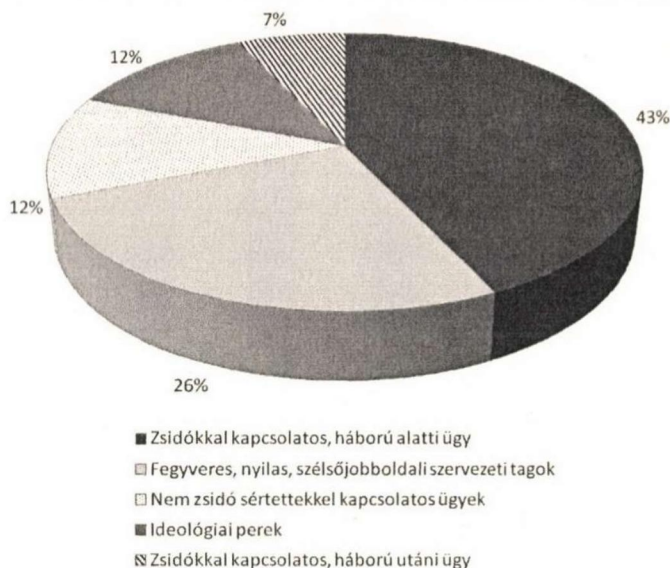
Az akták 26 százalékában a vádlottak az 1945-ig tartó időszakban valamilyen szélsőjobboldali, nyilas, fegyveres szervezet tagjai voltak, és tulajdonképpen ez képezte a vádat. Az aktában nem volt kifejezetten szó zsidók ellen elkövetett bűncselekményekről, azonban ennek lehetőségét nem lehet kizárni, sőt ismerve az 1945 előtti közhangulatot, joggal feltételezhetjük, hogy azok, akik ilyen szervezeteknek a tagjai voltak, ha lehetőségük volt rá, sok esetben aktívan részt vettek a zsidóellenes cselekedetekben.

A harmadik típust a nem zsidó sértettekkel⁵⁰ kapcsolatos ügyek teszik ki; ezek aránya 12 százalék. Ezek többek között olyan ügyek voltak, amelyekben gyárak német kézre adásáról, magyar katonák németbarát magatartásáról, a háború alatt szovjet katonák sérelmére elkövetett tettekről volt szó. Az, hogy a vizsgált ügyeknek mintegy négyötöde a háború alatti tevékenységgel foglalkozik, azt mutatja, hogy azok az állítások, miszerint a népbíróóságok a kommunista hatalomátvétele eszközeként pusztán osztályharcot vívtak, nem állja meg a helyét (Bernáth 1993).

A negyedik és ötödik csoportba tartozó ügyek háború utáni cselekményekkel kapcsolatosak. Ez mutatja a magyarországi igazságszolgáltatás különleges voltát: nemcsak a háború alatti bűneseteket vizsgálta a háború után létrehozott különleges bíróság, hanem a háborút nem lezárt folyamatnak értelmezve – különösen a már említett 1946. évi VII. törvénycikk alapján – harcot indított az akkor kiépülő totális rendszer ellenségei ellen. Az ügyek negyedik csoportjába az úgynevezett ideológiai perek tartoznak, melyek az 1946. évi VII. törvénycikk hatályba lépése után kezdődtek, és amiket ugyan a népbíróóság tárgyalt, de céljuk a politikai ellenzék elhallgattatása volt.⁵¹ Az ilyen perek aránya 12 százalék. Az összes ügy 7 százalékát teszik ki az olyan zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek, amelyek a háború után történtek. Ezek egy része ezzel együtt ideológiai pernek is minősíthető.

⁵⁰ Fontos megjegyezni, hogy az egész társadalmat átható antiszemitizmus közepette sokszor ezeknél az ügyeknél is feltételezhetjük, hogy azok zsidóellenességgel kapcsolódtak össze, azonban a vádban erről közvetlenül nem volt szó.

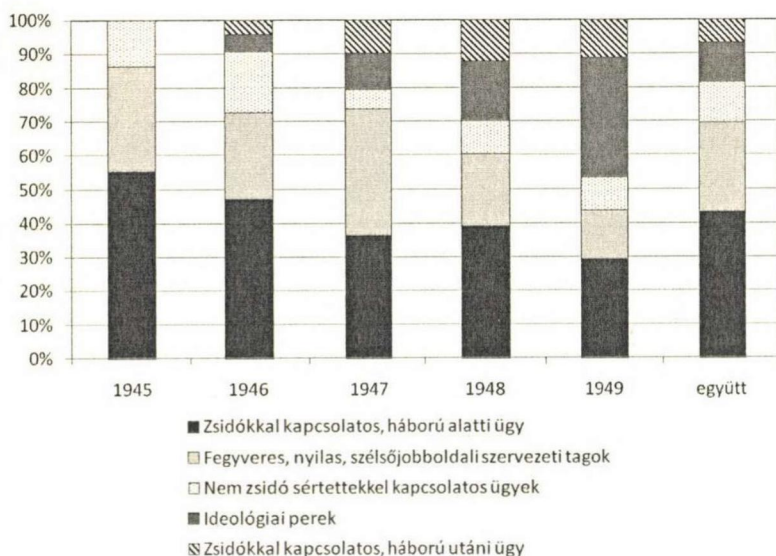
⁵¹ Vannak olyan esetek, amelyek a háború után történtek, ideológiai jellegűek, de zsidó sértettekkel kapcsolatos bűncselekményt is tartalmaznak. Ezek most az ötödik csoportba, a zsidó sértettekkel kapcsolatos, háború utáni típusba kerültek.

3. ábra: *Pertípusok* ($n = 500$)

Különböző pertípusok időbeli megoszlása

A különböző típusú ügyek időbeli megoszlása nem egyenletes. Az 1945-ös év egyértelműen a zsidó sértettekkel kapcsolatos háborús ügyek túlsúlyát hozta. Míg az összes ügy 43 százaléka tartozott ebbe a típusba, addig az 1945-ben indított ügyek 55 százaléka. 1946-ban a nem zsidó sértettekkel kapcsolatos esetek tárgyalásának megkezdésére helyeződött nagyobb hangsúly: az összes akta közötti 12 százalékos aránnyal szemben az ekkor kezdődő ügyek 18 százaléka ebbe a csoportba tartozott. 1947-ben láthatóan a különböző testületi tagsággal vádoltak bíróság elé állítása került erőteljesebben sorra: az összes ügy 26 százalékát adó, ilyen típusú ügyek aránya az 1947-ben indítottak között 37 százalék volt. Bár

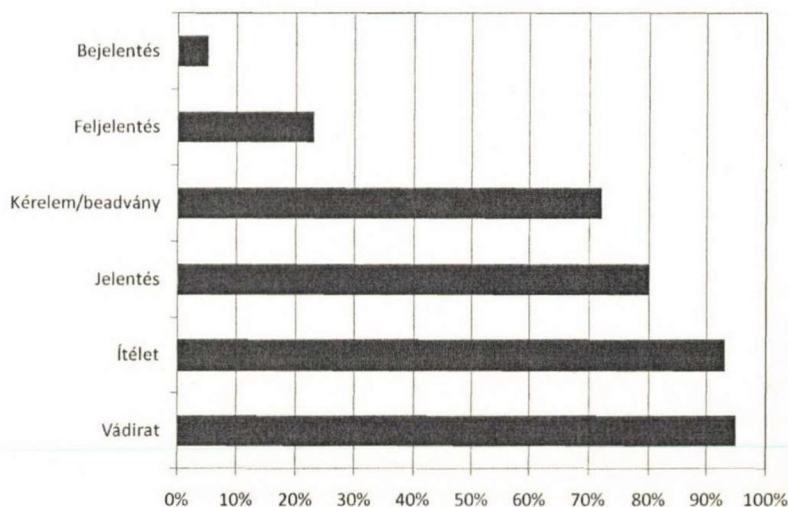
4. ábra: Pertípusok időbeli megoszlása ($n = 500$)

az ideológiai perek már az 1946. évi VII. törvény elfogadása után megindultak, az ügyrendet láthatóan csak 1948-ra – a fordulat évét követően – kezdték igazán befolyásolni. A tisztán ideológiai perek az 1948-ban indult eljárások 18 százalékát tették ki (a mintabeli 12 százalékos aránnyal szemben). Erre az évre a legalább részben zsidó sértettekkel kapcsolatos, háború utáni perek megindítása is jellemző volt. Érdekes megfigyelni, hogy 1949-re, a diktatúra kiépülésével a tisztán ideológiai perek súlya óriási mértékben megnövekedett: az ekkor indított ügyek 35 százalékát tették ki. A zsidó sértettekkel kapcsolatos, háború utáni ügyek megindítása erre az évre már nem is volt az átlagosnál jellemzőbb. Ebből is látszik, hogy a verbális antiszemitizmus büntetése valójában inkább jól hangzó mellékterméke volt a „demokrácia ellenségei” elleni harcnak, és a harc fokozódásával, a diktatúra megszilárdulásával erre már nem volt szükség.

Az akták jellemzői

A vizsgált akták átlagosan 86 oldalasak, a legrövidebb 14, a leg hosszabb 404 oldalas volt. A különböző pertípusok aktáinak átlagos hossza eltérő. A zsidó sértettekkel kapcsolatos, illetve a nem zsidó sértettekkel kapcsolatos, háború alatti ügyek a leghosszabbak: átlagosan 100–110 oldalasak. A testületi tagsággal vádoltak ügyei átlagosan 65 oldalasak. A háború utáni ügyek átlagosan rövidebbek: az ideológiai perek átlagban 60, míg a zsidó sértettekkel kapcsolatos bűncselekményeket tárgyalók 70 oldal körüliek.

Az akták feldolgozásakor az akta tartalmát is rögzítettük. Szintte minden akta tartalmaz vádiratot és ítéletet. Jelentés az akták 80 százalékában, kérelem vagy beadvány közel háromnegyedükben, feljelentés közel egynegyedükben, feljelentés szintén egynegyedükben, bejelentés pedig 5 százalékukban szerepelt.

5. ábra: Az akták tartalma ($n = 500$)

Három olyan aktatartalom van, amiben a pertípusok különböznek egymástól. A háború alatti, zsidó sértettek ellen elkövetett bűncselekmények aktáinál az akta az átlagosnál nagyobb arányban tartalmazott feljelentést: a mintabeli 23 százalékkal szemben ez az ilyen ügyek 37 százalékára volt jellemző. Ezeknél az ügyeknél a jelentés (86%), illetve a kérelem, beadvány (83%) megléte szintén felülreprezentált. A nyilas, szélsőséges szervezetek tagjai pereinek csak 9 százalékában találtunk feljelentést, ami lényegesen alacsonyabb az átlagosnál. Ezekre az aktákra a másik két aktatartalom is kevésbé jellemző (jelentés: 71%, kérelem/beadvány: 59%). Az ideológiai perekben az átlagosnál jellemzőbb a jelentések megléte (80%), a feljelentéseké azonban nem (17%). A kérelmek és beadványok ezekben az aktákban a mintabeli aránynál ritkábban fordulnak elő (53%). A nem zsidó sértettekkel kapcsolatos perek, illetve a háború utáni, zsidó sértettekkel kapcsolatosak átlagos tartalmúak.

A népbíróági perek szereplőinek elemzése

Vádlottak

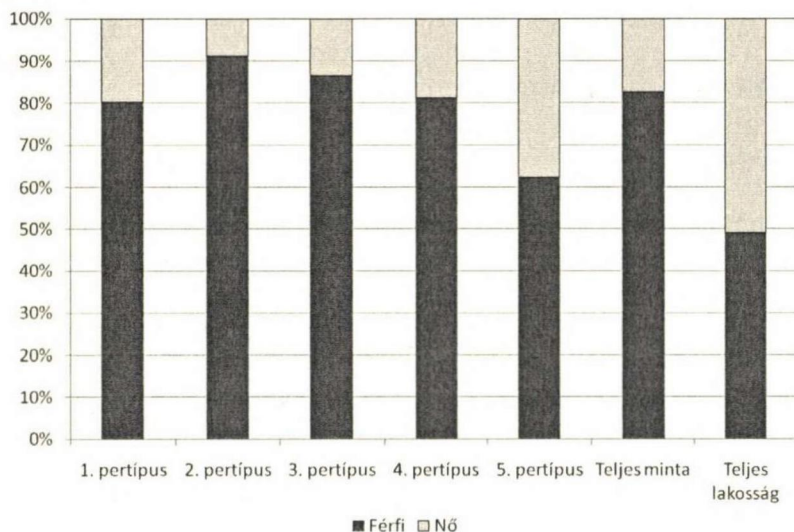
Az 500 vizsgált ügyben összesen 617 vádlottat állítottak bíróság elé. Az akták 90 százalékában csak egy vádlott szerepelt. Az elemzés során nem tarthatjuk fenn magunknak a jogot, hogy megmondjuk, igaz vagy hamis volt a vád, így azt sem tudjuk megmondani, hogy azért van egy vádlott, mert ő volt az egyedüli elkövető, vagy a több elkövető közül csak őt fogták el. Bár a vádlottak átlagos számában a különböző pertípusok nem különböznek egymástól, ha csak az egyvádlottas és a többvádlottas ügyeket különböztetjük meg, akkor találunk eltéréseket. Igazából a háború alatti cselekményeket vizsgáló perek különböznek egymástól, a háború utániakat tárgyalóknál átlagos a megoszlás. A zsidó sértettekkel kapcsolatos és a kifejezetten nem zsidó sér-

tettekkel kapcsolatos pereknél jellemzőbb, hogy több vádlott van, míg a valamilyen testületi tagságot tárgyalóknál sokkal ritkább: csak az ilyen ügyek 4 százalékára jellemző.

NEMEK ARÁNYA

A II. világháború utáni átmeneti igazságszolgáltatást általában politikatörténeti, és nem társadalomtörténeti szempontból elemzik. Fontos újdonság a női elkövetők megjelenése, méghozzá igen magas arányban. A népbíróági tárgyalásokon a vádlottak 18 százaléka volt nő. A testületi tagsággal kapcsolatos perek esetében a nők képviselete lényegesen elmarad ettől, csak 9 százalékos. A zsidó sértettekkel kapcsolatos bűncselekményeknél a férfi-női megoszlás a teljes mintára jellemzőtől nem tér el. Itt az elkövetett bűncselekmények típusa szerint találunk különbségeket, amelyek a társadalmi nemi sztereotípiákat látszanak igazolni. A fizikai erőszak az egyetlen olyan típus, ami a férfiakra egyértelműen jellemzőbb, mint a nőkre (férfiak: 48%, nők: 23%). A nők esetében a feljelentés (férfiak: 27%, nők: 55%) és a nyereségvágyból elkövetett bűntettek (férfiak: 35%, nők: 42%) sokkal gyakoribbak (vö. Karsai 2004, 70).

Az adatok azt mutatják, hogy a háború utáni, zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek esetében magasabb volt a nők aránya (38%). Gondolhatnánk azt, hogy ez annak köszönhető, hogy ezen ügyek mindegyikében – legalább részben – verbális antiszemitizmus volt a vád; és a nők azok, akik a kommunista párt feketézők elleni harcát sokszor úgy fordították le mindennapi nyelvükre, hogy a köztereken, piacokon „zsidóztak” (Palasik 2000). A háború alatt zsidók sérelmére elkövetett ügyeknél viszont azt találjuk, hogy ez szignifikánsan nem jellemzőbb a nőkre. Ennek a társadalmi nemre jellemző különbségnek az oka a változó környezet, hiszen az 1946. évi VII. törvény megváltoztatta a gyűlöletbeszéd szabályozását, ezzel feminizálta. A háború alatt a zsidók sérelmére elkövetett bűncselekmények rablás, gyilkosság voltak, melyeket tipikus módon nem nők követtek

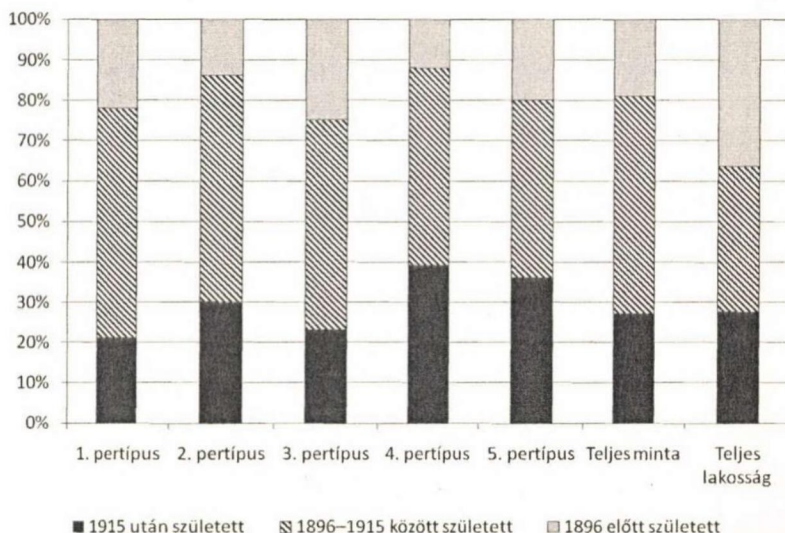
6. ábra: A vádlottak nemek szerinti megoszlása pertípusonként, a teljes mintában, valamint a teljes lakosság nemek szerinti megoszlása ($n = 617$)⁵²

el, míg a háború után ez a cselekmény a hangos „zsidózás”, melyért gyakrabban tartóztattak le nőket. A népbíróságok működésének társadalmi nemek szerinti működésére még részletesebben visszatérünk.

⁵² Az ábrákon az egyes pertípusokra a következő jelöléssel utalunk: 1. pertípus: zsidó sértettekkel kapcsolatos háború alatti ügy; 2. pertípus: fegyveres, nyilas, szélsőjobboldali szervezeti tagok; 3. pertípus: nem zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek; 4. pertípus: ideológiai perek; 5. pertípus: zsidó sértettekkel kapcsolatos, háború utáni ügyek. A továbbiakban mindig ezt a jelölést használjuk.

ÉLETKORI MEGOSZLÁS

A vádlottak átlagéletkora 38 év. A demográfiai profil bemutatásakor fontos, hogy a talált arányokat az ország akkori teljes lakosságához, vagyis a népszámláláshoz is hasonlítsuk. A vádlottak esetében az 1896–1915 között született középkorosztály túlsúlya a jellemző. Míg az 1930-as népszámlálási adatok⁵³ szerint ezen korosztály aránya 36 százalék volt, addig a népbíróági perek vádlottjainak 54 százaléka tartozott ehhez a korosztályhoz. Az itt látható többlet a legidősebb, 1896 előtt született korosztályban mutatkozik deficitként. A legfiatalabbak, az 1945-ben 30 évesnél fiatalabbak aránya megegyezik a teljes sokaságban tapasztalttal.

7. ábra: A vádlottak életkori megoszlása pertípusonként, a teljes mintában, valamint a teljes lakosság életkor szerinti megoszlása ($n = 605$)

⁵³ Annak, hogy adatainkat – ahol lehetséges – az 1930-as népszámlálási adatokhoz hasonlítjuk, az az oka, hogy ennél a népszámlálásnál az országhatárok megegyeztek a későbbi országhatárokkal, hiszen a népszámlálás a Trianoni Békeszerződés után, de a terület-visszacsatolások előtt volt.

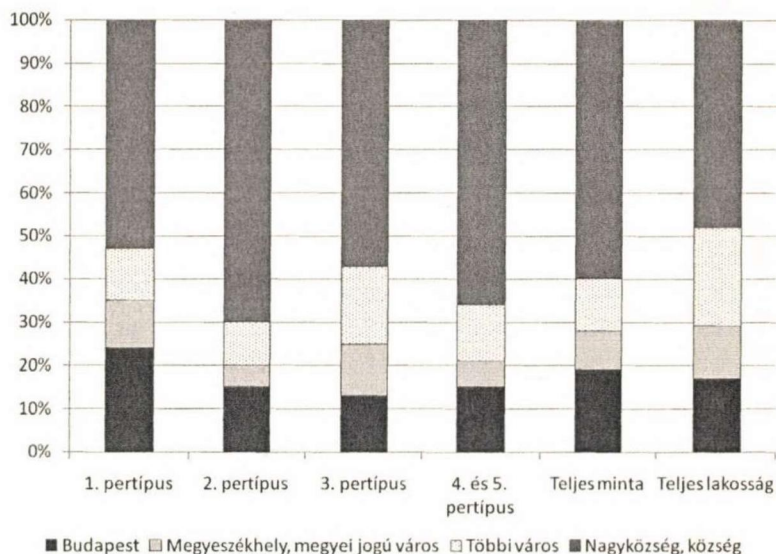
A népességhez képest tehát jól látszik a középkorosztály felülreprezentáltsága, de nézzük most, hogy mennyiben különböznek egymástól a különböző pertípusok vádlottjai. A zsidó sértettekkel kapcsolatos, háború utáni ügyekben kevés, a legfiatalabb korosztályhoz tartozót találunk. A korosztály 21 százalékos részesedése némileg elmarad a teljes mintára jellemzőtől (26%). A másik két, háború alatt elkövetett bűncselekményekkel kapcsolatos pertípus esetében a vádlottak kormegoszlása nem tér el lényegesen a teljes mintától. Jelentős különbség mutatkozik azonban a háború utáni eseteket tárgyaló pereknél: itt a fiatalok aránya magasabb, mint a mintabeli.

SZÜLETÉSI HELY

A vizsgált népbíróági perek a Budapesti Népbíróság anyagai,⁵⁴ ezért is annyira szembetűnő a községekben születettek rendkívül erős felülreprezentáltsága. Míg a teljes lakosság 48 százaléka született ilyen településen, addig a vádlottak 60 százaléka származott innen. A Budapesten és nagyvárosban születettek arányaiban nem látunk nagy eltérést. Az igazi különbség a kisebb városok szülőtteinek arányában mutatkozik: a teljes lakosság 23 százaléka született itt, míg a vádlottaknak csak 12 százaléka.

A különböző pertípusok összevetésénél látható, hogy a háború alatti, zsidó sértettekkel kapcsolatos bűncselekményeket tárgyaló ügyekben a vádlottak nagyobb valószínűséggel voltak budapesti születésűek. Itt a községben születettek aránya az egész mintához képest alacsonyabb (53%), de még így is jóval meghaladja a teljes társadalomra jellemzőt. A testületi tagsággal kapcsolatos ügyeknél a községből származók még a mintához képest is nagyon magas arányát találjuk. Ezen bűncselekmények

⁵⁴ A Budapesti Népbíróság területi illetékessége a Budapesti Büntetőtörvényszék és a Pestvidéki Törvényszék területét fogta át, és bár 1947-től a kellő esetmennyiség miatt folyamatosan megszűnő más népbíróságok ügyei is ide kerültek, az ügyek zömét mégis az előbbiek adták.

8. ábra: A vádlottak születési helyének megoszlása pertípusonként, a teljes mintában, valamint a teljes lakosság településtípus szerinti megoszlása⁵⁵ (n = 591)

vádlottjainak 70 százaléka származik ilyen típusú településről. A nem zsidó sértettekkel kapcsolatos, illetve a háború utáni ügyek vádlottjainál a mintára jellemző arányokat találjuk.

A vádlottak születési helyét abból a szempontból is megvizsgáltuk, hogy az Magyarország trianoni határain kívülre vagy belülre esett. A vádlottak 18 százaléka származik a trianoni határokon kívülről, miközben a népszámlálási adatok szerint a Magyarországon kívül születettek aránya 1930-ban 7 százalék

⁵⁵ Az alacsony elemszámok miatt szükséges volt a 4. és 5. pertípus összevonása. A két típus esetében egyébként a vádlottak születési helyének megoszlása nem tért el számottevően egymástól.

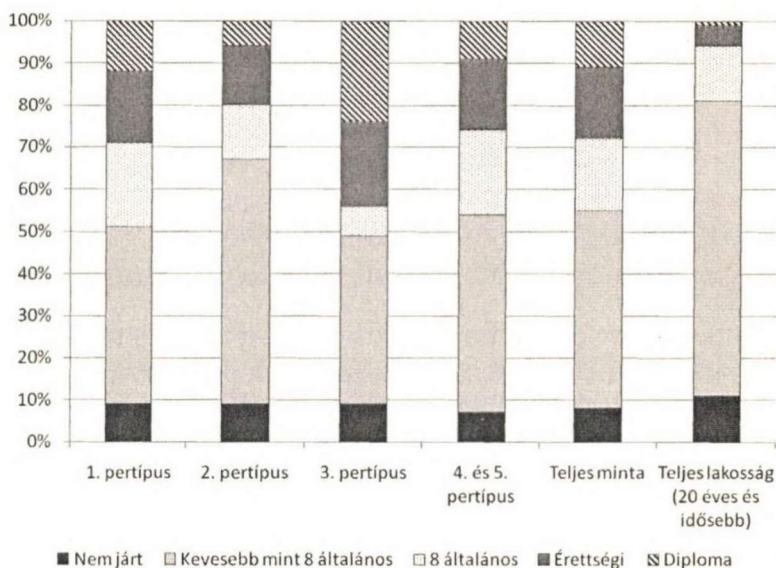
volt.⁵⁶ Ezen vádlottak között a mintabelinél nagyobb arányban találunk 50 éveseket vagy afelettieket és kifejezetten magas iskolai végzettséggel rendelkezőket, tehát magasabb társadalmi státusúakat. Két olyan ügytípus van, amelyre a trianoni határon túl született vádlottak felülreprezentáltsága jellemző: a területi tagsággal és a nem zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyekre.

ISKOLAI VÉGZETTSÉG

A vádlottakra a népességnél jóval magasabb iskolai végzettség a jellemző.⁵⁷ Míg a népességnek 11 százaléka még az általános iskola első évfolyamát sem kezdte el, további 70 százalékuk pedig nem fejezte be általános iskolai tanulmányait, addig a vádlottak között e két kategória aránya rendre 8, illetve 47 százalék. A 8 általánost végzettek aránya körülbelül megfelel a népességbelinek. Az érettségizetteknél és a diplomásoknál pedig a népességhez képest kiugró arányokkal találkozunk. Míg a népesség 5 százaléka érettségizett, és 1 százaléka diplomás, addig a vádlottak esetében ezek az arányok rendre 16, illetve 11 százalék.

⁵⁶ A Magyarországon kívül születettek aránya az 1949-es népszámlálás szerint is ugyanennyi volt.

⁵⁷ Itt is az 1930-as népszámlálási adatokat használtuk, azokból is a 20 évekre és idősebbekre vonatkozókat. Nehézzé teszi az adatok használatát, hogy a KSH a háború előtti iskolai végzettségi adatok közlésekor is a háború utáni iskolarendszernek megfelelő kategóriákat használja. Adataink és a népszámlálási adatok között a következő megfeleltetést tettük: általános iskola első évfolyamát sem végezte el = végzettség nélküli, ír-olvas; kevesebb mint 8 általános (ez a KSH adatokban közvetlenül nem szerepel, a többi adatból származtattuk) = 4 elemi, 6 elemi; 8 általános = 4 középiskola, 4 polgári; érettség = érettségi, tanítóképző, középfokú szakiskola; diploma = katonai akadémia, főiskola, egyetem. Az elemzéskor most mi is a KSH által használt terminológiát alkalmazzuk.

9. ábra: A vádlottak iskolai végzettségének megoszlása pertípusonként, a teljes mintában, valamint a teljes lakosság iskolai végzettség szerinti megoszlása⁵⁸ ($n = 571$)

A pertípusok összehasonlítása további arányeltolódásokat mutat. A háború alatti, zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek vádlottjainak nincsen az összes vádlottra jellemző iskolai végzettségi megoszláshoz képest nagyon markáns profilja. Rájuk is egyértelműen a fent leírt magas iskolai végzettség a jellemző, egyetlen különbséggel: körükben a többi ügghöz képest felülreprezentáltak a 8 általánost végzettek (20%). A testületi tagok esetében a 8 általánosnál alacsonyabb végzettségűeket találunk a mintabelinél nagyobb arányban. Míg az összes vádlott 47 szá-

⁵⁸ Az alacsony elemszámok miatt szükséges volt a 4. és 5. pertípus összevonása.

zaléka tartozik ebbe a kategóriába, addig ezen ügyek vádlottjainak 58 százaléka. A nem zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek vádlottjainak végzettsége még a vádlottakhoz képest is kiugróan magas: közel egynegyedük felsőfokú végzettséggel rendelkezik, míg a mintában ez az arány csak 12 százalék, a teljes népességben pedig 1 százalék. A háború utáni ügyek vádlottjainak végzettsége alapvetően hasonlít a teljes mintáéra.

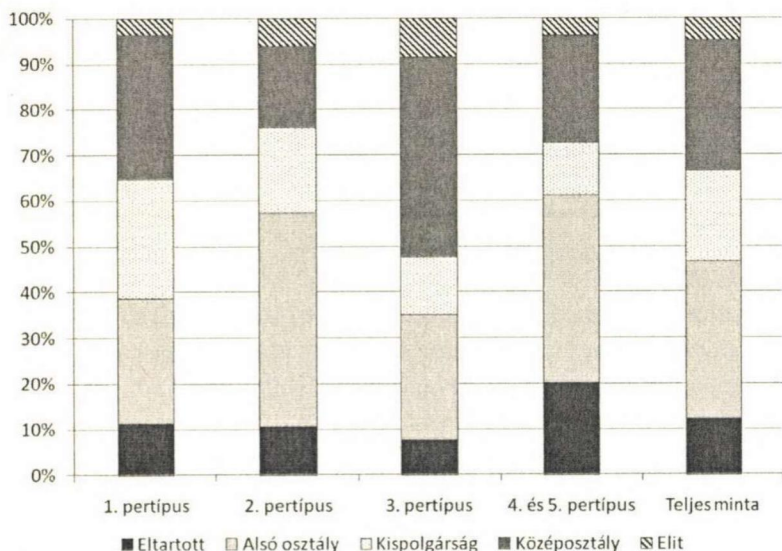
TÁRSADALMI POZÍCIÓ

A vádlottak társadalmi pozícióját – más adat nem lévén – foglalkozásuk alapján soroltuk be. A vádlottak foglalkozását az akták feldolgozásakor a kódolók pontosan leírták, így több mint 1900 legalább minimálisan különböző foglalkozást rögzítettek. Ezután történt meg ezen foglalkozások besorolása egy, a két világháború közötti társadalmat reprezentáló hierarchikus rendszerbe. A hierarchia első szintjét a foglalkozás ágazata, második szintjét az azon belüli alágazatok, legalsó szintjét pedig maguk a foglalkozások jelentik. Ezen belül arra is törekedtünk, hogy megkülönböztessük az önállókat, vezetőket az alkalmazottaktól, hiszen ez nagyban befolyásolja a vádlott társadalmi pozícióját. Ágazati szinten a következő kategóriákkal dolgoztunk: őstermelés, bányászat és kohászat, ipar, kereskedelem, pénz és hitelélet, közszolgálat és szabadfoglalkozások, véderő, házi-cselédek, foglalkozás nélküliek, nyugdíjasok és járadékosok. Az általunk kialakított kódrendszer lehetővé tette, hogy az egyes foglalkozásokat viszonylag nagy biztonsággal soroljuk be a társadalmi hierarchia különböző szintjeire. Itt szintén a két világháború közötti társadalom szerkezetét vettük figyelembe. Alsó osztályba tartozónak tekintettük például az ipari és mezőgazdasági munkásokat, napszámosokat, cselédeket. A kispolgársághoz soroltuk az önálló iparosokat, kiskereskedőket, altiszteket. A tisztviselők, magántisztviselők a középosztályba kerültek. Az elit tagjainak tartottuk a vállalatok tulajdonosait, vállalatvezetőket, főtiszteket. A csoportok kialakításakor szükségszerűen létre

kellett hoznunk egy eltartott kategóriát, ahova a tanulók, a háztartásbeliek, valamint maguk az eltartottakként megnevezettek tartoznak. Ez a csoport nagyon heterogén, és nem képez hierarchikus szintet, hiszen nagyon sokféle társadalmi pozícióval rendelkező ember tartozik ide.⁵⁹

A fenti kategóriák alapján a vádlottak 34 százaléka az alsó osztályhoz, egyötöde a kispolgársághoz, 29 százaléka a középosztályhoz, 5 százaléka pedig az elithez tartozik. A vádlottak valamivel több mint egytizede volt eltartott. Az egyes pertípusok lényegesen különböznek. A zsidó sértettekkel kapcsolatos, háború alatti ügyekben felülreprezentáltak a kispolgárság képviselői (26%). A nyilas, szélsőjobboldali testületi tagsággal vádlottak között az átlagosnál több alsó osztálybelit találunk: míg ezen csoport mintabeli aránya 34 százalék, addig ennél a pertípusnál a vádlottak közel felét (47%) teszik ki. A nem zsidó sértettekkel kapcsolatos bűncselekmények sokkal jellemzőbbek a magas társadalmi státussal rendelkezőkre: ezen ügyek vádlottjainak 44 százaléka középosztálybeli (a mintabeli 29 százalékkal szemben), 9 százaléka pedig az elit soraiból került ki (miközben ezek mintabeli aránya csak 5 százalék). Az ideológiai perek esetében magas az eltartottak aránya, ami nem meglepő, hiszen láttuk, hogy körükben felülreprezentáltak a női elkövetők. A kor szerinti megoszlásban láthatjuk, hogy a legfiatalabb korosztályban felülreprezentáltak az alsó osztályba tartozók és az eltartottak. A középkorúakon belüli megoszlás átlagos. A legidősebbek között pedig a mintabelinél lényegesen több elitbe tartozót találunk.

⁵⁹ A tanúk foglalkozásának kódolása és társadalmi pozíciójuk meghatározása ugyanígy történt.

10. ábra: A vádlottak társadalmi pozíciójának megoszlása a teljes mintában és pertípusonként⁶⁰ (n = 607)

NYILAS PÁRTTAGSÁG

A nyilas párttagságot az 1945. évi VIII. törvény alapján definiáltuk, ahol megnevezték azokat a szervezeteket, amelyek tagjai, illetve tisztségviselői elveszítik választói jogosultságukat.⁶¹ Ezen belül is kétféle beosztást alkalmaztunk. Az egyiknél a Volksbund-tagságot beleszámítottuk, a másikban nem. A Volksbund-tagság a magyarországi németek esetében szinte automa-

⁶⁰ Az alacsony elemszámok miatt szükséges volt a 4. és 5. pertípus összevonása.

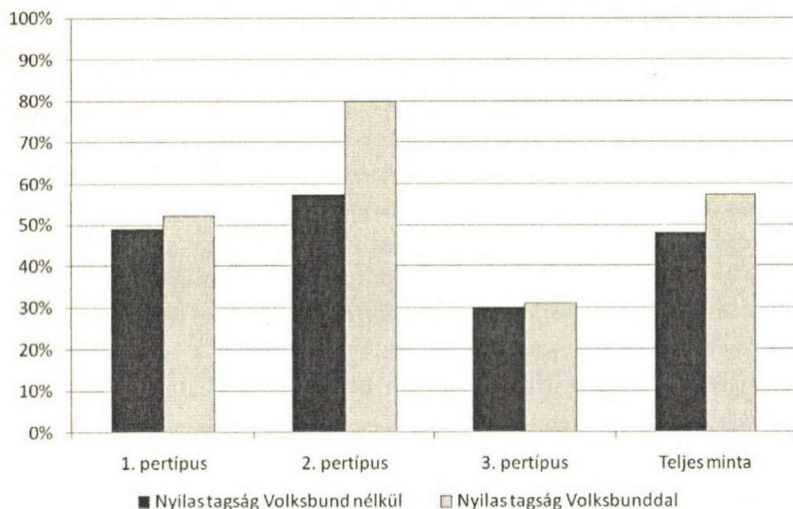
⁶¹ A törvényben felsoroltakon kívül ide számítottuk még a következőket: Halálfejes Légő, Hungarista Légő, Hungarista Mozgalom, Hungária Bajtársi Szövetség, Nemzeti Front.

tikus volt, nem feltétlenül igényelt döntést és ideológiai elkötelezettséget. Összességében a vádlottak 41 százaléka volt tagja valamilyen nyilas pártnak, szervezetnek, a Volksbundot is beleértve 48 százaléka.

A nyilas tagság – használjuk bármelyik kategorizációt – szinte kizárólag csak a háború alatt elkövetett bűncselekmények esetében indított eljárások vádlottjaira jellemző: háború utáni cselekményért indított perekben mindössze nyolc olyan vádlott van, akiről tudjuk, hogy korábban tagja volt bármelyik nyilas pártnak, szervezetnek. Az első három pertípus vádlottjainak 48 százaléka volt tagja valamilyen nyilas pártnak, szervezetnek. Ha ehhez a Volksbund-tagságot is hozzászámítjuk, akkor az arány 57 százalékra nő.

A nyilas tagságot kétféleképpen is rögzítettük. Egyrészt a vádlottakról kitöltött formanyomtatványon szerepelt egy erre vonatkozó kérdés, tehát rögzítettük, hogy itt szerepelt-e a vádlott szervezeti tagsága. Másrészt pedig azt is feljegyeztük, ha az ügy tárgyalása során derült ki erre vonatkozóan valami. Annak, hogy a háború utáni ügyek vádlottjai között lényegesen kisebb a nyilas párt- és szervezeti tagok aránya, az is az oka, hogy a háború utáni pereknél sokkal több az adathiány ezzel kapcsolatban. Ez részben annak köszönhető, hogy a nyilas tagságra vonatkozó adatokat ezeknél az ügyeknél kevésbé töltötték ki, de annak is, hogy az ügyek tárgyalása során sem merült fel ilyen tagságra vonatkozó adat. A fentiek miatt a továbbiakban csak az első három pertípusba tartozó ügyeket elemezzük.

Az ábrán jól látható, hogy a kétfajta kategorizáció csak a második pertípus esetében okoz eltérést: a Volksbund nélküli nyilas tagság 57 százaléka jellemző, azonban ez további közel 25 százalékponttal emelkedik, ha a Volksbund-tagokat is ide soroljuk. Ez azt is jelenti, hogy a Volksbund-tagság ritkán járt együtt más típusú bűncselekményekkel. Felmerül azonban a kérdés, hogy kik tartoznak a 2. pertípusban a még így is fennmaradó 20 százalékba, akik nem voltak tagjai a törvényben meg-

11. ábra: A vádlottak nyilas tagság szerinti megoszlása a teljes mintában és pertípusonként ($n = 511$)

nevezett szervezeteknek. Ezek a vádlottak a német hadsereg (Wehrmacht), az SS vagy a Hunyadi Páncélos SS Hadosztály tagjai voltak.⁶²

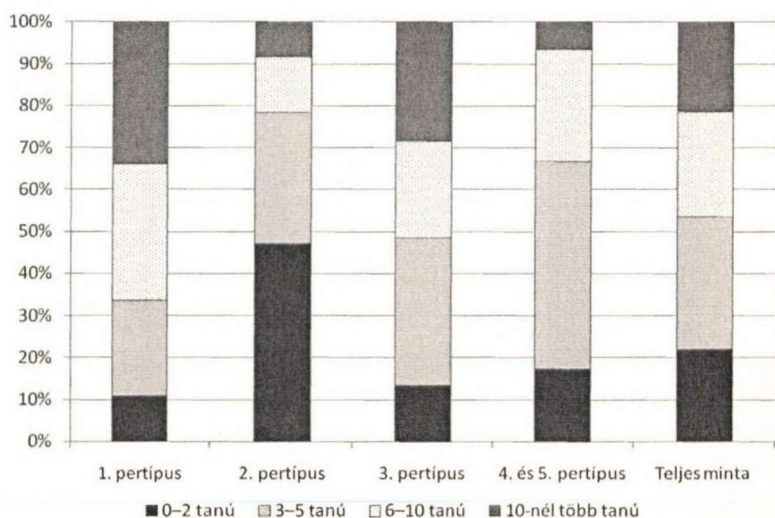
A nyilas tagság a zsidó sértettek ellen elkövetett bűncselekményekért indított eljárások vádlottjaira átlagos mértékben jellemző. A nem zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek vádlottjainak körülből egyharmada volt tagja valamilyen nyilas pártnak, szervezetnek. Érdekes megvizsgálni a nyilasként elítéltek demográfiai profilját. Azon kívül, hogy a férfiak között nagyobb a tagok aránya, semmilyen más demográfiai változóval sincsen összefüggés, vagy-

⁶² Az Nbr. 13. paragrafusának 4. pontja kimondta, hogy háborús bűnös az, „aki magyar állampolgár létére a német hadsereg vagy biztonsági szolgálat (SS, Gestapo stb.) kötelékbe lépett”.

is a népbíróság nyílas párt- vagy szervezeti tagsággal jellemezhető vádlottjainak demográfiai jellemzői nem különböznek szignifikánsan azokétól, akik nem voltak ilyen szervezetek tagjai.

Tanúk

A vizsgált 500 ügyben összesen 3668 tanút hallgattak ki, tehát ügyenként átlagosan hetet. Az egyes pertípusok között jelentős különbségeket találunk. Legtöbb tanút a háború alatt zsidó sértettek ellen elkövetett ügyekben hallgattak meg: átlagos számuk majdnem 10 fő. Itt az ügyek kétharmadában 5-nél több tanú vett részt, és ezen belül 34 százalék azon eljárások aránya, ahol a tanúk száma meghaladta a 10-et. A nem zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek esetében az átlagos tanúság szintén magas

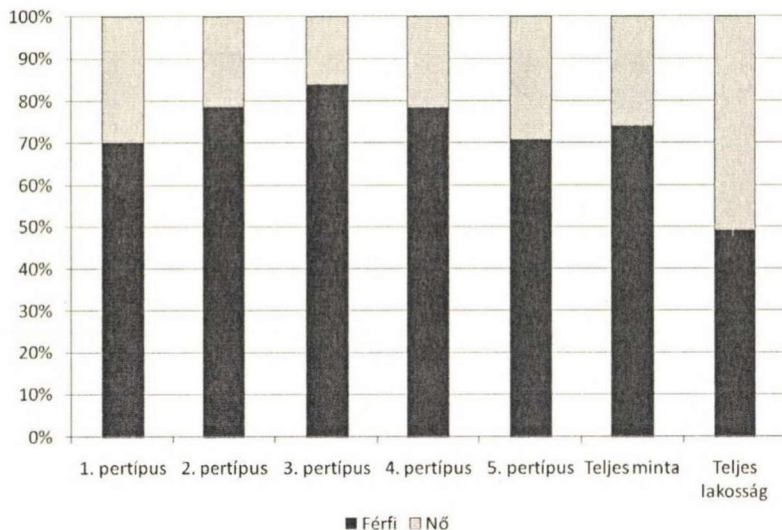

12. ábra: A tanúk számának megoszlása a teljes mintában és pertípusonként ($n = 500$)

(9 fő), kategoriális megoszlásuk átlagos: egyrészt a 3–5 tanúval (35%), másrészt a 10-nél több tanúval jellemezhető ügyek dominálnak (28%). A nyilas, szélsőjobb oldali testületi tagsággal vádoltak ügyeiben átlagosan csak 4 tanút hallgattak meg, és ezen ügyek közel felében 2 vagy annál kevesebb tanú vett részt. Ezekben az ügyekben a bizonyítás sokszor – legalább részben – a szervezetek tagsági ívei alapján történt. A háború utáni ügyek hasonlítanak egymáshoz: a tanúk átlagos száma 5 körül mozog, és az ügyek közel felében 3–5 tanút hallgattak meg.

NEMEK ARÁNYA

A tanúk 26 százaléka nő, azonban ez nem egyenletesen oszlik meg a különböző pertípusok között. A háború alatti, zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyekben ennél valamivel magasabb a

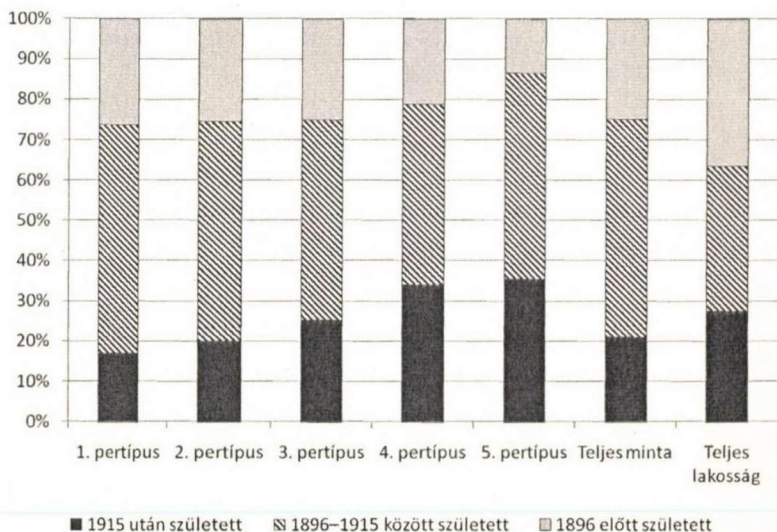
13. ábra: A tanúk nemek szerinti megoszlása pertípusonként, a teljes mintában, valamint a teljes lakosság nemek szerinti megoszlása ($n = 3\,668$)

női tanúk aránya (30%), a többi háború alatti pertípusnál viszont szignifikánsan alacsonyabb. A nyílas, szélsőjobboldali testületi tagsággal kapcsolatos ügyek tanúinak 22, a nem zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyekének 16 százaléka volt nő. A háború utáni perekben a nemek aránya a mintára jellemzőtől nem tér el.

ÉLETKORI MEGOSZTLÁS

A tanúk átlagéletkora 41 év. A tanúk között a népességbeli arányhoz képest erőteljesen felülreprezentáltak a középkorosztályba tartozók, vagyis azok, akik 1896 és 1915 között születtek. Míg a vizsgált népbírói akták tanúinak 54 százaléka volt tagja ennek a korosztálynak, addig a teljes lakosságnak csak 36 százaléka.

Az egyes pertípusok között találunk eltéréseket. A háború alatti, zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyeket tárgyaló esetek

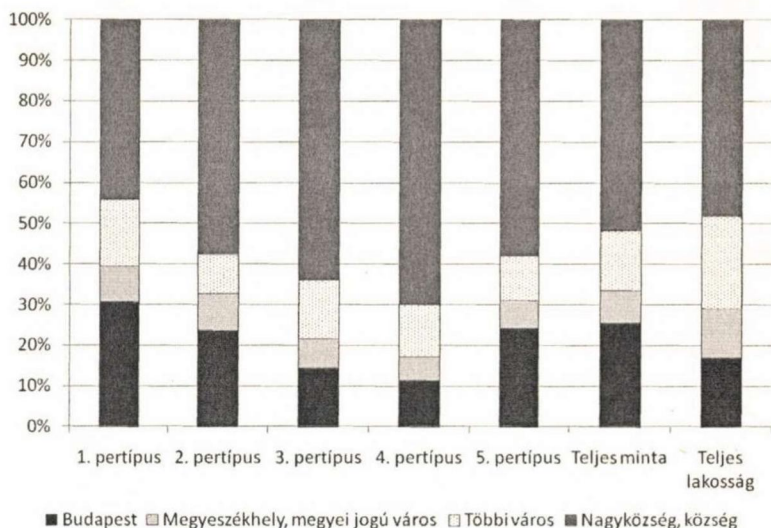
14. ábra: A tanúk életkori megoszlása pertípusonként, a teljes mintában, valamint a teljes lakosság életkor szerinti megoszlása ($n = 3\,433$)

tanúi között még a mintabelinél is kisebb arányban (17%) vannak a legfiatalabb korosztály tagjai. A nyilas testületi tagsággal kapcsolatos ügyek vádlottjainak kormegoszlása átlagos. A nem zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek vádlottjai között felülreprezentáltak a fiatalok: arányuk 25 százalék, a mintabeli 21 százalékhöz képest és a mintabelinél valamivel alacsonyabb (50%) a középkorosztály aránya. Igazán nagy eltérés azonban a háború utáni ügyek esetében látható. Ezen ügyeknél lényegesen magasabb (35 százalék körüli) a fiatal tanúk aránya, a teljes mintára jellemző 28 százalékhöz képest. Az ideológiai perekre ezenkívül még a másik két korosztály alacsony részvétele a jellemző. A középkorosztályba tartozó tanúk aránya ennél a pertípusnál 45 százalék a teljes mintára jellemző 54 százalékhöz képest, míg a legidősebb korosztályba az ilyen ügyek tanúinak 21 százaléka tartozik, míg a teljes minta 25 százaléka. A zsidó sértettekkel kapcsolatos háború utáni ügyek esetében a középkorosztály részvétele átlagos, de a legidősebb korosztályhoz tartozó tanúk alacsony aránya (14%) itt is jellemző.

SZÜLETÉSI HELY

A tanúk esetében a budapesti születésűek aránya jóval meghaladja a teljes népességre jellemzőt. Ez nem meglepő, hiszen a Budapesti Népbíróság anyagait vizsgáltuk és ezekben az ügyekben nagyon sokszor zsidó tanúkat hallgattak meg, akik esetében köztudott, hogy a soá után magas a budapestiek aránya. Míg a tanúk egynegyede született a fővárosban, addig a teljes népességben ez az arány csak 17 százalék. Itt a községben születettek aránya nagyjából megfelel a teljes népességre jellemzőnek, a Budapesten kívüli városokban születettek pedig alulreprezentáltak. A vizsgált anyagok tanúinak 15 százaléka származott ilyen településről, míg a teljes népesség esetében ez az arány 23 százalék volt.

A különböző pertípusokban tanúvallomást tevők között markáns különbségeket találunk. A háború alatti, zsidó sértettekkel

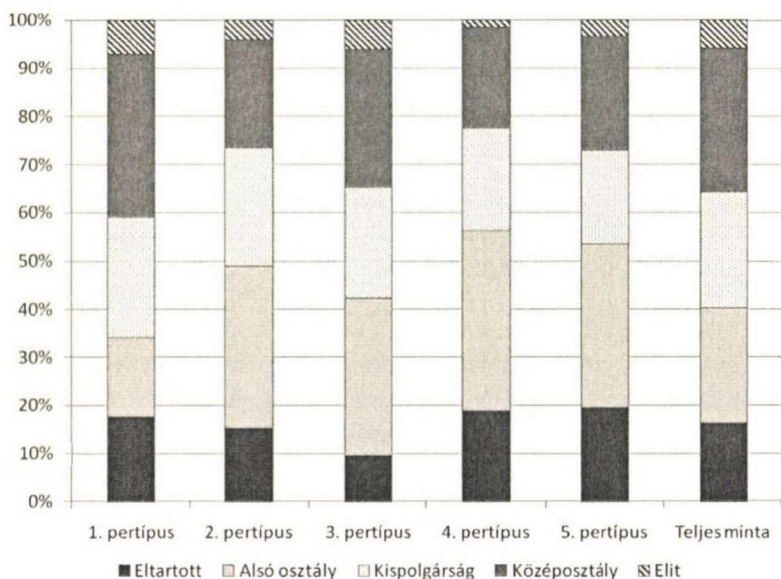

15. ábra: A tanúk születési helyének megoszlása pertípusonként, a teljes mintában, valamint a teljes lakosság településtípus szerinti megoszlása ($n = 3\,426$)

kapcsolatos ügyek esetében a budapesti születésűek felül-, míg a községben születettek alulreprezentáltságát találjuk. Ezeknél az ügyeknél a kétféle településtípusról származók aránya 31, illetve 44, míg a teljes mintában 25, illetve 52 százalék. A többi pertípusnál a mintabelinél nagyobb arányban találunk községből származókat. Különösen igaz ez a nem zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyeknél, illetve a háború utáni ideológiai pereknél. Az előbbieket esetében a községből származó tanúk aránya 64, az utóbbiaknál 70 százalék. Ennél a két típusnál ez együtt jár a budapesti születésűek rendkívül alacsony (rendre 14, illetve 11 százalékos) arányával is.

TÁRSADALMI POZÍCIÓ

Mivel a tanúk esetében nem rendelkezünk az iskolai végzettségükre vonatkozó adattal, társadalmi helyzetüket csak a foglalkozásból kialakított pozícióváltozóval tudjuk jellemezni. A tanúk 16 százaléka eltartott, 24 százaléka az alsóbb társadalmi csoporthoz, ugyanennyi része a kispolgársághoz, 30 százaléka a középosztályhoz, 6 százaléka pedig az elithez tartozik. A háború alatti, zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek tanúi között felülreprezentáltak a magasabb társadalmi pozícióval rendelkezők és az eltartottak, azonban a különbség nem túl nagy. Mindkettő

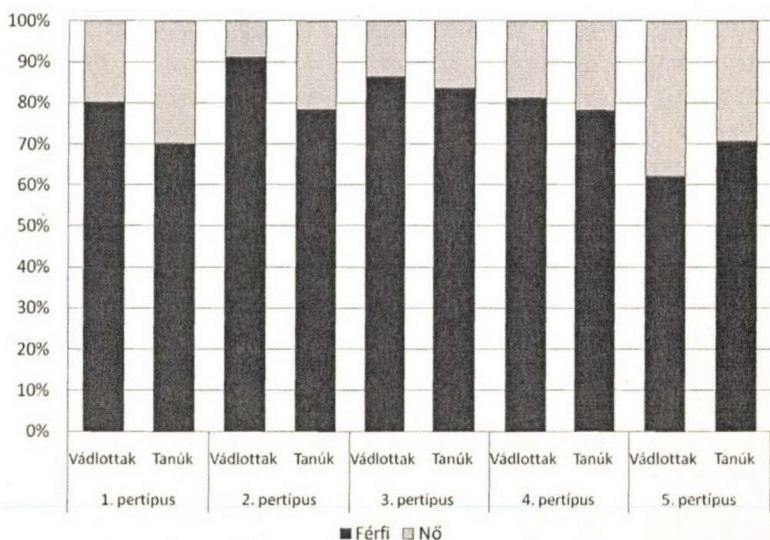
16. ábra: A tanúk társadalmi pozíciójának megoszlása a teljes mintában és pertípusonként ($n = 3\,486$)⁶³

⁶³ Az alacsony elemszámok miatt szükséges volt a 4. és 5. pertípus összevonása.

érthető. Ahogyan korábban szó volt róla, ezekben az ügyekben magas volt a zsidó tanúk aránya, akik az átlagosnál magasabb társadalmi helyzettel jellemezhetőek. Ezenkívül láttuk, hogy itt valamivel több nőt találunk, amiből pedig az eltartottak magasabb aránya következik. Minden további pertípusnál az alsó társadalmi csoportba tartozók felülreprezentáltságát találjuk.

*Az egyes pertípusok vádlottjainak és tanúinak
összefoglaló demográfiai profilja*

A tanúk között valamivel nagyobb a nők aránya (26%), mint a vádlottaknál (18%). A vádlottak és tanúk nemi megoszlása leginkább a háború alatti, zsidó sértettekkel kapcsolatos perek és a

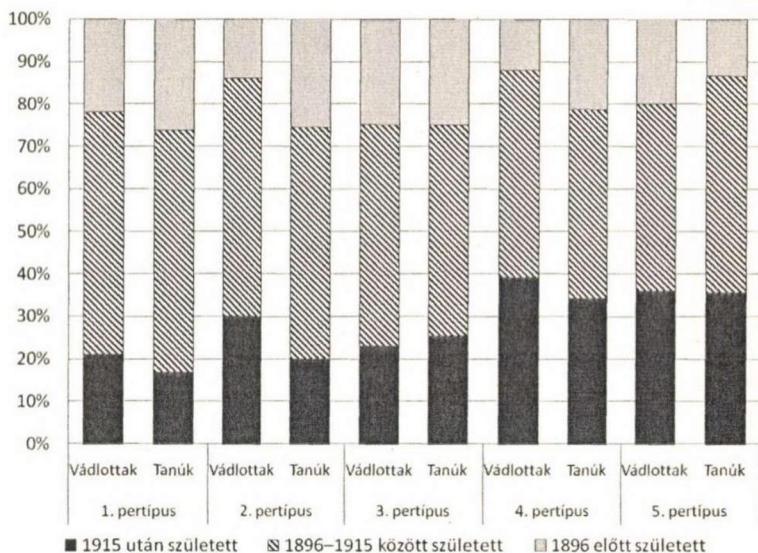

17. ábra: Vádlottak és tanúk nemek szerinti megoszlásának összehasonlítása pertípusonként (vádlottak – $n = 617$; tanúk – $n = 3\,668$)

nyilas testületi tagsággal vádlottak ügyeinél térnek el egymástól. Míg az előbbieket esetében a vádlottak egyötöde volt nő, addig a vádlottak között arányuk már 30 százalékot tett ki. Az utóbbiaknál az elkövetők nem egészen egytizede volt nő, míg a tanúk több mint egyötöde.

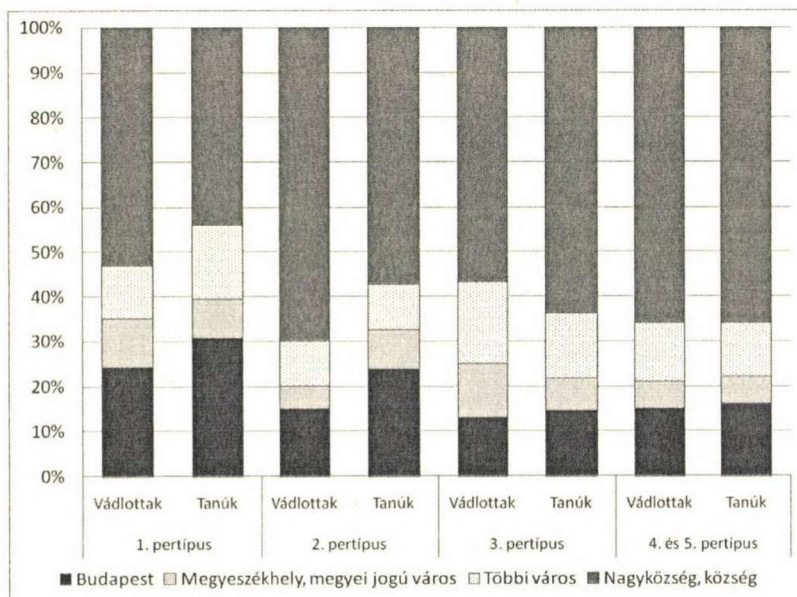
Mind a vádlottak, mind a tanúk esetében megfigyelhettük a középkorosztály, vagyis az 1896 és 1915 között születettek erőteljes túlsúlyát. Ez a korcsoport mindkét esetben 54 százalékot tett ki. A két másik korosztály arányában azonban vannak eltérések. Míg a vádlottak esetében ez a többlet a legidősebb korosztálynál jelentkezett hiányként, és a legfiatalabbak aránya megegyezett a teljes népességre jellemzővel, addig a tanúknál mind a legfiatalabbak, mind a legidősebbek aránya elmaradt a népszámlálási adathoz képest. A háború alatti, zsidó sértettekkel kapcsolatos, illetve a nem zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek esetében a vádlottak és a tanúk kormegoszlása nagyon hasonlít egymásra.⁶⁴ A nyilas testületi tagsággal vádlottak ügyeiben a fiatal korosztályhoz tartozó vádlottak aránya 30, míg a tanúk között ez az arány csak 20 százalék. Ugyanezen ügyeknél a vádlottak 14 százaléka tartozott az 1896 előtt születettek közé, azonban a tanúknak a 26 százaléka. A tisztán ideológiai pereknél a vádlottak között kevesebb (12%), a tanúk között több (21%) legidősebb korosztályba tartozót találunk. A háború utáni, zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyeknél a középkorosztály túlsúlya a tanúk között erőteljesebb (51%), a vádlottak között alacsonyabb (44%), a legidősebbek esetében pedig éppen pont fordítva: a tanúk 13, a vádlottak 20 százaléka tartozik ide.

⁶⁴ Ki kell azonban emelnünk – és ez minden ilyen típusú megállapításra igaz –, hogy ez itt annak ellenére van így, hogy egyébként a vádlottak és tanúk összességére jellemző kormegoszlások eltérnek egymástól. Erre azonban most itt nem vagyunk tekintettel, hanem csak a vádlottak és a tanúk különböző demográfiai változók szerinti megoszlását hasonlítjuk össze egymással.

18. ábra: Vádlottak és tanúk életkori megoszlásának összehasonlítása pertípusonként (vádlottak – $n = 605$; tanúk – $n = 3\,433$)

A vádlottaknál egyértelműen a községből származók felülreprezentáltságát találtuk, míg a tanúk összességét vizsgálva megállapíthattuk, hogy a legkisebb településekről származók aránya nagyjából megfelel a népességbelinek. Ez azonban egyértelműen annak volt köszönhető, hogy a háború alatti, zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek tanúi között a népességbelinél kisebb arányban voltak községekből származók, és ebben az ügypertípusban vett részt a tanúk 57 százaléka, a közel 3600 tanúból valamivel több mint 2000. Ezeket az ügyeket tehát nem számítva ugyanúgy a községből származók népességbelinél nagyobb arányát találjuk. Az egyes ügypertípusok vádlottjainak és tanúinak születési helyét összevetve nagy különbségek mutatkoznak. A háború alatti, zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek vádlottjai sokkal inkább kisebb településekről, míg tanúi Budapestről

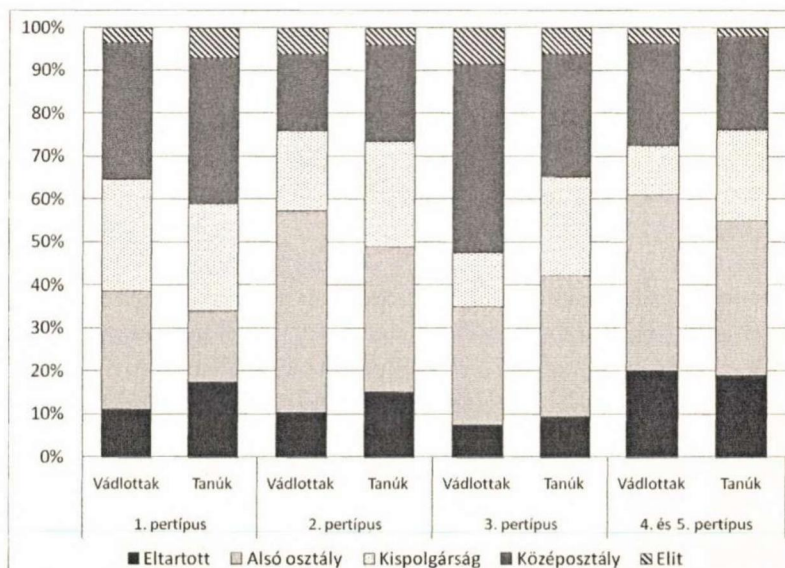
19. ábra: Vádoltak és tanúk születési helyének összehasonlítása pertípusonként (vádoltak – $n = 591$; tanúk – $n = 3\,426$)

származnak. A nyilas párt- és szervezeti tagsággal vádoltak között kiugróan magas a községben születettek aránya (70%), míg a tanúk között nagyobb arányban találunk budapestieket (24%). A legjobban a nem zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek vádlottjainak és tanúinak születési helye hasonlít egymásra. Ha a háború utáni ügyeket együtt vizsgáljuk,⁶⁵ akkor nincsen különbség ezen ügyek vádlottjainak és tanúinak születési hely szerinti megoszlásában, de emlékezzünk rá, hogy a tisztán ideológiai perek esetében a tanúk között sokkal nagyobb volt a községek-

⁶⁵ A vádlottak esetében az elemszámok ezt mindenképpen szükségessé teszik.

ből származók (70%) és alacsonyabb a Budapesten születettek aránya (11%), mint a háború utáni zsidó sértettekkel kapcsolatosaknál (rendre 58 és 24 százalék).

A háború alatti, zsidó sértettek ellen elkövetett bűncselekmények ügyében indított eljárások tanúi – a már korábban leírt okok miatt – valamivel magasabb társadalmi státusúak, és magasabb körökben az eltartottak aránya. Láttuk, hogy a tanúk összességéhez képest mind a nyilas pártszervezeti tagsággal, mind a nem zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyekben felülreprezentáltak az alsó osztály képviselői, azonban a két pertípusnál ez teljesen máshogyan viszonyul az ügyek vádlottjainak megoszlásához. Az előbbi esetében a vádlottakhoz képest lényegesen alacsonyabb arányt találunk: míg a vádlottaknak 47, addig a ta-

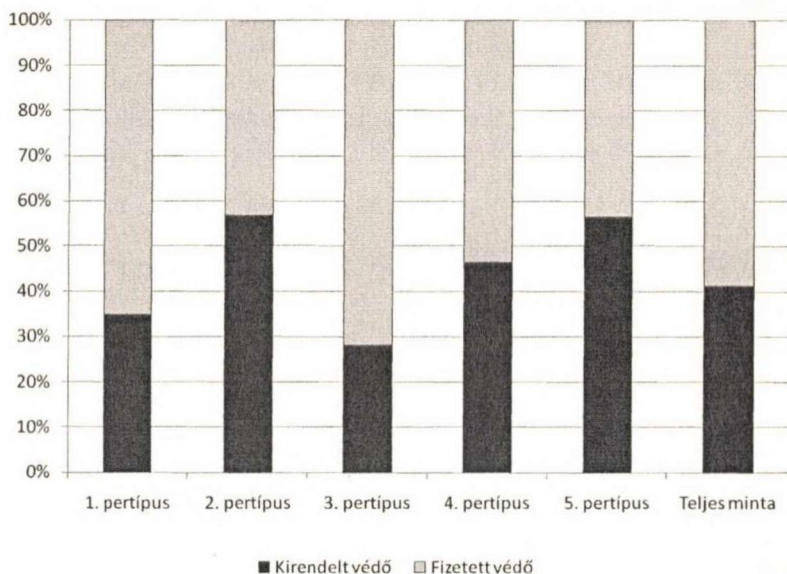
20. ábra: Vádlottak és tanúk társadalmi pozíciójának összehasonlítása pertípusonként (vádlottak – $n \approx 607$; tanúk – $n = 3\,486$)

núknak csak 34 százaléka tartozik ebbe a társadalmi osztályba. Itt a tanúk körében jelentősebb az eltartottak, a kispolgárság és a középosztály képviselőinek aránya. A nem zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyeknél az alsóbb társadalmi csoportból származók tanúk között tapasztalt aránya magasabb (33%), mint a vádlottak között (28%). Ezen kívül markáns különbség mutatkozik a kispolgárság és a középosztály képviselőiben is. Az előbbiek a vádlottak 13, míg a tanúk 23 százalékát teszik ki. Az utóbbiak pedig a vádlottak között 44, míg a tanúk között 28 százalékos aránnyal képviseltetik magukat.

Ügyvédek

A vádlottak 23 százaléka esetében nem rendelkezünk adattal az ügyvédekkel kapcsolatban. A fennmaradó 478 vádlott eljárásában összesen 671 ügyvéd vett részt. Ezek 41 százaléka kirendelt, 59 százaléka fizetett védő volt. Ezek az arányok pertípusonként eltérnek egymástól. A zsidó sértettekkel kapcsolatos, háború alatti ügyek esetében ennél valamivel (65%), a nem zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek esetében jelentősen magasabb (72%) a fizetett ügyvédek aránya. A valamilyen nyilas testületi tagsággal vádlottak esetében a fizetett ügyvédek aránya a teljes mintára jellemző alatt marad (43%). A háború utáni perek esetében az ideológiai pereknél magasabb a fizetett ügyvédek aránya (54%), mint a zsidó sértettekkel kapcsolatosaknál (44%).

A vádlottak általában vagy csak kirendelt (35%), vagy csak fizetett (52%) ügyvéddel rendelkeztek. Csupán a vádlottak 12 százaléka esetében fordult elő, hogy mindkét típusú védőjük volt. A pertípusokat a fent leírtaknak megfelelően jellemezhetjük. A háború alatti, zsidó sértettekkel és a nem zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyeket a csak fizetett ügyvédek mintabelinél magasabb aránya jellemzi. Az ideológiai perek esetében a megoszlás átlagos, míg a többi pertípusra a kirendelt védők túlsúlya jellemző.

21. ábra: Kirendelt és fizetett ügyvédek aránya a teljes mintában és pertípusonként ($n = 478$)

Vizsgáljuk meg, hogy a különböző demográfiai csoportokba tartozó vádlottak esetében mennyire volt jellemző a különböző típusú ügyvédek igénybevétele.⁶⁶ A legfiatalabb korosztály esetében felülreprezentáltak a csak kirendelt védőkkel rendelkezők aránya, a középkorosztályra átlagos megoszlás, a legidősebbekre pedig a fizetett ügyvédek átlagosnál nagyobb jelenléte jellemző. Az iskolai végzettség és a társadalmi pozíció mentén a várt összefüggést találjuk: a magasabb végzettséggel és társadalmi pozícióval rendelkezők esetében felülreprezentáltak azok, akiknek csak fizetett ügyvédjük volt, és a különbségek – különösen

⁶⁶ A vegyes típus alacsony elemszáma (14 vádlott) miatt itt kizárólag a csak kirendelt, illetve a csak fizetett ügyvéddel rendelkezőket elemezzük.

a társadalmi pozíció mentén – igen markánsak. Érdekes, hogy a nyilas szervezeti tagsággal nincsen összefüggés.

Mind a bírók, mind az ügyvédek⁶⁷ férfiak voltak, amely különleges helyzetet teremt a népbíróságok társadalmi nemek szempontjából való elemzéséhez. Ezt külön fejezetben vizsgáljuk.

A népbíróági perek jellemzői

A perek hossza és a tárgyalások száma

A népbíróági perek átlagosan több mint két évig, 27 hónapig tartottak. A különböző pertípusok azonban lényegesen különböznek egymástól. A háború alatti, zsidó sértettekkel kapcsolatos bűncselekmények ügyeinek átlagos hossza két és fél év volt. A nem zsidó sértettekkel kapcsolatos perekre ugyanilyen átlagos tartam volt jellemző. A valamilyen nyilas szervezeti tagság miatt indult eljárások átlagosan két évig tartottak. Ebből a szempontból a háború alatti és a háború utáni cselekményekkel kapcsolatos ügyek között van igazán különbség. Az utóbbiak átlagosan egy évvel rövidebbek voltak. A legrövidebb ideig az ideológiai perek tartottak, ami nemcsak azt mutatja, hogy a népbíróságok nem sok energiát fektettek az ideológiai perek kidolgozásába, hanem azt is, hogy a háború alatti cselekmények vizsgálata hosszadalmas, és vélhetően kellően bürokratikus és alapos volt, mert a bíróság rendszerszerű működését követte. Azonban egyes esetek mikroelemzéséből tudjuk, hogy az elhúzódnó ügyek lehettek az intézményi slamposság, a vádlottak obstruálása vagy a bíróság túlterheltségének is a következményei (Pető 2009a). Ez a tény ismét cáfolja azt az állítást, hogy ezek „csupán” koncepciós perek lettek volna. Ugyanakkor két és fél év nagyon hosszú idő volt a viláégést követő, gyorsan vál-

⁶⁷ A vizsgált ügyekben egyetlen női ügyvéd szerepelt.

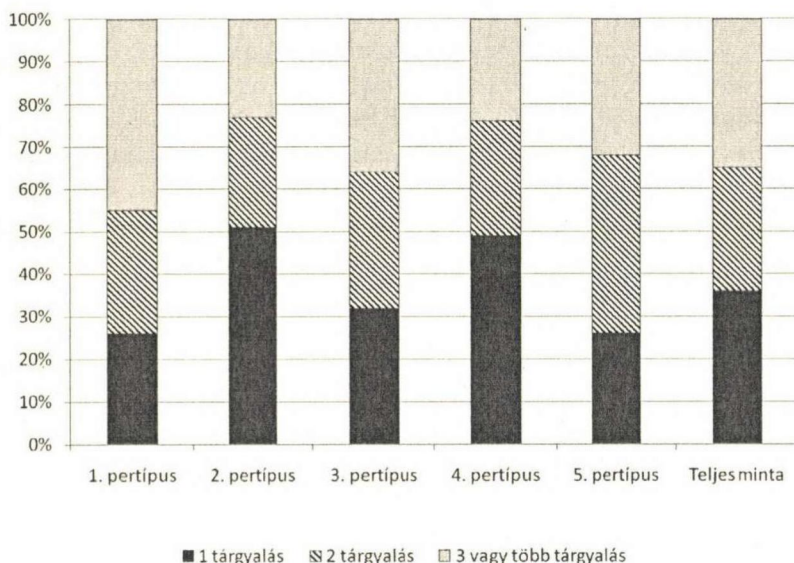
tozó világban. Még ha a per 1945-ben el is kezdődött, akkor is mire véget ért, addigra egy politikailag teljesen más, kommunis-ták által uralt Magyarországon fejeződött be. Ráadásul az idők folyamán a népbíróági törvény is sokszor változott. A többvád-lottas ügyek logikus módon hosszabb ideig tartottak. Például éppen a háború alatti zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyekben van több vádlott, és ezek tartanak tovább. Arra viszont nincsen mód (mivel nagyon kevés többvádlottas ügy van), hogy pertípu-sonként megvizsgáljuk, van-e összefüggés a vádlottak száma és az ügy hossza között.

A perek között összességében körülbelül egyenlő arányban oszlanak meg azok a perek, ahol egy, ahol kettő és ahol három vagy több tárgyalás volt. A nyilas testületi tagsággal kapcsolatos és az ideológiai perek esetében felülreprezentáltak azon perek, ahol csak egyetlen tárgyalást tartottak: arányuk mindkét pertípus esetében 50 százalék körül mozog. A háború alatti, zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyeknél az átlagosnál inkább tartot-tak kettőnél több tárgyalást: az ilyen ügyek aránya 45 százalék. A háború utáni, zsidó sértettekkel kapcsolatos perek esetében ez az ügyek 41 százalékára volt jellemző.

Tanúk a bírósági eljárásban

A korábbi fejezetben bemutattuk a tanúk demográfiai jellem-zőit. Most a perben betöltött szerepük alapján fogjuk jellemezni őket. A tanúk 20 százaléka vallott a vádlottak mellett, 74 száza-léka ellenük, 6 százalék esetében pedig ez nem volt eldönthető.

A háború alatti, zsidó sértettek elleni cselekmények miatt in-dult perek vádlottjainak esetében körülbelül a fenti arányokat találjuk. A szélsőjobboldali vagy nyilas párt-, illetve szerveze-ti tagsággal kapcsolatos pereknél a mellette szóló tanúk aránya valamivel magasabb (28%) a teljes mintára jellemzőnél. Ez az egyetlen pertípus, amiről ez elmondható. A nem zsidó sértet-

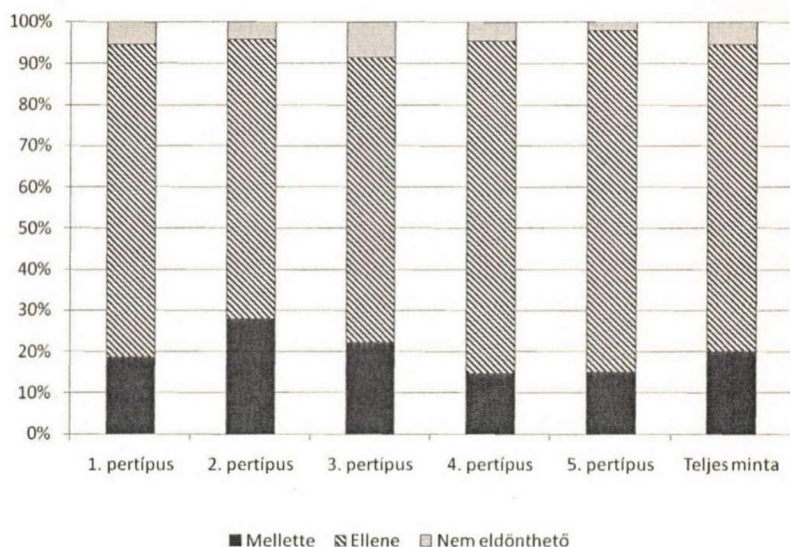

22. ábra: Tárgyalások száma a teljes mintában és pertípusonként ($n = 448$)

tekkal kapcsolatos ügyeknél az átlagosnál valamivel magasabb a nem eldönthető tanúk aránya (9%). A háború utáni eseteket tárgyaló ügyeknél felülreprezentáltak a vádlottak ellen vallók.

A tanúk demográfiai jellemzői szerint vizsgálódva azt látjuk, hogy az idősebbek, a magasabb társadalmi pozícióval rendelkezők körében a mintabelinél nagyobb arányban találunk olyan tanúkat, akik a vádlottak mellett szóltak. A fiatalabb, de különösen a középkorosztályban, illetve az alsó osztályból származók körében pedig ellenük vallókat.

A következőekben azt vizsgáljuk, hogy milyen összefüggés van a vádlott demográfiai jellemzői, társadalmi helyzete és a mellette valló tanúk aránya között. A legidősebb korosztály esetében a tanúk negyede a vádlott mellett vallott. Ugyanez az arány a

23. ábra: *Mellette és ellene valló tanúk aránya a teljes mintában és pertípusonként (n = 3 634)*

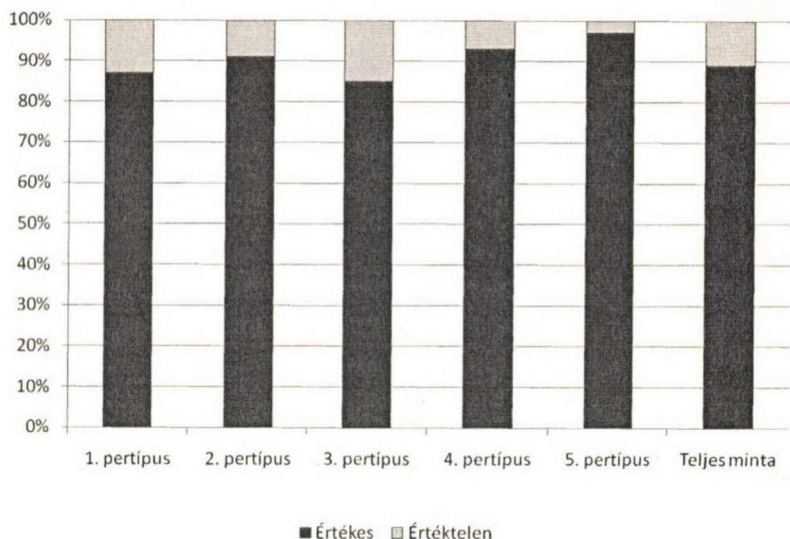
legfiatalabbak körében 20, a középkorosztálynál azonban csak 16 százalék volt. Az iskolai végzettség emelkedésével egyértelműen nő a vádlott mellett tanúskodók aránya. Míg a végzettséggel nem rendelkezők között az arány csak 14 százalék, addig a diplomások esetében már 31 százalék. A társadalmi pozíció esetében is lineáris összefüggést látunk: az alsó osztály és a kispolgárság esetében a mellette valló tanúk aránya 18 százalék, az elitbe tartozó vádlottaknál már egyharmad. Legrosszabb helyzetben a – zömmel nőkből álló – eltartottak vannak, ahol ez az arány csak 13 százalék.

Az látszik, hogy a fizetett ügyvédek alkalmazása magával vonja a vádlott mellett tanúskodók magasabb arányát: a csak fizetett ügyvéddel rendelkező vádlottak esetében 21, míg a csak kiren-

delt védővel rendelkezőknél mindössze 15 százalék az ilyen tanúk aránya. Az alacsony elemszámok miatt nagy óvatossággal kell fogalmaznunk, mégis úgy látszik, hogy ez nem minden társadalmi csoport esetében volt így. Az alsó osztályokba tartozók és az eltartottak esetében jelentős emelkedés látható. Míg azoknál az alsó osztályba tartozó vádlottaknál, akiknek csak kirendelt védőjük volt, a mellettük szóló tanúk aránya csak 13 százalékot tett ki, fizetett ügyvéd esetén ez 22 százalékra emelkedett. Az eltartottak a másik olyan csoport, ahol a fizetett ügyvéd meglepte jelentős javulást tudott előidézni. Anélkül csupán 3 százaléknyi mellettük szóló tanút tudtak felvonultatni,⁶⁸ fizetett ügyvéddel ugrásszerű volt a javulás: így már a tanúk 18 százaléka vallott mellettük. A többi társadalmi pozíciójú csoport esetében nem volt jelentős a különbség a mellettük tanúskodók arányában azok között, akiknek fizetett, és azok között, akiknek kirendelt védőjük volt. Különösen szembetűnő ez az elit körében, ahol bár korábban láttuk, hogy a többi társadalmi csoportnál nagyobb arányban tudtak felvonultatni mellettük szóló tanúkat, ezt azonban a fizetett ügyvéd meglepte egyáltalán nem befolyásolta. Úgy látszik tehát, hogy az ő esetükben pusztán társadalmi pozíciójuk elegendő volt ahhoz, hogy eljárásukban nagy arányban vegyenek részt mellettük valló tanúk.

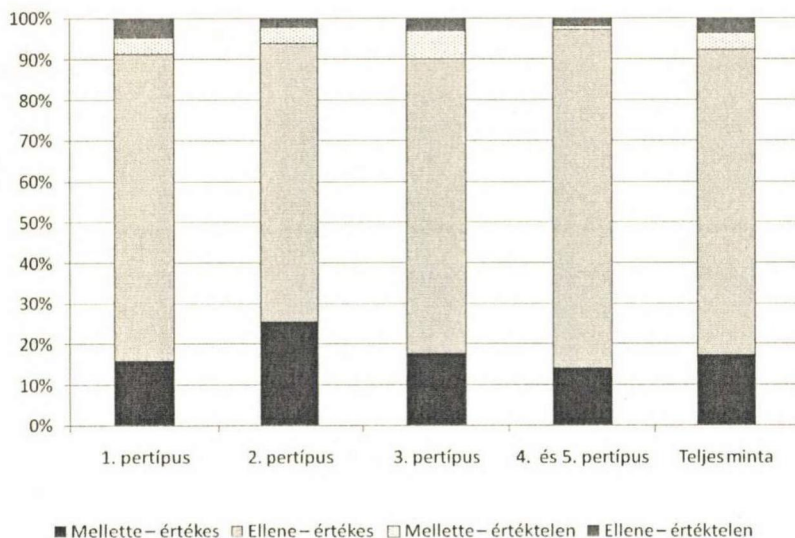
A tanúkat aszerint is osztályoztuk, hogy vallomásuk az ügy szempontjából értékes vagy értéktelen volt. Ehhez az akták nagyon részletes áttanulmányozására volt szükség. A következők voltak azok a legtipikusabb esetek, amikor egy vallomást értéktelennek tekintettünk. Előfordult, hogy a tanúk egy egészen más ügyről tettek vallomást. Ez vagy azért történt, mert egyszerűen tévedésből idézték be őket az adott ügghöz, vagy azért, mert korábban összekapcsolt ügyeket végül teljesen külön tárgyaltak. Volt olyan, hogy olyan tanúkat idéztek be, akik semmit sem tudtak az üggről, és ezt vallomásukban egyértelműen el is

⁶⁸ Fel kell hívnunk a figyelmet, hogy ebben a csoportban csak 20 megkérdezett van.

24. ábra: *Értékes és értéktelen vallomást nyújtó tanúk aránya a teljes mintában és pertípusonként (n = 3 644)*

mondták. Értéktelennek minősítettük azokat a vallomásokat is, amikor a tanúk egyértelműen csak hallomásból, például egy másik tanútól értesülve „tudtak” információkat. Ha ezek akár a legkisebb mértékben is többek voltak egyszerű pletykánál, akkor a vallomást már értékesként soroltuk be. A tanúk 89 százalékának vallomása volt értékes, 11 százaléké pedig értéktelen. Látható, hogy a pertípusok között jelentősek a különbségek: a háború utáni ügyek esetében nagyon magas az értékes tanúk aránya. Ez különösen igaz a zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyekre, ahol arányuk 97 százalék. A zsidó sértettekkel kapcsolatos, háború alatti ügyeknél és a nyilas testületi tagsággal vádoltaknál a megoszlás átlagos. A nem zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyeknél valamivel több értéktelen tanút találunk.

25. ábra: Vallomások kétszemponútí tipológiája a teljes mintában és pertípusonként ($n = 3\,427$)

A vallomás értékes, illetve értéktelen volta alapvetően sem a tanúk, sem a vádlottak demográfiai jellemzőivel nem függ össze, valamint azzal sem, hogy a vádlottnak kirendelt vagy fizetett védelője volt-e.

Vizsgáljuk meg most ezen két elemzett jellemző együttes előfordulását.⁶⁹ Az ügyekben részt vevő tanúk háromnegyede a vádlott ellen szóló, értékes vallomást tett. Ez különösen jellemző a háború utáni ügyekre, ahol ez az arány 83 százalék. A teljes mintában 17 százalék volt azon vallomások aránya, amelyek az ügy szempontjából értékesnek bizonyultak, és a vádlott mellett szóltak. A valamilyen nyilas testületi tagsággal foglalkozó ügyek esetében az ilyen vallomások felülreprezentáltak: a ta-

⁶⁹ Az elemszámok miatt csak az ellene–mellette és az értékes–értéktelen kategóriákat elemezzük.

núk 25 százaléka tartozik ebbe a kategóriába. A 8 százaléknyi értéktelen vallomás körülbelül fele-fele arányban oszlik meg a melléte és az ellene kategória között. A nem zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyekben ennél egy kicsivel jellemzőbb volt az olyan tanúk jelenléte, akik védeni próbálták a vádlottat, de az ügy szempontjából nem szolgáltak releváns információval.

Az ügyek mintegy 30 százalékában volt olyan tanú, akit nem idéztek be, pedig a vádlott kérelmezte azt. Ez az arány a háború alatti zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek esetében magasabb (40%), a nyilas testületi tagsággal foglalkozóknál pedig alacsonyabb (20%). A nem zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyeknél, de a háború utáni ügyeket tárgyaló pereknél sem magasabb a mintára jellemzőnél.

Demográfiai jellemzőiket vizsgálva⁷⁰ azt találjuk, hogy a magasabb iskolai végzettségű és társadalmi helyzetű vádlottak esetében valószínűsíthetően⁷¹ inkább előfordult, hogy volt olyan tanú, akinek idézését kérelmezték, azonban ezt a bíróság megtagadta. Itt vélhetően arról van szó, hogy az ő esetükben egy aktívabb, több tanút felvonultató védelemmel állunk szemben, ahol nagyobb az esélye annak is, hogy bizonyos tanúk beidézését megtagadják.

A nyilas párt, illetve szervezetek⁷² tagjainak esetében a vádlott által kért tanú beidézésének megtagadása a mintabelinél valamivel gyakrabban történt meg. Ez különösen érdekes akkor, ha visszaemlékszünk, hogy a tanúk számának pertípusok szerinti elemzésénél a nyilas szervezeti tagsággal foglalkozó ügyekben éppen az átlagosnál alacsonyabb arányt találtunk.

⁷⁰ Azt, hogy volt-e olyan tanú, akinek idézését a vádlott kérelmezte, azonban a bíróság megtagadta, nem az egyes vádlottak, hanem az ügy jellemzőjeként rögzítettük. Ezért amikor a vádlottak demográfiai jellemzői, illetve nyilas szervezeti tagsága alapján szeretnénk elemezni, akkor csak azokat az ügyeket tudjuk figyelembe venni, ahol egy vádlott van.

⁷¹ Az alacsony elemszám miatt fogalmazunk ilyen óvatosan.

⁷² Itt a nyilas szervezetek közé nem számítottuk be a Volksbundot. Az ezt a szervezetet is magába foglaló kategorizáció esetén nincsen különbség a tagok és a nem tagok között.

Ítéletek

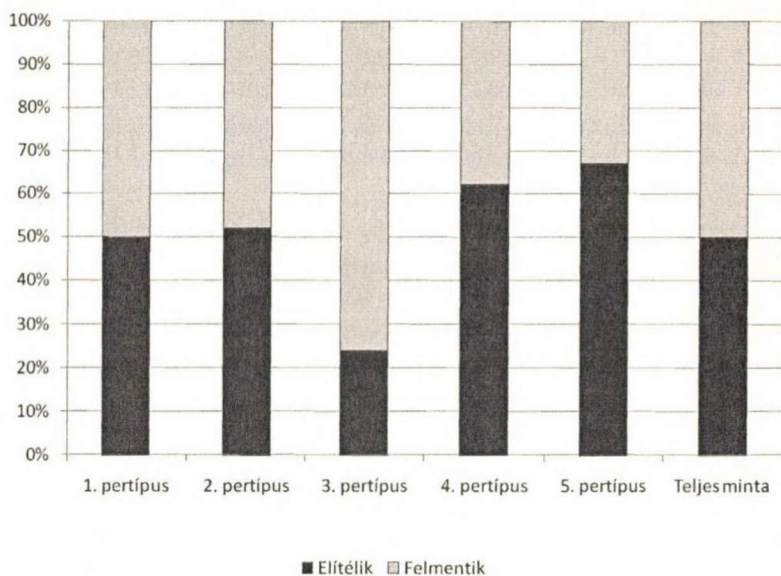
A vádlottak 63 százaléka esetében az eljárás első fokon lezárult, 37 százaléknál pedig ügyüket első- és másodfokon is tárgyalták, tehát fellebbezés történt. Ebben a különböző pertípusok között nincsen jelentős különbség.

A népbíróságok működésének megítélése esetében a legtöbbször az eredményességet vizsgálják, azaz hány esetben ítélezett, abból hány végződött felmentéssel. Ebből a szempontból azt mondhatjuk, hogy a vádlottak 43 százalékát elítélték, 43 százalékát felmentették. 6 százalék esetében részben elmarasztaló, részben felmentő ítélet született. A vádlottak 3 százalékát az egyéb kategóriába soroltuk. Ez leginkább az eljárás megszüntetését jelenti (például azért, mert a vádlott meghalt). A vádlottak 5 százaléka esetében nem rendelkezünk adatokkal az ítéletekről. Tehát az ügyek közel fele felmentéssel végződött, ami nagyon magas arány, és mutatja, hogy az igazságszolgáltatás sok esetben nem működött rendszerszerűen: vagy rosszul készítették elő a pert vagy nem a megfelelő vádlottak kerültek a bíróság elé.

Csak a tisztán felmentő és elmarasztaló ítéleteket vizsgálva fele-fele az arány.⁷³ A háború alatti zsidó sértettekkel kapcsolatos és nyilas szervezeti tagsággal kapcsolatos ügyek esetében ezeket az arányokat találjuk. A nem zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyeknél a felmentések sokkal gyakoribbak voltak: itt a vádlottak háromnegyedét felmentették. A háború utáni pereknél a felmentő ítéletek aránya alacsonyabb a mintabelinél, de még itt is egyharmad körül mozog.

A vizsgált eseteknél első fokon tizenkét vádlottat ítéletek halálra, négyük esetében a végső ítélet is halál volt. Rajtuk kívül ez még egy vádlott esetében volt így, öt első fokon kényszermunkára ítélték.

⁷³ A többi kategória alacsony elemszáma miatt a továbbiakban több esetben ebben a bontásban elemzünk.

26. ábra: *Felmentő és elmarasztaló ítéletek aránya a teljes mintában és pertípusonként (n = 531)*

A szabadságvesztés végrehajtásának három fokozatát alkalmazták. A legenyhébb volt a fogház,⁷⁴ utána következett a börtön, majd a fegyház. Fogházbüntetést végső ítéletként az elítéltek 13 százaléka kapott. Az ilyen esetek legtöbbször már első fokon eldőlt. Jellemzően a másodfokra kerülő esetekben már sokkal kisebb arányban alkalmazták ezt a büntetésformát: ezt az elítélteknek csak 4 százalékára rótták ki. A végső ítéleteken belüli 70 százalékos részesedésével a leggyakoribb büntetéstípus a börtön volt. Ez az első fokú és a másodfokú ítéletek esetében is ilyen

⁷⁴ A fogházbüntetést az első népbíróságról szóló M. E. rendeletet (Nbr.) módosító második rendelet (Nbnov.) kivette a kiszabható büntetések sorából, azonban az 1946. évi VII. tc. alapján újra kiszabhatóvá vált a népbíróság által tárgyalta igazgatási ügyeknél.

arányban fordult elő. A legkisebb kiszabott börtönbüntetés fél év volt, amit a börtönbüntetéssel sújtott esetek egynegyedében szabtak ki. A kiszabott börtönbüntetések 54 százalékában a büntetés maximum 1 év volt, közel egynegyedében 1 évnél hosszabb, de maximum 2 éves. Az esetek csupán 3 százalékában volt 5 évnél hosszabb, a leghosszabb 10 év. A fegyházbüntetés előfordulása viszonylag ritka, csak 3 százalékos (9 vádlott).

Az elítéltek között nem találunk olyat, akit internáltak volna. A szakirodalomból (Lukács 1979) tudható, hogy a felmentett vádlottakat az eljárás befejezése után internálták, azonban ez nem jelenik meg az ítéletek között. A kényszersz munka a végső ítéletek 6 százalékában szerepel. A pénzbüntetés nem, de a vagyonelkobzás viszonylag gyakran előfordult, az elítélt vádlottak 18 százalékának esetében. Azt természetesen nem tudjuk, hogy ezt végül végrehajtották-e. Körülbelül ugyanilyen részesedésű az állás- és hivatalvesztés is. A politikai jogok gyakorlatának felfüggesztése büntetés a korábban ismertett szabályozásból következően mondható általánosnak.

A végső ítéletek között szereplő öt halálbüntetés és tizenkilenc kényszersz munka mindegyikét háború alatti cselekményért szabták ki, bár a háború utáni cselekmények feletti ítélezés alapjául szolgáló 1946. évi VII. törvény mindkét büntetési tételt tartalmazta. Korábban írtunk róla, hogy a fogházbüntetést az Nbnov. megszüntette, majd az 1946. évi VII. törvény újra kiszabhatóvá tette. Jól látszik ez azon, hogy a háború utáni ügyek igen nagy százalékában alkalmazták a szabadságvesztés ezen formáját. Ezeknél az ügyeknél az ítéletek 52 százaléka tartozott ide. Börtönbüntetést a háború alatti ügyekben hozott ítéletek 77 százalékában, míg a háború utániak 37 százalékában szabtak ki.

Az ítéletek vizsgálatakor érdekes lehet annak elemzése, hogy az elkövetett büntett arányban áll-e a kiszabott büntetéssel, valamint hogy ezen kívül vannak-e más tényezők, amik hatással vannak az ítéletre. Felmerül annak kérdése, hogy vajon bizonyos szociodemográfiai csoportok nincsenek-e előnyben vagy éppen

hátrányban a bíróság előtt. Feltételezhetjük például, hogy a magasabb társadalmi pozícióban lévők inkább rendelkeznek azokkal a nem csak anyagi erőforrásokkal, amelyek hozzásegíthetik őket az enyhébb ítélethez. A népbíróági aktákat vizsgálva, különösen a háború utáni – alapvetően ideológiai – ügyek esetében indokolt lehet megvizsgálni, hogy vajon nincsenek-e olyan ügyek, vádlott-típusok, amelyek esetében az elkövetett bűntett kevésbé függ össze a büntetéssel, vagyis ahol koncepciózusság feltételezhető. Mindezen kérdések vizsgálatához azonban elengedhetetlenül szükséges, hogy az elkövetett bűncselekményt – módszertani kifejezéssel élve – kontroll alatt tudjuk tartani, vagyis meg tudjuk vizsgálni, hogy azonos súlyú bűntett esetében vajon igazak-e a fenti feltételezések. Tehát például csak akkor mondhatjuk teljes bizonyossággal, hogy egy magasabb társadalmi pozícióban lévőnek jobbak az esélyei a felmentő vagy enyhébb ítéletre, ha azonos súlyú bűncselekményt elkövető alacsony és magas társadalmi helyzetűeket tudunk összehasonlítani. Ez a feltétel azonban legalább négy, egymással is összefüggő ok miatt sem teljesülhet. Először is a vádak az iratokban sokszor rendkívül pontatlanul, például csak a paragrafusra hivatkozva szerepelnek. A népbíróági törvénynek sok olyan paragrafusa van, amelyen belül a különböző pontokban nagyon különböző súlyú bűntettek szerepelnek. A második ok, ami kapcsolatban van az elsővel, az általunk vizsgált akták számából következik. Ha csak azokat az eseteket vesszük figyelembe, ahol a vád egyértelmű, akkor egy-egy típusba elemezhetetlenül kevés eset tartozik. A harmadik ok: nincsen biztos alapunk arra nézve, hogy két bűncselekmény súlyát összehasonlítsuk. Kiindulópont lehet például az egyes bűncselekményekért kiszabható maximális büntetés, azonban ez a törvényi háttér változásával többször és sokszor igen jelentősen változott, valamint egy-egy bűncselekménynél különböző feltételekhez kötve többféle büntetési tétel is szerepelhetett. Külön problémát okoznak azok az ügyek, és ezekből sincsen kevés, ahol a vádlottat több dologgal vádolták meg. A negyedik ok, hogy nem tudhatjuk, hogy a vád

igaz-e, tehát a vádlott valóban elkövette-e a neki felrótt bűncselekményt. Ez még az eljárások idejében sem pontosan eldönthető, azonban különösen retrospektíve már bizonyosan nem állapítható meg. Természetesen vannak olyan esetek, ahol szinte kétségtől tudható, azonban vannak olyanok is, amikor még a sejtés kifejezés is erősnek bizonyulhat. Az összefüggések statisztikai vizsgálatához a kvantitatív kutatási paradigma alkalmazása szükséges, ami azonban ezt a bizonytalanságot nem tudja kezelni, vagyis azon ítéletekre vonatkozó eredményeinknek, amelyek túlmutatnak a különböző típusú ítéletek pusztá megoszlásának közlésén, meg kell maradniuk a sejtés és vélekedés szintjén.

A nőket a férfiaknál nagyobb arányban mentették fel. Ez egyrészt bizonyosan annak köszönhető, hogy ők nagyobb arányban követtek el kisebb súlyú, kevésbé erőszakos bűncselekményeket. A vádlottak iskolai végzettségét tekintve a kevesebb mint 8 általános iskolai végzettségűekre a mintabelinél gyakoribb elítélés, míg a diplomásokra gyakoribb felmentés jellemző. Utóbbiak 65 százalékat mentették fel a mintabeli 50 százalékkal szemben. A végzettséggel nem rendelkezők esetében nem találunk különbséget a teljes mintához képest, de ez azért van így, mert két ellentétes hatás keveredik. Egyrészt az alacsonyabb végzettségűeket nagyobb arányban ítélik el, másrészt azonban ebben a végzettségi kategóriában magas a nők aránya, akik esetében inkább a felmentés jellemző. Csak a férfiakat vizsgálva egyértelmű az összefüggés: a legalacsonyabb végzettségi kategóriába tartozó férfiak esetében a mintabelinél lényegesen nagyobb arányban találunk elmarasztaló ítéletet. A társadalmi pozíció vizsgálata a különböző nemű és iskolai végzettségű vádlottak elemzésénél találtak rá: az alacsonyabb társadalmi pozíciókban magasabb az elmarasztaló, míg a magasabb pozíciókban⁷⁵

⁷⁵ Az elitbe tartozók alacsony elemszáma miatt itt nem találunk különbséget, azonban a középosztály esetében egyértelműen kimutatható a leírt összefüggés.

igaz-e, tehát a vádlott valóban elkövette-e a neki felrótt bűncselekményt. Ez még az eljárások idejében sem pontosan eldönthető, azonban különösen retrospektíve már bizonyosan nem állapítható meg. Természetesen vannak olyan esetek, ahol szinte kétségtől tudható, azonban vannak olyanok is, amikor még a sejtés kifejezés is erősnek bizonyulhat. Az összefüggések statisztikai vizsgálatához a kvantitatív kutatási paradigma alkalmazása szükséges, ami azonban ezt a bizonytalanságot nem tudja kezelni, vagyis azon ítéletekre vonatkozó eredményeinknek, amelyek túlmutatnak a különböző típusú ítéletek pusztá megoszlásának közlésén, meg kell maradniuk a sejtés és vélekedés szintjén.

A nőket a férfiaknál nagyobb arányban mentették fel. Ez egyrészt bizonyosan annak köszönhető, hogy ők nagyobb arányban követtek el kisebb súlyú, kevésbé erőszakos bűncselekményeket. A vádlottak iskolai végzettségét tekintve a kevesebb mint 8 általános iskolai végzettségűekre a mintabelinél gyakoribb elítélés, míg a diplomásokra gyakoribb felmentés jellemző. Utóbbiak 65 százalékát mentették fel a mintabeli 50 százalékkal szemben. A végzettséggel nem rendelkezők esetében nem találunk különbséget a teljes mintához képest, de ez azért van így, mert két ellentétes hatás keveredik. Egyrészt az alacsonyabb végzettségűeket nagyobb arányban ítélik el, másrészt azonban ebben a végzettségi kategóriában magas a nők aránya, akik esetében inkább a felmentés jellemző. Csak a férfiakat vizsgálva egyértelmű az összefüggés: a legalacsonyabb végzettségi kategóriába tartozó férfiak esetében a mintabelinél lényegesen nagyobb arányban találunk elmarasztaló ítéletet. A társadalmi pozíció vizsgálata a különböző nemű és iskolai végzettségű vádlottak elemzésénél találtak rá: az alacsonyabb társadalmi pozíciókban magasabb az elmarasztaló, míg a magasabb pozíciókban⁷⁵

⁷⁵ Az elitbe tartozók alacsony elemszáma miatt itt nem találunk különbséget, azonban a középosztály esetében egyértelműen kimutatható a leírt összefüggés.

a felmentő ítéletek aránya. A nőkkel kapcsolatos megállapításaink köszönnek vissza abban, hogy az eltartottak esetében a mintabelinél nagyobb arányban találunk felmentő ítéletet.

A tanúk összetételének hatása az ítéletre

Ebben a részben azt próbáljuk feltárni, mitől függ, hogy az ügyben felmentő vagy elmarasztaló ítélet születik. Természetesen az eredmények értékelésekor mindvégig figyelembe kell vennünk a korábban említett módszertani korlátokat.

Ha a felmentéssel, illetve az elmarasztalással végződő ügyeket a bennük részt vevő a vádlott ellen, illetve mellette valló tanúk száma és aránya szerint elemezzük, akkor először egy teljesen magától értetődő összefüggésre bukkanunk. Az elítélt vádlottak esetében lényegesen magasabb az ellenük valló tanúk aránya: míg esetükben ez 81 százalék, addig a felmentettekénél csak 67. A felmentettek esetében pedig lényegesen jelentősebb a mellettük vallók részvétele: az ő esetükben a tanúk 25 százaléka állt ki a vádlott mellett, míg az elítéltek esetében ez az arány csak 14 százalék.⁷⁶

Teljesen más kép tárul viszont elénk akkor, ha mindezt per típusonként nézzük meg. A háború alatt zsidó sértettek sérelmére elkövetett bűncselekményeknél az ítélet csak a vádlott ellen vallók számától és arányától függ: azok esetében, akiket elítéltek, ezek átlagos aránya lényegesen magasabb (82%), mint azoknál, akiket felmentettek (74%). Ugyanígy számuk is jelentősebb: azok esetében, akiket elítéltek, átlagosan 8 ellenük valló tanú vett részt az eljárásban, míg azoknál, akiket felmentettek,

⁷⁶ Az ellene és mellette valló tanúk aránya azért nem adja ki a 100 százalékat, mert itt csak az egyértelműen a vádlott ellen vagy mellett vallókat vesszük figyelembe. Ebből következik az is, hogy ha az ítéletre például az ellene vallók aránya szignifikáns hatással van, akkor az nem jelenti feltétlenül azt, hogy a mellette szólóknál is ezt találjuk, vagyis a kettő hatása külön is elemezhető.

csak 5. Nincsen azonban hatással az ítélet végkimenetelére a vádlottak mellett szólók száma és aránya. Az látszik tehát, hogy ezeknél az ügyeknél a végső ítélet szempontjából nem az játszott szerepet, hogy volt-e olyan tanú, aki a vádlott mellett vallott, és ha igen, akkor mennyi, hanem az, hogy mennyien tettek vallomást a vádlott ellen.

A szélsőjobboldali, illetve nyilas szervezeti tagsággal vádoltak ügyében megvilágosodik, hogy miért érdemes külön vizsgálni az ellene, illetve mellette szóló tanúk számát és arányát is. Itt ugyanis azt találjuk, hogy ezekben az ügyekben az ellenük valló tanúk arányának van, azonban számának nincsen hatása. Ebből arra következtethetünk, hogy itt – a vádlott szemszögéből vizsgálva az eseményeket – nem akkor van igazán rossz helyzetben, ha vannak tanúk, akik ellene vallanak, hanem ha ez együtt jár azzal, hogy ezek aránya az összes tanún belül magas, vagyis nem párosul mellette vallók részvételével.

A nem zsidó sértettekkel kapcsolatos pereknél újabb érdekességet találunk. Itt nem számít sem a vádlott ellen vallók száma, sem arányuk. Azok esetében, akiket elítéltek, és azok esetében, akiket felmentettek, ezek átlaga megegyezik egymással. Itt a vádlott mellett szólók arányának van szignifikáns hatása. Azok esetében, akiket felmentettek, a mellettük szóló tanúk aránya 36 százalék volt, míg az elítéltek esetében ez az arány csak 13 százalék. Itt tehát éppen ellentétes hatást feltételezhetünk, mint amit a zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyeknél írtunk. Itt a végső ítélet szempontjából nem az játszott szerepet, hogy hány olyan tanú volt, aki a vádlott ellen vallott, hanem hogy sikerült-e a védelmenek kellő számban olyan tanúkat felvonultatni, akik a vádlott mellett tanúskodtak.

A háború utáni két pertípus esetében azt találjuk, hogy az ítélet végkimenetelére sem a vádlottak mellett, sem az ellenük vallók aránya nincsen hatással. Úgy tűnik tehát, hogy ezeknél a leginkább ideológiai pereknél nem számítottak a részt vevő tanúk vallomásai, a vádlottak sorsa máshol és máshogyan dőlt el.

A második világháború utáni politikai igazságszolgáltatás jellemzői a társadalmi nemek szerint

A politikai igazságszolgáltatásról írott szakirodalom szerint első sorban a politikai elitet és az erőszakos cselekményekben előjárókat ítélték el, tehát első sorban férfiakat. Ebből következik, hogy az általános népbíróság-történet általában a népbírósági esetek férfiakon alapuló elemzéseként jelenik meg. A magyar szakirodalomban főleg az egyes bírósági esetek elemzése szerepel, és azok alapján tesznek általános megállapításokat arra, hogyan működött a társadalmi nemek szempontjából a II. világháború utáni igazságszolgáltatás. A női koncentrációs tábor örök pereit elemzéséből sem tudhatjuk meg, hogy rendszerszerűen hogyan működött az igazságszolgáltatás a társadalmi nemek szempontjából (Paul 2002 és Eschebach 2003).

A szakirodalomban a politikai igazságszolgáltatás feminista kritikája első lépésben felteszi a kérdést, hogy „hol voltak a nők”, ezzel kiemelve azokat a mechanizmusokat, amelyek a nők kirekesztését lehetővé tették. Ezután felteszi a második kérdést: „hol a társadalmi nem az átmeneti igazságszolgáltatásban”, mely kérdés „a nők alapvető, konceptuális kirekesztése az átmeneti igazságszolgáltatás folyamatából” (Bell–O’Rourke 2007, 23). Ezért újszerű ennek a fejezetnek a megközelítése, mely az innovatív módszertannak köszönhetően a politikai igazságszolgáltatás folyamatára tud állításokat megfogalmazni, és összeha-

sonlítja, mi a különbség a férfiak és a nők tapasztalata között ebben a folyamatban, azaz hogyan hozza létre a férfiasságokat és nőiességeket rendszerszerűen a politikai igazságszolgáltatás folyamata a II. világháború után.

Első lépésben arra a kérdésre, hogy hol voltak a nők, egyszerű a válasz: nők 1945-ig nem nyertek felvételt a jogi egyetemre. A Károlyi-kormány fél éve alatt akiket felvettek, különleges engedélyekkel elvégezhették az egyetemet. Az első nő, akit felvett a Budapesti Ügyvédi Kamara, Ungár Margit volt 1928-ban, őt követte Gáspár Lili 1931-ben. A kecskeméti szociális ügyekkel foglalkozó Koncz Erzsébet 1945 után népügyészi megbízást kapott (lásd még Pető 2012). A mintában egy női ügyvédet találunk, mely mutatja, hogy ez a szakma férfi szakma volt, tehát a férfiasságok elemzése lehetne a feladatunk (lásd még Hammer 2007). Ezért ebben a fejezetben továbblépünk ezen a kérdésen, és összehasonlítjuk, hogy mennyiben működött másképpen ugyanaz az igazságügyi mechanizmus, ha férfi vagy ha női vádlott került a férfiak vezette népbíróság elé. Volt-e különbség a per menetében? A női vádlottakon kívül még egy olyan szereplő volt a népbírósági eljárásban, akik között megjelentek nők is: ők a pártok által delegált népbírók. A fejezetben velük is részletesen foglalkozunk. Az összefoglalásban azt vizsgáljuk, hogy a társadalmi nemek mennyiben voltak tényezők akkor, mikor a háborús bűnösök népbíróság elé álltak, és hogyan határozták meg a népbíróság működését.

Nők a politikai igazságszolgáltatásban: sztereotípiák és valóság a női elkövetőkről

Az 500 vizsgált ügyben összesen 617 vádlottat állítottak bíróság elé. Azt nem tudjuk, hogy a bíróság elé állítottak hogyan viszonyultak az összes háborús bűnt elkövetőhöz, de az adatokból világos, hogy a politikai igazságszolgáltatás hálója kiket „fogott

be” az összes elkövetőből. A háborús bűnök esetében férfiakat őrzött meg a történeti kollektív emlékezet és a szakirodalom: a két világháború közötti magyar politikai éra, a Horthy-rendszer fess katonatisztjeire, minisztereire vagy paraszti, vagy proletár származású keretlegényeire gondolunk. Valójában – ahogyan korábban írtuk – a vádlottak 18 százaléka nő volt (erről lásd Bara–Pető 2007 és Pető 2009b). Ez cáfolja azt a vélekedést, hogy nem voltak háborús bűnös nők. A különböző pertípusok eltéréseiről már volt szó. Alapvetően azt találtuk, hogy a háború alatti cselekményekért indított ügyek vádlottjai között alulreprezentáltak, míg a háború utáni ügyeknél felülreprezentáltak a nők.

A női vádlottak aránya nagyjából megfelel a mai magyar közéletben, politikai pártokban, illetve a parlamentben a nő-férfi aránynak. 1945 előtt azonban nők még csak elvétve szerepeltek a közéletben, így ez az arány igen magasnak mondható. A női bűnelkövetők aránya fokozatosan növekedett: a századfordulós 3 százalékról 1990-re már elérte a 10 százalékot, és napjainkban pedig ez az arány 16 százalék. Magyarországon a II. világháború idején történik meg először, hogy nagy számban jelennek meg a nyilvános térben az egyenruhás, felfegyverzett, illetve a politikailag aktív nők.

Az egyik ok, ami miatt a háborús bűnös nők kiestek a történelmi emlékezet rostáján, a társadalmi nemek azon jellegzetessége, hogy a II. háború után, a „született matriarchátus” végével a norma megszegői ellen nyilvánosan és példásan szigorúan felléptek. Az 1945 utáni közbeszédben azonban köztörvényes rablók, fosztogatók és gyilkosok, valamint a párttagok női hozzátartozói azért jelentek meg, mert beleillettek abba a nyilvános közbeszédbe, amely arra törekedett, hogy visszaállítsa a háború által meggingatott férfiuralmú társadalmi rendet (lásd még Pető 2009b).

A második tévhit, hogy ezek a nők fiatal és megtévesztett nők lennének. A történeti kánonnak megfelelően a háborús bűnös „és-vagy” nyilas nők, a „híresebb nők”, mint Szálasi felesége

vagy az ismert színésznő, Fedák Sári szerepel a történetírásban. Ez azt a tévhitet erősíti, hogy a női tagok azok a közép- és aló-középosztálybeli nők voltak, akik saját szakmai aspiráció hiányában a férfi rokonok, férjek, testvérek és apák hatására kerültek be a pártba, ahol aztán nem sok vizet zavartak. Ezen kívül a másik lehetőség, hogy a félrevezetettek és a férfi manipuláció áldozatai mellett a szadista, elmebeteg nők voltak nyilasok.

Az adatok alapján más kép tárult a szemünk elé. A női vádlottak átlagéletkora 38 év volt. Ha a teljes kormegoszlást vizsgáljuk, először a középkorosztály, az 1945-ben 30–49 évesek túlsúlya a legszembetűnőbb. Míg a női vádlottak 56 százaléka ebből a korosztályból került ki, addig a népszámlálási adatok szerint a teljes népességben⁷⁷ az ilyen korúak aránya csak 36 százalék volt. Az 1945-ben 30 évnél fiatalabbak aránya éppen megfelel az országra jellemzőnek, míg az idősek alulreprezentáltak a női vádlottak között (körükben: 16%, teljes népességben: 38%). A férfi és női vádlottak kormegoszlása nem különbözik egymástól.⁷⁸

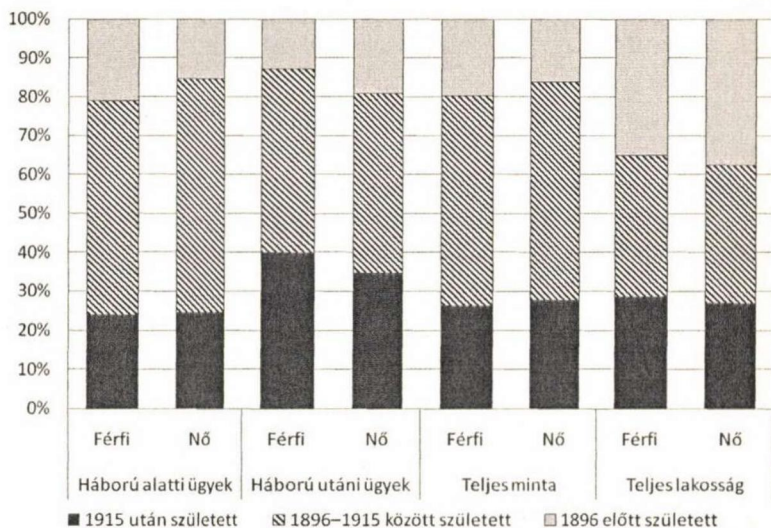
A háború alatti és utáni cselekmények⁷⁹ női vádlottjainak kormegoszlása statisztikai értelemben megegyezik.⁸⁰ A férfi vádlottak esetében a háború utáni ügyekben egyértelműen állítható, hogy lényeges a különbség: náluk az 1945-ben 30 évnél fiatal-

⁷⁷ A nők és férfiak elemzésekor természetesen nem a teljes népességhez, hanem azon belül csak a nők, illetve férfiak különböző szociodemográfiai változók szerinti megoszlásához viszonyítunk.

⁷⁸ 1930-ban a férfiakra és a nőkre a teljes népességben is hasonló kormegoszlás volt a jellemző. A férfiak és nők kormegoszlása közötti napjainkban jellemző különbséghez nagymértékben hozzájárult a háború nemű szempontból szelektív hatása. Ezt tovább erősítette a férfiakra és a nőkre jellemző várható élettartam közötti különbség hosszú ideig tartó növekedése.

⁷⁹ A pertípusok összevetésére az alacsony elemszámok miatt nincs lehetőség, ezért kötetünk ezen fejezetében csak a háború alatti és a háború utáni cselekményekért indított eljárásokat vetjük össze egymással.

⁸⁰ Valószínű azonban: a nőknél is igaz, hogy a háború alatti ügyekre a középkorosztály, a háború utániakra pedig a fiatalabbak túlsúlya jellemző. Ez a különbség azonban nem elég nagy ahhoz, hogy a két szám statisztikai értelemben is különbözzön.

27. ábra: Vádoltak kormegoszlása nemek és a bűncselekmény ideje szerint, valamint a teljes lakosság nem és életkor szerinti megoszlása ($n = 607$)

labbak felülreprezentáltsága a jellemző. A fiatalabbakra jellemzőbb, hogy nyilvános helyen esetleg részegen és meggondolatlanul beszéltek, míg a megállapodott középkorosztály az, mely a háború alatt részt vett a zsidók elleni atrocitásokban. Így nem lehet forrófejűséggel és meggondolatlansággal vádolni az elkövetőket, megállapodott, integrált, társadalomismerettel rendelkező férfiak és nők döntöttek úgy, hogy erőszakhoz nyúlnak, rabolnak, gyilkolnak, zsarolnak és fosztogatnak.

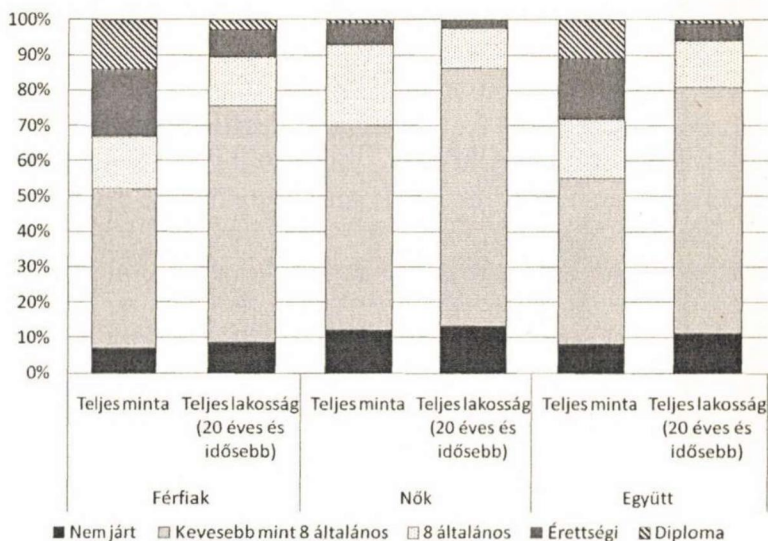
A harmadik kérdés a nők születési helyének településtípusa. Ezt vizsgálva a községekből származók felülreprezentáltsága a jellemző. Míg a népszámlálási adatok szerint a lakosság 48 százaléka született községben, addig a női vádlottak esetében ez az arány 59 százalék. A férfi és női vádlottak ebben a tekintetben

nem különböznek egymástól. Tehát nem a budapesti születésűek, hanem inkább a fővárosba költözöttek azok, akik kihasználták a megkülönböztetésre épülő jogi keretet, többek között a saját meggazdagodásuk reményében. Ők voltak azok, akik a korábbi társadalmi hálózathoz kiszakadva hamarabb kerültek a szélsőséges politikai mozgalmak szimpatizánsi körébe.

A negyedik kérdés a vádlottak képzettsége. A női vádlottak iskolázottságának jellemzője a népességnél lényegesen magasabb végzettségi szint. Míg a népességben a nők 12 százalékának volt 8 osztályos általános iskolai végzettsége és 2 százalékának érettségije, addig a női vádlottak esetében ezek az arányok rendre 23 és 6 százalék voltak.

A teljes népességnél lényegesen magasabb iskolai végzettség mindkét nem esetében jellemző. Mindazonáltal az eltérések struktúrája némiképp különbözik. A férfiak esetében a teljes népességnél lényegesen kisebb arányban találunk olyanokat, akik bár jártak iskolába, de a 8 általánost nem fejezték be, és lényegesen nagyobb arányban érettségizetteket és diplomásokat. Míg a 20 éves vagy idősebb férfi népességnek rendre a 8, illetve a 3 százaléka tartozik ezekbe a kategóriákba, addig a férfi vádlottaknak 19, illetve 14 százaléka. A női vádlottaknál szintén jelentősen alulreprezentáltak az általános iskolát be nem fejezők, de itt a valódi többlet nem a végzettségi hierarchia csúcsán, hanem annak közepén található: míg a 20 éves vagy idősebb nők között a 8 általánost végzettek aránya 12 százalék volt, addig a női vádlottak 23 százaléka rendelkezett ilyen legmagasabb végzettséggel.

A vádlottak iskolai végzettség szerinti megoszlását látva tehát az az állítás, hogy a legalacsonyabb iskolai végzettségűek lennének a leginkább antiszemiták vagy a „megtévedtek”, nem állja meg a helyét. Ahogyan az sem, hogy a nyilas uralom csak a „csőcselék” uralma lett volna, mikor a társadalom alján elhelyezkedők a zavaros viszonyokat kihasználva az erőszaktól sem visszarettenve nyereszkedni kezdenek. Ugyanúgy cáfolja azt

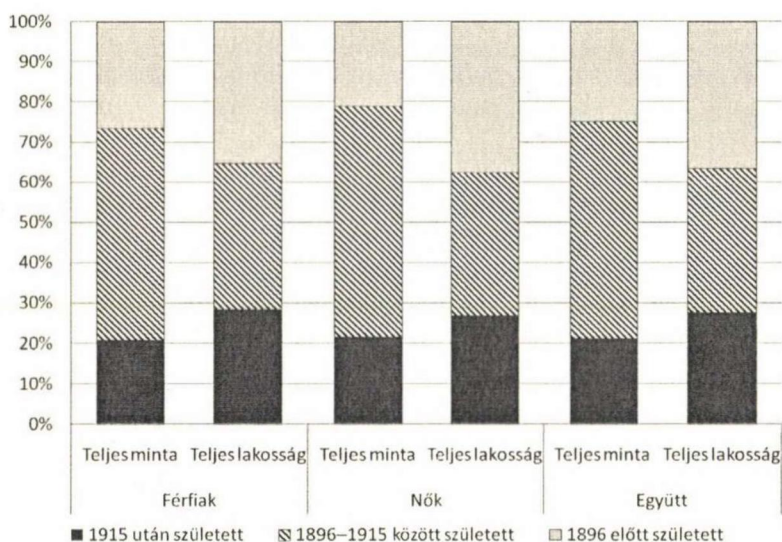
28. ábra: Vádlottak iskolai végzettségének megoszlása a teljes mintában és nemenként, valamint a teljes 20 éven felüli lakosság nem és iskolai végzettség szerinti megoszlása ($n = 571$)

az állítást, hogy a magasabb iskolai végzettségűek könnyebben megúszták a felelősségre vonást, vagy hogy ők lettek volna azok az emigrációra hajlamosabb fiatalok, akik a német csapatokkal a közelgő Vörös Hadsereg előtt nyugatra menekültek.

Az ötödik kérdés a vádlottak politikai aktivitását vizsgálja. A háború alatti cselekményekért perbe fogott női vádlottak 33 százaléka tagja volt valamilyen nyilas pártnak, szervezetnek. Ha a Volksbundot is beleszámítjuk, mely nagyon sok női tagot számlált a már említett rekrutációs okok miatt, akkor a 46 százalékuuk. A férfiak esetében ez az arány magasabb, 51, illetve 59 százalék. Ez azt mutatja, hogy a nyilas párttagság nem volt elengedhetetlen feltétele az erőszak elkövetésének.

A tanúk

A tanúk 26 százaléka nő. A női tanúk életkorát vizsgálva – ahogyan az összes tanúnál is – a középkorosztály (1945-ben 30–49 évesek) túlsúlya a legfeltűnőbb: míg a teljes népesség 36 százaléka tartozott ide, addig a női tanúk esetében ez az arány 57 százalék volt. Mind a legfiatalabb, mind a legidősebb korosztály esetében a teljes népességnél alacsonyabb arányokat találunk. Míg a census szerint a nők 27 százaléka tartozott az 1945-ben legfeljebb 29 évesek és 38 százaléka a legalább 50 évesek közé, addig a mintában ezek az arányok rendre 22, illetve 21 százalék voltak. A női vádlottak kor megoszlását a férfiakéval összehasonlítva látható, hogy a férfiak között nagyobb arányban találunk a

29. ábra: A tanúk életkori megoszlása a teljes mintában és nemenként, valamint a teljes lakosság nem és életkor szerinti megoszlása (n = 3 433)

legidősebb korosztályhoz tartozókat (nők 21, férfiak 26 százaléka), míg a nők körében a középkorosztály tagjai felülreprezentáltak (nők 57, férfiak 53 százaléka).

A női vádlottak a népességbelinél inkább születtek a fővárosban: míg a teljes népességben a budapesti születésű nők aránya 17 százalék volt, addig a tanúk között ez az arány 28 százalék. A megyeszékhelyen és más városokban élőket a teljes népességnél kisebb arányban találunk körükben, míg a községben lakók aránya körülbelül megfelel annak. A női és férfi vádlottak ebben a tekintetben nem különböznek egymástól.

Az ítéletek

A fellebbezések arányában csak akkor találunk különbséget a női és férfi vádlottak esetében, ha a háború alatti és utáni cselekményekért indított pereket külön vizsgáljuk. A női vádlottak háború alatti cselekményért indított ügyeinek 72 százaléka ért véget első fokon, és 28 százalék volt azon ügyek aránya, amit másodfokon is tárgyaltak. A férfiak esetében az ilyen ügyeknél magasabb volt a fellebbezések aránya, 39 százalék. A háború utáni cselekményeket tárgyaló ügyekben a női vádlottaknál valamivel magasabb volt a fellebbezések aránya, itt az ügyek 36 százaléka zárult másodfokon. Ezeknél az ügyeknél a férfi vádlottak esetében is hasonló arányokat találunk.

A női vádlottak 54 százalékát felmentették, és 31 százalékát ítélték el. 14 százalékuk esetében részben elmarasztaló, részben felmentő ítélet született. A férfi vádlottak esetében lényegesen kevesebb felmentő ítéletet hoztak: 44 százalékukat teljes egészében, 5 százalékukat részben felmentették a vádak alól, míg 48 százalékuknál elmarasztaló ítélet született. A fenti különbség a női és férfi vádlottak között mind a háború utáni, mind a háború alatti cselekményekért indított pereknél fennáll, azonban az eltérések különbözőek. A háború alatti ügyek esetében viszony-

lag kis különbség van a tisztán felmentő ítéletek arányában: a női vádlottak 55 százalékának, a férfi vádlottak 46 százalékának ért véget így az ügye. A nők esetében lényegesen nagyobb arányban találhatunk részben felmentő ítéleteket: a nők körében ezek aránya 16 százalék, míg a férfiaknál csak 5. A férfiakat pedig lényegesen nagyobb arányban ítélték el: ez 44 százalékukra, míg a nők 28 százalékára igaz. A háború utáni ügyek esetében a női vádlottak 52 százaléka esetében teljes egészében felmentő ítélet született. Ez lényegesen magasabb, mint a férfiaknál (30%). A férfiakat ezekben az ügyekben is sokkal nagyobb arányban marasztalták el: 68 százalékukat ítélték el, míg a nők esetében ez az arány 41 százalék. Általánosságban tehát a nők körében magasabb a felmentések aránya. Ennek két oka lehetett: vagy a nők kevésbé súlyos bűncselekményeket követettek el, és így jogosan nagyobb arányban mentették fel őket; vagy hasonló súlyú bűncselekményért enyhébb ítéletet kaptak.

A fenti okfejtésből – a nők akár kevésbé súlyos bűncselekmények elkövetői voltak, akár kevésbé szigorú elbírálás alá estek – az következne, hogy körükben dominálnia kell a kevésbé szigorú büntetésformáknak, azonban nem ezt találjuk. Mind a nők, mind a férfiak esetében a börtön volt a leggyakoribb büntetés, azonban míg a nők között ez 64 százalékos arányban fordult elő, addig a férfiak körében 72 százalék volt az arány. A legenyhébb és a legszigorúbb formát vizsgálva pedig a következő összefüggésre bukkanunk: a fogházbüntetés valóban a nők körében volt gyakoribb. Míg a nők 19 százalékát (45 elítéltből 8-at) ítélték fogházbüntetésre, addig a férfiak esetében ez az arány 12 százalék volt. A fegyházbüntetés esetében sajnos az alacsony elemszámok problémájába ütközünk, mert ahogyan korábban írtuk, az összes elítélt között csupán 9 olyan volt, akinél ezt a büntetést alkalmazták. Ez különös óvatosságra kell intsen minket, azonban el kell mondanunk, hogy közülük hárman nők voltak, miközben a nők elítéltek közötti részesedése csak 15 százalék.

A nőkre kiszabott ítéletek között jellemzőbb volt a pénzbüntetés vagy vagyonekmozgás⁸¹ is: míg ez a női elítéltek 27 százalékánál (45 elítélteből 13 esetében) fordult elő, addig a férfiaknál ez az arány csak 18 százalék.

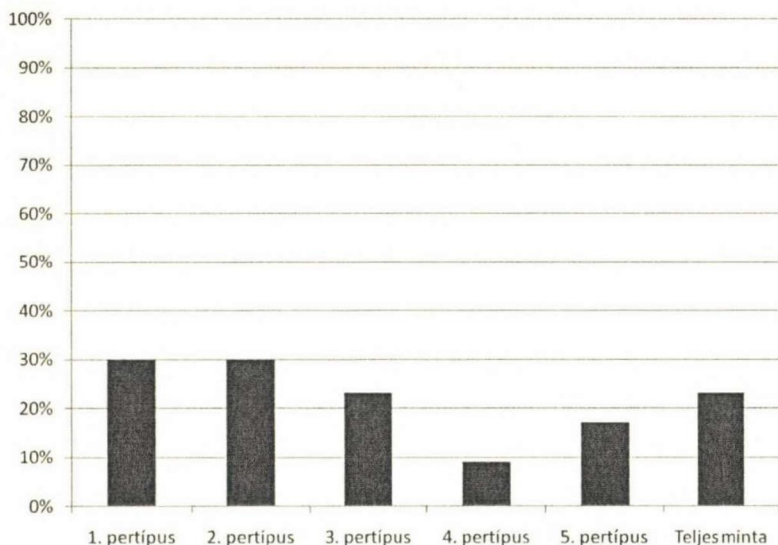
Nézzük meg most a büntetés hosszát!⁸² A fenti logika szerint itt is azt kellene látnunk, hogy a nők átlagosan rövidebb szabadságvesztés-büntetést kaptak. Azt találjuk azonban, hogy nők és férfiak esetében a kiszabott börtönbüntetések hossza szinte tökéletesen megegyezik egymással: átlagosan 20 hónap, tehát valamivel több mint másfél év. Ha nem a büntetés átlagos hosszát, hanem az egyes korábban elemzett kategóriákat használjuk, akkor szintén teljesen megegyező arányokat találunk.

Női népbírók

Az általunk vizsgált 500 ügyben összesen 1076 tárgyalást tartottak. A tárgyalások 23 százalékában a népbírók között volt nő: 9 esetben 2. Két olyan év volt, amikor a női népbírók részvételével tartott tárgyalások aránya lényegesen eltért a teljes mintára jellemzőtől. 1947-ben a tárgyalások 33, míg 1948-ban csupán 19 százalékára volt ez jellemző. Ügytípusonként vizsgálódva elmondható, hogy a háború alatti zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek, valamint a nyilas párt-, illetve szervezeti tagsággal kapcsolatosak esetében a mintabelinél nagyobb arányban találunk női népbírókat, mindkét esetben a tárgyalások 30 százalékában. A háború utáni cselekményekkel kapcsolatos ügyeknél általánosságban, ezen belül is az ideológiai pereknél különösen alulreprezentáltak a női népbíró részvételével tartott tárgyalások. Az

⁸¹ A két büntetésforma közül az utóbbi lényegesen gyakrabban fordult elő.

⁸² Ezt csak a börtönbüntetések esetében tudjuk vizsgálni, mert itt áll rendelkezésünkre megfelelő számú adat.

30. ábra: *Női népbíró részvételével tartott tárgyalások aránya pertípusonként és a teljes mintában (n = 959)*

ideológiai perek esetében az ilyen tárgyalások aránya csupán 9 százalék.

A 252 olyan tárgyalás, amelyen részt vett női népbíró, összesen 34 különböző személy között oszlik meg. A legtöbb előforduló női népbíró több tárgyaláson is részt vett, és vannak olyan nevek, amelyek kiemelkedően sokszor előfordulnak. Ebből levonhatjuk a következtetést, hogy voltak mára már kideríthetetlen okok (személyes érintettség, párthierarchiában elfoglalt hely stb.), melyek egyes nőket különösen aktivizáltak a népbíróság munkájában való részvételre.

Ha pártok szerint vizsgálódunk,⁸³ akkor először a Nemzeti Parasztpárt kiemelkedő aktivitása tűnik fel. A női népbírók 34

⁸³ Itt csak azokat a népbírókat vettük figyelembe, akiknek ismerjük a párt hovatartozását. Ez a népbírók 98 százaléka.

százaléka ennek a pártnak a küldötteként érkezett a testületbe. A Magyar Kommunista Párt a női népbírák 9 százalékának volt delegáló szervezete, a Szociáldemokrata Párt pedig 13 százalékuknak. A két párt egyesülésével létrejött Magyar Dolgozók Pártja részesedése 13 százalékos, ami igen számottevő, hiszen a párt csak 1948 júniusában jött létre. Rendkívül aktívnak mondható ezen a területen az Országos Szakszervezeti Tanács, hiszen ahhoz képest, hogy igen rövid ideig csak az Nbnov. hatályba lépésétől az 1947. évi XXXIV. törvénycikk hatályba lépéséig küldhettek népbírókat, részesedésük 20 százalékos. A legkevésbé a Független Kisgazdapárt választott nőt küldötteként, ez csupán a női népbírák 2 százalékának esetében volt így.

Hat olyan népbíró volt, aki több párt, szervezet küldötteként is szerepelt. Közülük hármat kezdetben az Országos Szakszervezeti Tanács delegált, majd később, a szervezet népbíró-küldési jogának megszűntével a Magyar Kommunista Párt, illetve a Magyar Dolgozók Pártja lettek a delegáló szervek. A többieket a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesülése után az MDP delegálta a testületbe.

A női népbírók Nemzeti Parasztpárt általi delegálása az elemzés egyik legjelentősebb felfedezése. Különösen így van, ha figyelembe vesszük, hogy ez a párt 1945 után kezdte meg apparátusa kiépítését, és főleg vidéken volt aktív. A párt radikális programjában, mely közel állt az MKP programjához, szerepelt az 1945 előtti rendszerrel szembeni határozott cezúra követelése. Sajnos a Nemzeti Parasztpárt iratanyaga rendkívül hiányosan maradt meg, s ez nem lehet segítségünkre a magyarázatban (a többi pártról lásd Pető 1998).

Összefoglalás: társadalmi nemek a politikai igazságszolgáltatásban

A korábbi kutatások a politikai igazságszolgáltatás folyamatában elsősorban a női áldozatok helyzetére, illetve a szexuális bűncselekmények büntetésére és büntethetőségére koncentráltak. A mi kutatásunk újszerű abban is, hogy a női elkövetőket vizsgáltuk összehasonlítva a férfiakkal, és így mutattuk be a politikai igazságszolgáltatás társadalmi nemekre jellemző működését. Ezen kívül figyelmet fordítottunk arra, hogy vizsgáljuk, voltak-e nők az igazságszolgáltatás intézményében. Ez utóbbi szempont azt jelzi, hogy a politikai pártok a Parasztpárt kivételével nem vették annyira figyelembe az akkor erőteljesen hangoztatott egyenlőségi diskurzust a népbírók jelölésekor.

Ami pedig a vádlottakat illeti, a korábbi, egyes esetekre épülő kvalitatív kutatásaink alapján az a kép rajzolódott ki, hogy a női elkövetők általában szigorúbb büntetéseket kaptak, mint az ugyanolyan büntettet elkövető férfiak, hacsak nem játszották el a bíróságon a társadalmi nemekre jellemző sztereotípiákat, azaz a „megtévesztett, gyenge nőt”, aki a férfi rokon hatására követ el bűncselekményt (Pető 2009a). A szisztematikus kvantitatív kutatásunk a politikai igazságszolgáltatás rendszerszerű működését tárta fel. Az eredmények azt mutatják, hogy a nőkkel szemben az igazságszolgáltatás rendszere szélsőséges álláspontot foglal el. Ez nem csoda, hiszen most kerültek először nagy számban női elkövetők a bíróságok elé. A vizsgálat a nőkkel szembeni ítéletek esetében a férfiakénál enyhébb, illetve szigorúbb ítélkezési gyakorlatot tárt fel. A nők körében magasabb a felmentések, valamint fogház-, illetve pénzbüntetés, vagyonelkobzás aránya. Természetesen lehet azzal érvelni, hogy a női elkövetők által elkövetett bűncselekmények tipikusan enyhébbek voltak, mint a férfiak által elkövetettek, tehát ezért kaptak jellemzően enyhébb büntetést. De ez nem magyarázza egyrészt a szigorúbb büntetési tételeket, hiszen körükben találunk na-

gyobb arányban olyanokat is, akikre fegyházbüntetést, vagyis a szabadságvesztés büntetésének legszigorúbb módját rótták ki. Másrészt azt sem, hogy akkor miért kaptak átlagosan a férfiakéval megegyező hosszúságú börtönbüntetést. És itt értünk el a kvantitatív kutatás használhatóságának határaihoz: a következő lépésben vissza kell térnünk az egyes esetek kvalitatív vizsgálatához, de már annak a tudatában, hogy az általános képpel legálább tisztában vagyunk.

Zsidó identitás és a népbírószági tárgyalások

A holokausztot tárgyaló szakirodalom egyetért abban, hogy az Eichmann-perig a zsidóság mint közösség igényét a bírósági tárgyalások nem vették figyelembe, hiszen közvetlenül a második világháború után a mindent átható társadalmi átalakulás, majd a hidegháború realitászai Európa valamennyi országában elvonták a figyelmet a zsidók szenvedéseiről. A szakirodalomban abban is megegyezés van, hogy a „zsidó túlélők általában képtelenek voltak a teljes kép feltárására amiatt az általános ügyész-i stratégia miatt, ami a dokumentumokat értékesebbnek tartotta, mint a törékeny emlékezetet” (Bloxham 2004, 401). Ez a fejezet azt bizonyítja, hiszen rendelkezésre állnak az adatok, hogy ezek a megállapítások nem igazak Magyarországra, ahol a túlélő zsidóság rendelkezett bizonyos érdekérvényesítő képességgel a közvetlenül a II. világháborút követő igazságszolgáltatásban. Ennek a képességnek az egyik oka számtani, mivel a nyolc és fél milliós magyar lakosságból mintegy 140 000 ember soá túlélő volt (Braham 1994 és Deák 2006, 129). A túlélést két tényező segítette elő: először is ezek a fiatal, munkaképes korú férfiak a magyar hadsereg kötelékében munkaszolgálaton voltak a fronton, embertelen körülmények közepette éltek és dolgoztak, de túlélési esélyük nagyobb volt, mint a deportáltaknak. Ezen kívül a budapesti zsidóság deportálását 1944 nyarán leállították. Az ér-

dekérvényesítést lehetővé tevő másik tényező a magyarországi zsidóság magas asszimilációs foka és betagozottsága a magyar társadalomba. Ez különösen igaz volt a túlélők többségét adó budapesti zsidóságra (Karády 2002).

Ebben a fejezetben azt vizsgáljuk, hogy kik voltak azok a zsidó sértettek, akik feljelentést tettek a népügyészségen, tanúskodtak a sérelmeikről, mit tapasztaltak a tárgyalások során, meddig tartott egy ügy tárgyalása, milyen ítéleteket hoztak, és kik voltak az elkövetők és a tanúk. A fejezet egy, a második világháború utáni folyamatok eddig nem vizsgált elemét tárgyalja: hogyan járult hozzá a reaktív és negatív identitás kialakulásához a politikai igazságszolgáltatás folyamata során szerzett tapasztalat, és hogyan hozta létre a II. világháború emlékezetének nyelvét a bíróság (Pető 2007 és 2009a).

A II. világháború még be sem fejeződött a magyar területen, mikor a perek már megkezdődtek. Akkor még nem létezett holokauszt vagy soá mint diskurzus, hanem bűntettek voltak, amelyeknek voltak áldozatai és tettesei. És az áldozatok elégtelre vártak. A kérdés, hogy ki birtokolja az igazság létrehozásának szimbolikus eszközeit. Nem elég igazságot tenni, azt kommunikálni is kell, és ennek van érzelmi része is: úgy kell érezniük, hogy igazságot szolgáltatott nekik. A fejezet azt elemzi, hogy ezt a szimbolikus harcot elvesztették a zsidó túlélők. Az elemzés azzal fejeződik be, hogy összehasonlítja azokat az eseteket, melyekben zsidók vettek részt, azokkal, melyeknek nem volt köze a soához. Ezek után arra a következtetésre jut, hogy a politikai igazságszolgáltatás paradoxonja és anomáliái a magyar zsidó állampolgárokat csalódottá tették. Azokat a zsidókat, akik korábban bíztak az igazságszolgáltatás legalista verziójában, és nem lincseltek vagy vettek revánsot. És nem elég, hogy szembe kellett nézniük az ellenük elkövetett bűnök vizsgálatára felállt népbírói rendszer sokszor elégtelen működésével, de még a „zsidó bosszú” felelősei is lettek, miközben a zsidó identitás formálásában szerepet játszó közösségi intézményektől megfosztották őket.

A vizsgált népbíróági ügyek jellemzése

A kötetben már bemutatott pertípusok közül a háború alatti zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek az összes eset 43 százalékát teszik ki. Korábban szó volt róla, hogy az eddigiekben a perek elemzése alapvetően egyedi esetek vizsgálatával történt. Ehhez a megközelítéshez képest részben kivételnek számít Karsai László kutatása (Karsai 2004). Tanulmányában a Budapesti Népbíróság iratanyagával foglalkozott. Először munkatársai segítségével meghatározta, hogy az 1945–1949 közötti időszakban az egyes években hány, zsidók kivégzéséről szóló pert tartottak. Kutatása során azokat a pereket tekintette ilyennek, amelyekben előfordult a zsidó szó.⁸⁴ Ezt a definíciót alkalmazva a perek 17 százalékát sorolta ebbe a kategóriába. Azt találta továbbá, hogy 1947-től az ilyen perek aránya drasztikusan lecsökkent, és a későbbiekben mindvégig 10 százalék alatt maradt. Kutatásunkban mi az akták teljes átvizsgálása után soroltuk be azokat. Ezzel a módszerrel az akták sokkal nagyobb része volt kapcsolatba hozható zsidók ellen elkövetett cselekményekkel.⁸⁵ Az ilyen ügyek arányának 1947-től kezdődő csökkenését mi is kimutattuk, azonban ez a csökkenés sokkal kisebb mértékű volt. Bár 1945–1946-ban az összes ügy 55, illetve 47 százaléka tartozott ide, azonban ezek aránya még 1949-ben is 29 százalék volt. Ennek oka lehet a politikai változásokhoz alkalmazkodó szóhasználat átalakulása is. A kommunista hatalomátvételhez közeledve, de különösen azután megkezdődött a magyarországi zsidóság szovjet típusú kezelése. A hatalom gyakorlatilag mindent megtett a zsidóságnak mint különálló csoportnak a felszámolá-

⁸⁴ Először olyan esetekkel is foglalkozni kívánt, amelyekben a cigány szó szerepelt, azonban ez végül a részletes vizsgálat alá vont akták közül csak két-tőben szerepelt.

⁸⁵ Ez még akkor is igaz, ha figyelembe vesszük a becslésünkhöz tartozó mintavételi hibát, vagyis azt, hogy nagy valószínűséggel milyen értékek között mozognának ezek az arányok, ha minden aktát átvizsgáltunk volna.

sára, ami a zsidó szó pusztá használatának a visszaszorításában is megnyilvánult. Feltételezhető, hogy a népbíróági iratok szóhasználat is alkalmazkodott ezekhez a változásokhoz, és a zsidó szót a hatalom számára elfogadhatóbb szinonimákkal (például üldözött) helyettesítették. Karsai ezután a részletes elemzésre szánt aktákat jelölte ki. Egyrészt időben az 1946-os évre korlátozta elemzését, mivel – indoklása szerint – ebben az évben már érvényben voltak a népbíróágok alapvető eljárási szabályai, másrészt a későbbi politikai csatározások még nem kezdődtek el. Ebben az évben 1401 általa „zsidó pernek” nevezett eset volt. Másrészt további szűkítést jelentett, hogy a munkaszolgálatos táborok tisztségviselőinek és őreinek pereit nem elemezte. Véleménye szerint a munkaszolgálat ellentmondásokkal terhes megítélése miatt ezek külön kezelést igényelnek, azonban ezzel a szűkítéssel a későbbiekben részletesen elemzett 748 per még kevésbé hasonlítható azokhoz, amiket mi zsidók sérelmére elkövetett cselekményekként definiáltunk. A feldolgozás módjában szintén alapvető különbségeket találhatunk. Karsai tanulmánya bár tartalmazott számszerűsített adatokat, azonban ez minden esetben valaminek a leszámolását jelentette. A mozgósított módszertani apparátus az ő esetében nem tette lehetővé összefüggések elemzését. A korábban említett számszerű adatokon túl sokszor ő is egyedi eseteket mutatott be. Látható tehát, hogy a mi elemzésünk eredményei sem a vizsgált esetek körének, sem a megközelítés módjának eltérései miatt nem vehetők össze a Karsai által leírtakkal.

Az általunk a zsidók sérelmére elkövetett, háború alatti perek esetében a leggyakrabban fizikai erőszakról (43%), nyere ségvágyból elkövetett cselekményekről (32%) és feljelentésről (32%) volt szó. Verbális antiszemitizmus az ilyen esetek 13 százalékában található.⁸⁶ Még két olyan, háború alatti cselekmények-

⁸⁶ Fontos itt is hangsúlyozni, hogy egy vádlott több típusú bűncselekményt is elkövethetett. Az ilyen elkövetőket minden érintett csoportba besoroltuk.

kel kapcsolatos pertípust határoztunk meg, amelyek esetében – bár a történelmi kontextust ismerve, teljesen nem zárható ki, alapvetően – nem zsidó sértettekkel kapcsolatos cselekményekről van szó. A háború utáni cselekményeket magában foglaló két pertípus közül az egyikbe a zsidó sértettekkel kapcsolatos cselekmények, a másikba az ideológiai perek tartoztak. Az összes ügy 7 százalékát teszik ki az olyan zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek, amelyek a háború után történtek. Itt minden esetben verbális antiszemitizmusról volt szó, amelyet ekkor már az 1946. évi VII. törvény alapján értelmeztek. Látható tehát, hogy a zsidóellenesség a verbalításban tört magának utat, hiába jöttek a hírek a haláltáborokról és gyilkosságokról, az antiszemitizmus gyűlöletbeszéde változatlanul jelen volt. Az ügyek ötödik csoportjába az úgynevezett ideológiai perek tartoznak (12%), melyek az 1946. évi VII. törvénycikk hatálybalépése után kezdődtek, és amelyeket ugyan a népbíróság tárgyalta, de céljuk a politikai ellenzék elhallgattatása volt.⁸⁷ Tehát a „tisztán” a háború alatti cselekményeket vizsgáló bírósági szakasz kevesebb, mint egy év volt. Ez az időszak még a romok közt, kezdetleges körülmények között próbálta meg kezelni a bosszú, elégtétel és revánsvágy bonyolult érzéseit és elvárásait.

A szakirodalom az 1946. évi VII. törvényt általában úgy értelmezi, mint amely a demokrácia védelmében a demokráciát korlátozta, hiszen a hidegháború kezdetekor folyó koalíciós küzdelemben ez volt az elsődleges célja (Bernáth 1993, Gyenesei 2011). Említettük, hogy ennek egyes pontjai a nemzetiségi, faji és felekezeti gyűlölködésre való izgatást is büntették. A törvény egyik célja az volt, hogy a háború után a normatív törvénykezés eszközével a népesség értékrendszerét megváltoztassa. A korabeli magyar bírósági gyakorlatban már volt precedens politikai

⁸⁷ Vannak olyan esetek, amelyek a háború után történtek, ideológiai jellegűek, de zsidókkal kapcsolatos bűncselekményt is tartalmaznak. Ezek most a zsidókkal kapcsolatos háború utáni típusba kerültek.

nézetek büntetésére: az „izgatást” mint bűncselekmény kategóriát korábban a kommunista, illetve a 30-as években még a szélsőjobboldali nézeteket vallók ellen is próbálták használni, hiába. Abban a kevés esetben azonban, mikor ezt a zsidókkal kapcsolatos megjegyzésekre alkalmazták, ez az emlékezetben „zsidó bosszúként” jelent meg (Bernáth 1993, 4). Fontos kiemelni azt is, hogy a bíróság azonban önmagában a „zsidózást” ritkán büntette, hanem azt legtöbbször a demokrácia védelméhez kötötte.⁸⁸

Vádlottak és jellemzőik

A vádlottakat már kötetünk korábbi részében részletesen jellemeztük. Ebben a fejezetben csak a zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyekről írottakat foglaljuk össze. A háború alatti, zsidó sértettekkel kapcsolatos cselekményekért indult perekre jellemzőbb, hogy több vádlottjuk van. Ezeknél az ügyeknél a vádlottak nemek szerinti megoszlása átlagosnak mondható, azonban az elkövetett bűncselekmények típusában a nemi sztereotípiákat igazoló különbségeket találhatunk. A háború utáni ügyek esetében általánosságban is igaz, hogy ezeknél magasabb a női vádlottak aránya. A népszámlálási adatokat alapul véve a népbírói perek vádlottjait összességében a középkorosztály túlsúlya jellemzi, és ez mindkét, kifejezetten zsidó sértettekkel kapcsolatos ügytípus esetében igaz. A mintára jellemző kormegoszlástól alapvetően a háború utáni zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek vádlottjai térnek el: körükben felülreprezentáltak a legfiatalabb korosztályhoz tartozók. A háború alatti zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek vádlottjai között a mintabelinél nagyobb arányban találunk budapesti születésűeket. Ezen ügyek vádlottjainak

⁸⁸ A 34 háború utáni, zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyből csak 11 volt olyan, amelyben kizárólag „zsidózásról” volt szó.

iskolai végzettsége nagyjából a mintára jellemző arányokat követi, azonban itt is meg kell jegyeznünk, hogy az jóval magasabb, mint a teljes lakosságé. A társadalmi pozíció szerinti elemzés azt mutatta, hogy a zsidó sértettekkel kapcsolatos, háború alatti ügyekben a vádlottak között felülreprezentáltak a kispolgárság képviselői. Ha a politikai mobilizáció szempontjából nézzük: a háború alatti, zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek vádlottjainak közel fele volt tagja valamilyen nyilas pártnak, szervezetnek. A férfi és női vádlottak különböznek ebben a tekintetben: nem meglepő módon a férfiak esetében magasabb a szervezett nyilasok aránya (52%), mint a nők körében (34%). Mindazonáltal az, hogy a vádlott nők egyharmada valamilyen nyilas párt vagy szervezet tagja volt, mindenképpen figyelemre méltó, mert a nők politikai aktivitását mutatja.

Tanúk és jellemzőik

A fejezet ezen részében az ügyekben részt vevő tanúkról szólnunk. Ennek egyik – témánk szempontjából – rendkívül fontos szempontja a tanúk vallása. Az eredmények bemutatása előtt beszélnünk kell néhány, az adatainkból levonható következtetéseket befolyásoló tényezőről. A népbíróági eljárást megelőző nyomozás során felvett tanúvallomási jegyzőkönyveknek a tanú adataira vonatkozó kérdései érdeklődtek a tanú vallásáról is. Ez később az eljárás során készült iratokban (például tárgyalási jegyzőkönyvekben) szintén feltüntetésre került. Az idő múlásával azonban – alkalmazkodva a magyarországi politikai változásokhoz – ennek rögzítése egyre inkább elmaradt. Míg az 1945-ben kezdődő ügyek esetében a tanúk 63 százalékánál feltüntették a vallást, addig az 1946–1948 közötti ügyek esetében ez már csak 30 és 40 százalék között mozog, míg az 1949-ben kezdődőknél már csupán 20 százalék. Egyértelműen látszik tehát, hogy folyamatosan csökken a vallás rögzítésének aránya. A különböző

típusú ügyek korábban leírt időbeli megoszlásából következik, hogy a tanúk vallását a különböző típusú ügyek esetében eltérő mértékben ismerjük. A háború alatti, zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek esetében legmagasabb ez az arány, közel 50 százalék.⁸⁹ Tudva, hogy a zsidósággal kapcsolatos elemzésünk egyik sarokköve a vallás, az akták elemzése során ezzel kapcsolatban a tanúk vizsgálatakor két dolgot tettünk. Először rögzítettük, ha a kérdezetről az ügy során mégis kiderült a vallása. Így a tanúk további 18 százalékának tudtuk meg vallási hovatartozását. Ez leginkább a háború alatti zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyeknél volt jellemző, hiszen érthető módon itt fordult elő a legnagyobb valószínűséggel, hogy a periratokban mégis szó esett a tanúk vallásáról. Szintén viszonylag sok esetben jutottunk adathoz a többi háború alatti cselekményért indított perben. A háború utáni pereknél, a perek témájából következően elenyésző volt azon esetek száma, ahol ezáltal plusz információt szerezhettünk. A másik, amit a rögzítés során elvégeztük, a hivatalosan megadott és az aktából kiderülő vallás összevetése volt. Ennek célja az, hogy a kikeresztelkedett zsidó személyeket – amennyiben az akta erre lehetőséget adott – elemzésünk során zsidókként azonosíthassuk a soá idején megtapasztalt üldöztetés alapján. Ennek segítségével a korábban nem zsidóként rögzített személyek 10 százalékaról tudtuk megállapítani kisebb-nagyobb bizonyossággal, hogy zsidók. Elemzéseink során a kétféle megközelítés kombinációjával létrehozott változót használjuk majd.

A 215, háború alatti, zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyben összesen legkevesebb⁹⁰ 726 biztosan zsidó és további 87 valószínűleg zsidó tanú vett részt. Becslésünk szerint tehát a Budapesti Népbíróságon tárgyalta, háború alatti, zsidó sértettekkel

⁸⁹ Az adathiányok magas és szisztematikus volta nem teszi lehetővé, hogy a különböző típusú ügyek tanúit vallásuk szerint összehasonlítsuk.

⁹⁰ Az adathiány miatt biztosak lehetünk benne, hogy ezzel alulbecsüljük az összes érintett zsidó tanú számát.

foglalkozó ügyben összesen mintegy 27 000–36 000 zsidó személy tanúskodott.⁹¹ Ha a valószínűsíthetően zsidó tanúkat is hozzászámítjuk, akkor számuk elérhette a 39 000-et. Ha csak az 1945–1946-os időszakot vesszük figyelembe, amikor még nem zajlottak ideológiai perek, akkor számuk 11 000 és 14 000 közöttire tehető, a valószínűsíthetően zsidókat is figyelembe véve elérheti a 16 000 főt.

A következőkben a háború alatti, zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyekben részt vevő zsidó és nem zsidó tanúk demográfiai jellemzőit hasonlítjuk össze.⁹² A zsidó tanúk esetében magasabb a nők aránya: míg esetükben ez 34 százalék, addig a nem zsidó tanúk körében 24. Ez a túlélő zsidóság demográfiai szerkezetével is magyarázható, hiszen jelentős volt a nőtöbbség. A zsidó és nem zsidó tanúk életkori megoszlása hasonló. A zsidó tanúk között lényegesen nagyobb arányban találunk budapesti születésűket, kisebb arányban községből származókat. Míg körükben mindkettő aránya 39 százalék, addig a nem zsidó tanúknál az előbbi 27, az utóbbi 49 százalék. A zsidó tanúk körében erőteljesen felülreprezentáltak az eltartottak, ami szintén a nőtöbbséggel magyarázható. Esetükben ezek aránya 23, míg a nem zsidó ta-

⁹¹ Azt találtuk, hogy a zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyekben tanúskodók 33,8 százaléka volt biztosan zsidó. Korábban többször volt szó arról, hogy ez az érték csak egy becslés, amelyhez bizonyos nagyságú hibaszázalék tartozik. Ez a hiba a matematikai statisztika eszközeivel kiszámítható, esetünkben $\pm 4,2$ százalék, vagyis a tényleges arány $33,8 - 4,2 = 29,6$ és $33,8 + 4,2 = 38,0$ százalék között van. A zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyekben szereplő valamennyi tanú száma minden évet figyelembe véve kiszámítható, és becslésünk szerint ez összesen 93 325 fő. Így a fenti arányokat felhasználva megállapítható, hogy a háború alatti zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyekben összesen 31 546 zsidó tanú vett részt és számuk nagyon nagy valószínűséggel 27 583 és 35 508 között mozoghat, ha mindenkit megfigyeltünk volna.

⁹² Bár a korábban említett, általunk nem kontrollálható problémák miatt az eredmények nem általánosíthatóak, ha azt feltételezzük, hogy a zsidó és nem zsidó tanúk vallásának adathiányai között nincsen szisztematikus különbség, akkor az elemzés segítségével mégis némi képet kaphatunk az eljárásokban résztvevőkről.

núk körében csak 13 százalék. Szintén több középosztálybelit találunk közöttük. A zsidó tanúk 40 százaléka tartozott ehhez a társadalmi csoporthoz, a nem zsidó tanúknak csak a 31 százaléka. A nem zsidó tanúk között lényegesen nagyobb arányban találunk az alsó osztályba, kispolgárságba, illetve az elitbe tartozókat. A rájuk vonatkozó arányok rendre 19, 26, illetve 10 százalék voltak, míg a zsidó tanúknál a megfelelő arányok 10, 22 és 6.

Az ítéletek

Ahogy azt írtuk, a háború alatti, zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek 58 százaléka zárult le első fokon, vagyis 42 százalék esetében történt fellebbezés. Ez valamivel magasabb az összes ügyre jellemző 38 százaléknál. Csak a tisztán felmentő és elmarasztaló ítéleteket elemezve⁹³ elmondható, hogy a háború alatti zsidó ügyek 50 százalékaiban történt felmentés, ami pontosan megfelel az összes ügyön belüli aránynak. De az 50 százalék rendkívül magasnak tűnik, és nem maradt következmény nélkül.

A zsidó identitás és a politikai igazságszolgáltatás gyakorlata

A túlélők közül sokan feljelentettek, tanúskodtak és vallomást tettek a rendőrségen és a bíróságon. A nézők, akik sok esetben az áldozatok családtagjai voltak, különösen a korai tárgyalásokon beleszóltak a tárgyalás ritualizált menetébe, például mikor a bíróság előtt vádlottként álló keretlegényektől közvetlenül, sírva kértek információt eltűnt családtagjaikról (Major 1988, 122). Később pedig a népbíróági tárgyalásra járás a túlélők számára nemcsak az elégtételt, hanem a szükséges jogi szókimondást is

⁹³ Ezt az elemszám teszi szükségessé.

megadta, hogy az átélt szörnyűségekről a szűkebb környezetükben és a népbíróság előtt is beszéljenek (erről bővebben Pető 2009a). Gazdag írott anyag áll tehát rendelkezésünkre, melyben a zsidó túlélők a bíróság előtt közvetlenül beszélhettek a II. világháború alatti szenvedéseikről és sérelmeikről, természetesen a jogszolgáltatás rituális keretei között.

A kiépülő igazságszolgáltatásban fontos szerepet játszottak az elsőfokú tárgyalásban részt vevő, pártok⁹⁴ által delegált, laikus népbírók, valamint a másodfokra szintén a pártok által delegált hivatásos jogászok közül kikerülő hivatásos népbírók. Ries István szociáldemokrata igazságügy-miniszter javaslatára olyanokat neveztek ki hivatásos népbírónak, akiknek semmi közük nem volt a két világháború közötti Horthy-rendszer igazságszolgáltatásához. Major Ákos népbíró szerint a magyar társadalom nagy része úgy tekintett a népbírósági tárgyalásokra, mint a zsidó áldozatokért való elégtétel eszközeire, a zsidó bosszú manifesztációira, főleg azért, mert a népbíróság működésében nagy szerepet játszottak a zsidó származásúak (Major 1988, 187). Erre a strukturális aszimmetriára, az áldozat vádolására (*blaming the victim*), mely összekapcsolódik a szimbolikus igazságszolgáltatással, a fejezet végén visszatérünk.

A soá után kialakuló zsidó identitást a szakirodalom a negatív, reaktív jelzőkkel illeti. Olyan identitás ez, ami nem önkéntes választás eredménye, hanem amit a környezet kényszerít az egyénre. Ezt az identitást a szakirodalom elsősorban úgy írja le, hogy a soá következménye (Erőss 1992, Karády 1992, Kovács 1988). A soá természetesen önmagában is kiváltotta a zsidó identitástól való megszabadulás vágyát, azonban Magyarországon a társadalmi-politikai környezet tovább erősítette ezt.

⁹⁴ Korábban szó volt róla, hogy az Nbnov. alapján a testület tagja lett az Országos Szakszervezeti Tanács által delegált népbíró is. A szervezet népbírói küldési joga az 1947. évi XXXIV. törvénycikk életbe lépésével szűnt meg.

Mikor formálódott ez a bizonyos társadalmi-politikai környezet? Vajon csak a fordulat éve után kiépülő totális rendszerrel, a zsidóság szovjet típusú kezelésével vette kezdetét, vagy már közvetlenül a háború befejezését követő események, közöttük a népbírói eljárások is efelé hatottak? A pozitív identitástudat kialakulásának több gátja is volt. Magyarországon már 1945-ben elkezdődött a zsidóellenes törvények, rendeletek hatályon kívül helyezése. Bár 1946-ban törvényt hoztak „A magyar zsidóságot ért üldözés megbélyegzéséről és következményeinek enyhítéséről”, a törvény preambuluma meglehetősen ellentmondásosan kezelte a felelősség kérdését. Eszerint az, hogy a budapesti zsidóság megmaradt, egyrészt „a magyar nép emberszeretetének” köszönhető, és ez egyúttal „fényes bizonyossága annak, hogy a magyar nép széles rétegei a terror és a megtévesztő propaganda ellenére is hívek tudtak maradni az örök emberi eszményekhez” (a törvény szövegét közli Gonda 1992, 302). A többségi – ha nem is aktív, de legalább is nagy részben passzívan szemlélődő – társadalom tehát felmentést kapott, és a fasizmus időszaka mint egy szűk vezetői klikk és bűnös kormányzat tevékenysége jelent meg. A fejezetben amellet érvelünk, hogy a politikai retorika ellentmondott a népbírói gyakorlatnak, melyben a zsidóellenes, háború alatti sérelmek sokszor nem nyertek orvoslást.

Ezenkívül elmaradt a túlélő zsidóság anyagi kárpótlása is. Ennek megnevezett okai szintén a társadalom felelősségének negligálását sugallták, és sokszor a javaikat jogosan visszakövetelőket bélyegezték meg. Az a paradox helyzet állt elő, hogy sokakat jobban megrázott a zsidók visszatérése, mint annak idején elhurcolásuk, gettóba zárásuk (Pelle 1995, 151).

A politikai igazságszolgáltatás csak egy része az igazságszolgáltatásnak, a másik az anyagi kompenzáció. A disztributív igazságszolgáltatás alapja Nozick elmélete, aki *Anarchy, State, and Utopia* című könyvében (Nozick 1974) a liberális teljes kárpótlást tűzte ki ideális célként. Ez azonban sok esetben praktikus

okokból sem volt lehetséges a II. világháború utáni Magyarországon. Ezért az érzelmi kompenzáció, mely az áldozat önbecsülését adja vissza, vagy az erkölcsi, mely az erkölcsi mércét állítja fel, hasznosabb lehetett volna a kollektív emlékezet kialakulása szempontjából (Tyler 2006, 19). Magyarországon a zsidó túlélők vagyonukat nem kapták vissza, de a polgári jogait maradtaként visszaállították a zsidóellenes törvények hatályon kívül helyezésével (Pogany 1997, 155–178). Az eltulajdonított, korábban zsidók által lakott lakások esetében pedig kötelezték az új beköltözőtöket, hogy a zsidó tulajdonosok visszatérését nem akadályozhatják meg. Ez nem segítette a békés egymás mellett élés kialakulását (Deák 2006, 143). A II. világháború után fellépő ellátási nehézségeket a kommunista párt a feketepiac kriminalizálásával oldotta meg, valamint az államosítások napirenden tartásával, majd általános bevezetésével. A „feketézők” elleni harc kódolt antiszemita mozgalom volt, és ennek is köszönhető, hogy 1946-ban az országban pogromok törtek ki. A korszakot elemző alapmunkájában a liberális humanista Bibó elemzi a sokrétű problémát, és nem hallgatja el, hogy a zsidók részvétele az igazságszolgáltatásban és nagyszámú csatlakozásuk a kommunista párthoz hozzájárult az antiszemitizmus megerősödéséhez (Bibó 1986). 1948-ban maga a Kommunista Párt is sokat tett azaz, hogy szovjet hatásra antiszemita kampányt indított, mellyel nemcsak a tehetős zsidókat, de a kommunista zsidókat – többek között a hitközség vezetőit – is letartóztatták. A JOINT Magyarországon nem működhetett tovább. A Magyarországon a háború után megerősödött cionista mozgalmat betiltották. A zsidó identitást megtartó intézmények elleni támadás egybeesett a háború alatti bűntettek kivizsgálásának csökkenésével.

A háború utáni magyar zsidóság legfőbb identitásképző eszméje az üldöztetés tudata, vagyis a soá lett. A soá speciális érzéseket, reakciókat váltott ki: a környezet ellen globálisan irányuló *ressentiment*-t, a külvilág ellen állandósuló gyanút, szorongást, kollektív magánytudatot, öngyűlöletet, a zsidó identitás terhetől

való megszabadulás vágyát (Karády 1992). A zsidóság nagy része paradox helyzetbe került, mivel egyrészt elveszítette a zsidósághoz tartozás érzését, azonban a környezet továbbra is „más csoportként”, zsidóként tekintett rá. Sokak számára így a zsidó identitásnak egyfajta reaktív jellege lett, nevezetesen, sokan úgy érezték, hogy a többség reakciója kényszeríti őket arra, hogy önmagukra zsidóként tekintsenek (Kovács 1988).

A II. világháború utáni politikai igazságszolgáltatás jellegzetessége, hogy úgy gondolták, egy társadalom erkölcsi normái megváltoztathatóak a jog eszközeivel. Nem gondolhatjuk – és a háborút követő antiszemita megmozdulásokban (a pogromokról lásd Pető 2009d) ennek nyilvánvaló jelét is látjuk –, hogy 1945-ben a rendszerváltással a kollektív mentalitás is megváltozott volna, azonban az állam markáns, egyenes, egyértelmű állásfoglalása hiányában ez még a minimálisnál is kevésbé volt várható. Fejezetünkben éppen azt mutattuk be, hogy ez a szimbolikus és normatív állásfoglalás maradt el, és ez meghatározta, hogy a túlélő zsidóság hogyan tekintett a soára mint saját személyes története részére. Egyrészt azzal, hogy a népbíróságok nem tudták betölteni azt a szerepet, amire – többek között – hivatottak voltak. Másrészt pedig azzal, hogy a hatalom – sokszor nagyon is tudatosan – kihasználatlanul hagyta azokat a lehetőségeket, amelyek alkalmasak lehettek volna a meghurcolt zsidóság legalább szimbolikus kárpótlására. Ennek legfőbb bizonyítéka az 1946. évi VII. törvénycikk, ami „a demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről” szól. A törvény egyértelműen lehetőséget adott a hatalomnak arra, hogy üldözzé azokat, akik „nemzetiségi, faji vagy felekezeti gyűlölködésre izgatnak”, azonban ez már – ahogy a törvény címe is mutatja – összekapcsolódott a kommunista hatalom azon törekvésével, hogy a kiépülő totális rendszer ellenfeleivel leszámoljon. A fejezetből egyértelműen kiderült hogy a politikai vezetés szinte egyáltalán nem alkalmazta a meglévő törvényt arra, hogy egyértelműen kinyilvánítsa az antiszemitizmus elfogadhatatlanságát,

ez általában csak a kiépülő kommunista rendszer védelmének „mellékterméke” volt.

Általában hibásan azt gondoljuk, hogy a hidegháború idején az emlékezet „megfagyott”, azaz nem alakult át döntően. Ebben a fejezetben azt állítottuk, hogy a zsidó identitást formálta, hogy zsidók részt vettek a népbíróági folyamatban mint tanúk, bírók, ügyészek és ügyvédek, valamint ott ültek a hallgatóságban. A II. világháború utáni politikai igazságszolgáltatás folyamata hidat jelentett a strukturális és a történelmi trauma között (Szaidel 2011, 248). A hidegháború kezdete előtt és elején lejátszódó bírósági tárgyalások lehetőséget nyújtanak arra, hogy megértsük, hogyan alakult a soá túlélők én-tudata. A cél az volt, hogy bizonyítsák, a bűnök, amiket a zsidók ellen elkövettek, egyediek és különlegesek voltak. Mi azt bizonyítottuk, hogy a zsidók ellen elkövetett bűnök tárgyalásai különleges jellemzőkkel bírnak a jogrendszerben. Ahogy Szaidel érvelt: „a strukturális trauma olyan történelmet hoz létre, melyben nincsen helye az egyéneknek... és az ár, amit ezért kell fizetni, az a történelmi trauma lehetőségének elvesztése, azaz azok a jellemzők vesznek el, melyek magát az eseményt egyedivé teszik” (Szaidel 2011, 251). Az egyedi szinten az egyén szubjektivitása nem hozható létre strukturálisan. Az áldozatiság univerzális és partikuláris szintje összeegyeztethetetlen. Nem meglepetés, hogy a zsidó identitás formálódása a nehéz időkben ezt az utat járta.

Gil Eyal kétféle megkülönböztetése az emlékezetéről hasznos lehet, hogy megértsük, hogyan hatott az igazságszolgáltatás az egyénekre: „az emlékezet az identitás garanciája és fenntartója az időben, és szerepet játszik a lelki trauma kezelésében, és a kizökkent folyamatokat újra beindítja” (Eyal 2004, 7). A magyar zsidók esetében azt láttuk, hogy a soá emlékezete – nagy részben amiatt a mód miatt, ahogyan ezt a magyar igazságszolgáltatási rendszer kezelte, valamint amiatt, amit ott megtapasztaltak – alapvetően az identitás elsődleges meghatározójává vált, és a népbíróági eljárások nem válhattak a trauma feldolgozásának

eszközüvé. Ez a zsidó identitás reaktív és negatív volt. Történt ez annak ellenére, hogy a háború után lehetőség volt a zsidóság nagyszámú aktív részvételére az igazságszolgáltatási folyamatban. Ahogyan a politikai igazságszolgáltatás lezajlott: tele sérelmekkel és félmegoldásokkal, az első emlékezetforma kialakulását eredményezte.

A magyar politikai igazságszolgáltatás esetében a korábbi jobb, és szélsőjobboldal büntetése egybeesett a sztálinista politikai rendszer kiépülésével, és ennek során a háború alatt a zsidó sértettek ellen elkövetett bűnesetek politikai és erkölcsi fontossága, Európa többi országához hasonlóan, ahogy ezt a fejezet is bizonyítja, az idő múlásával csökkent. Ennek az a következménye, hogy a kollektív emlékezetben a háborús bűnösök és a sztálinizmus áldozatai összemosódtak. De a családi, egyéni szinten mindenki áldozatként jelent meg, függetlenül attól, hogy mi miatt került a népbíróság hatókörébe: mint háborús bűnös, részegen zsidózó vagy a kommunisták tudatos ideológiai ellenfele (lásd például Pető 2009d).

A rejtőzködő zsidó identitás így bebetonozódott, és a kizárólagos megközelítés, hogy valaki vagy elkövető, vagy áldozat, a soá emlékezetét mára megosztott emlékezetté változtatta, melyben az áldozat a strukturális aszimmetria miatt kétszeresen is vesztes.

Összefoglalás

A kötet áttekintette a II. világháború utáni népbíráskodás folyamatának jellemzőit Budapesten. A szisztematikus kvantitatív elemzés alapján néhány, a korábbi szakirodalomban nem szereplő és meglepő tény rajzolódik ki.

Az első magának a korszaknak a jellemzése. Nem egy korszakról beszélhetünk, hanem két korszak „csúszott össze” időben: a háború utáni számonkérés és az elítélésével járó kommunista hatalomátvételt előkészítő, az igazságügyi rendszert eszközként használó korszak. Ez a két korszak eltérő jogi és szociológiai jellegzetességekkel is bír. A háború alatti bűneseteket vizsgáló perek két évig is elhúzódhatnak, az ideológiai pereket hamar lezavarta a bíróság.

A kutatás eredményei érdekesek az elkövetkező kutatás szempontjából is. Először is mert rendkívül magas a nők aránya. Másrészt az elkövetők között nagyon magas a megállapodott középosztálybeliek aránya. Ezek az elkövetők nem fiatalos tapasztalatlanságuk miatt lettek vádlottak. Itt térünk vissza a népbírásnak mint az elítélés eszközének az újabban egyre erősödő érvéhez. Bemutattuk, hogy a harmadik pertípusra jellemző az elit magasabb aránya, s ezek tipikusan azok a perek voltak, melyek a németekkel való kollaborációval kapcsolatosak. A többi percsoportban az elit aránya szignifikánsan kisebb,

tehát itt Christopher Browning kifejezésével élve sokkal inkább az „egyszerű” emberek kerültek a bíróság elé (Browning 1992). A közösségekből származók magas arányát tapasztaljuk az intézményi tagság miatt elítéltek között, hiszen számukra volt vonzó más hálózat híján az érdekérvényesítésnek és meggazdagodásnak ez a módja. Az etnikai tisztogatás együtt jár a vagyon elleni bűncselekményekkel, mert büntetlenség reményében lehet rabolni és lopni. A javak véres újraelosztását kívánók pedig csak ilyen alkalomra várnak (Naimark 2001, 8). Fontos eredmény a megállapodott középkorú, közép-, felső-középosztályhoz tartozó, a trianoni határokon kívül születettek magas részvétele a folyamatban. Ők azok, akik Horthy Magyarországon kezdtek új életet, és sikerességüket szélsőjobbboldali radikalizmus iránti fogékonyságuknak köszönhetnék.

Az igazságszolgáltatás láthatatlan szereplői a tanúk. Eddig nem vizsgálták őket, pedig erősen befolyásolták az igazságszolgáltatás menetét. Itt is a középkorúak vannak többségben, hiszen az átlagéletkoruk 41 év. A nyilas párttagsággal vádoltak esetében gyakrabban utasítják el a tanúk beidézését, mint más perek esetében, és ez jól mutatja az igazságszolgáltatás egy keveset vizsgált dimenzióját, mégpedig azt, hogy mennyire egyénre szabott volt, tehát éppen a törvény előtti egyenlőség elve sérült. Ha valakinek magasabb társadalmi pozíciója volt, akkor nagyobb valószínűséggel rendelkezett azokkal a társadalmi kapcsolatokkal és tőkével, amivel elérte, hogy enyhébb büntetést kapott, mint aki nem ilyen kivételes helyzetből jött. Ha nő volt a vádlott, nagyobb valószínűséggel kapott enyhébb büntetést, mint egy férfi vádlott.

A magyarországi politikai igazságszolgáltatás egyik jellegzetessége, hogy nagyon korán elkezdődött; az ország nyugati felén még dörögnek a fegyverek, mikor már perekre kerül sor. Ez az a pre-nürnbergi időszak, melynek vádlottai magyarok. A soá magyar történetéből következik, hogy jelentős számú túlélő zsidó kereste igazát a felszabadulás után. Ez a folyamat, melyet a nyilvánvaló tabuk miatt sokáig nem vizsgáltak. A kvantitatív

kutatásunkkal azonban kimutattuk, hogy milyen ellentmondásos tapasztalatokra tettek szert azok a zsidók, akik akár mint tanúk, akár mint sértettek a népbíróság igazságos működésében reménykedtek, és ennek mik voltak a következményei.

A II. világháborút követő igazságszolgáltatás rendszerének másik kritikus eleme a felmentések magas aránya: az összes ügy 43 százaléka végződött felmentéssel. Ez azt jelenti, hogy vagy ártatlan vádlottat vittek a bíróság elé, ami azt is jelenti, hogy az igazi bűnösök megúszták, vagy pedig a per előkészítése volt hibás. A kötet bevezetőjében utaltunk arra, mennyire ellentmondásos a népbírósági folyamat megítélése. Ha az adatokat nézzük, világos, hogy a perek mintegy fele felmentéssel végződött, tehát végzetes szigorúsággal nem lehet ezt az intézményt vádolni. Természetesen árnyalni kell, hogy melyik per fejeződik be nagyobb valószínűséggel felmentéssel, és melyik nem. A híres, ismert politikusok esetében kevésbé volt valószínű a felmentés, mert a politikai akarat és az eset nyilvános példaértéke fontossá tette. Nem így a sok „kis ügyek” ezreit. Ezekben az ügyekben nagyon sokan vettek részt. A népbírósági folyamat egyik fontos következménye, hogy mindegy, melyik számadatot vesszük figyelembe (erről lásd Pető 2006), a tanúk számával együtt szinte a népesség egytizede valamilyen szinten közvetlen kapcsolatba került a népbírósággal. Az ott szerzett tapasztalatok, az érdekvéltetés módja, a következtetlenség és slamposág sok tízezer ember személyes tapasztalata egy olyan időszakban, mikor a háború utáni újrakezdés bővületében élt az ország. Ezek azok a tapasztalatok – a büntetlenül maradt bűnök, a szabályok relativizálása – amelyek a politikai szocializáció alapelemét adják. És hiába lassan eltávozik közülünk az a generáció, amelynek ez személyes élménye volt, de a történetek hosszú távú következményei velünk élnek. Ez a kötet kísérlet volt arra, hogy a II. világháború utáni igazságszolgáltatás folyamatát feltérképezzük, megértsük az emlékezet kialakulásának folyamatát, és szembenézzünk következményeivel.

Irodalom

- Barna Ildikó – Pető Andrea 2007. A csúnya asszonyok. Kik voltak a női háborús bűnösök Magyarországon? *Élet és irodalom*, 43. sz. 10
- Bell, Christine – O'Rourke, Catherine 2007. Does Feminism Need a Theory of Transitional Justice? An Introductory Essay. *International Journal of Transitional Justice*, 1. sz. 23–44
- Bernáth Zoltán 1993. *Justitia tudathasadása. Népbíróság nép nélkül, a nép ellen*. Budapest, Püski.
- Bibó István 1986. Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In Huszár Tibor (szerk.): *Válogatott tanulmányok*. 2. k. Budapest, Magvető, 623–797
- Bloxham, David 2004. From Streicher to Sawoniuk. The Holocaust in the Courtroom. In Stone, Dan (szerk.): *The Historiography of the Holocaust*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 397–419
- Braham, Randolph L. 1994. *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary*. New York, Columbia University Press.
- Browning, Christopher R. 1992. *Ordinary Men. Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*. New York, HarperCollins.
- Christenson, Ron 1986. *Political Trials. Gordian Knots in the Law*. New Brunswick – New Jersey, Transaction Publishers, 10–11
- Damaska, Mirjan R. 1986. *The Faces of Justice and State Authority: a Comparative Approach to the Legal Process*. New Haven, Yale University Press, 73–88
- Deák István 2006. Political Justice in Austria and Hungary after World War II. In Elster, Jon (szerk.): *Retribution and Reparation in the Transition to Democracy*. New York, Cambridge University Press, 124–146

- Elster, Jon 2006. Retribution. In Elster, Jon (szerk.): *Retribution and Reparation in the Transition to Democracy*. Cambridge, Cambridge University Press, 32–56
- Erős Ferenc 1992. A zsidó identitás szerkezete Magyarországon a nyolcvanas években. In Kovács, M. Mária – Kashti M., Yitzhak – Erős, Ferenc (szerk.): *Zsidóság, identitás, történelem*. Budapest, T-Twins Kiadó, 85–96
- Eschebach, Insa 2003. Gespaltene Frauenbilder. Geschlechtdramaturgien im Juristischend Diskurz ostdeutscher Gerichte. In Weckel, Ulrike – Wolfrum, Edgar (szerk.): „Bestien” und „Befehlsempfänger”. *Frauen und Manner in NS-Prozessen nach 1945*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 95–116
- Eyal, Gil 2004. Identity and Trauma. Two Forms of the Will to Memory. *History and Memory*, 1. sz. 5–36
- Gonda László 1992. *Zsidóság Magyarországon 1526–1945*. Budapest, Századvég.
- Gyenesei József (szerk.) 2011. *Pártatlan igazságszolgáltatás vagy megtorlás. Népbírásgátörténeti tanulmányok*. Kecskemét, Adria Print.
- Hammer, Brandon 2007. Masculinity and Transitional Justice. An Exploratory Essay. *International Journal of Transitional Justice*. 1. sz. 1–16
- Karády Viktor 1992. A Shoah, a rendszerváltás és a zsidó azonosságtudat válsága Magyarországon. In Kovács M., Mária – Kashti M., Yitzhak – Erős, Ferenc (szerk.): *Zsidóság, identitás, történelem*. Budapest, T-Twins Kiadó, 23–48
- Karády Viktor 2002. *Túlélők és újrakezdők. Fejezetek a magyar zsidóság szociológiájából 1945 után*. Budapest, Múlt és Jövő.
- Karsai László 2000. The People's Court and Revolutionary Law in Hungary, 1945–1946. In István, Deák – Gross, Jan T. – Judt, Tony (szerk.): *The Politics of Retribution in Europe. World War II and its Aftermath*. Princeton: Princeton University Press, p. 233–252
- Karsai László 2004. The Hungarian Holocaust as Reflected in People's Courts Trials in Budapest. *Yad Vashem Studies*, 32. sz. 59–96
- Kovács András 1988. Az asszimilációs dilemma. *Világosság*, 8–9. sz. 605–612
- Lukács Tibor 1979. *A magyar népbíróági jog és a népbíróágok (1945–1950)*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó Zrínyi.

- Major Ákos 1988. *Népbíráskodás. Forradalmi törvényesség*. Budapest, Minerva.
- Markovits, Inga 2001. How the Law Affects What We Remember and Forget about the Past. The Case of East Germany. *Law and Society Review*, 3. sz. 513–563
- Naimark, Norman 2001. *Fires of Hatred. Ethnic Cleansing in Twentieth Century Europe*. Cambridge, Harvard University Press.
- Nozick, Robert 1974. *Anarchy, State, and Utopia*. New York, Basic Books.
- Palasik Mária 2000. *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon*. Budapest, Napvilág.
- Papp Attila 2011. Néptörvényszék, népbíróság és népbíróági jog Magyarországon. *Etudomány*, 4. sz. 1–141
- Paul, Gerhard 2002. *Die Täter der Shoah. Fanatische Nationalsozialisten oder ganz normale Deutsche?* Göttingen, Wallstein.
- Pelle János 1995. *Az utolsó vérvádak. Az etnikai gyűlölet és a politikai manipuláció kelet-európai történetéből*. Budapest, Pelikán.
- Pető Andrea 1998. *Nőhistóriák. A politizáló magyar nők története (1945–1951)*. Budapest, Seneca.
- Pető Andrea 2006. Népbíróság és vérvád az 1945 utáni Budapesten. *Múltunk*, 1. sz. 41–72
- Pető Andrea 2007. Problems of Transitional Justice in Hungary. An Analysis of the People's Tribunals in Post-War Hungary and the Treatment of Female Perpetrators. *Zeitgeschichte*, 34. sz. 335–349
- Pető Andrea 2009a. Privatised Memory? Story of Erecting the first Holocaust Memorial in Budapest. In Adler, Nanci – Leydersdorff, Selma – Chamberlain, Mary – Neyzi, Leyla (szerk.): *Memories of Mass Repression. Narrating Life Stories in the Aftermath of Atrocity*. New Brunswick – London, Transaction Publisher, 157–175
- Pető Andrea 2009b. Who is Afraid of the „Ugly Women”? Problems of Writing Biographies of Nazi and Fascist Women in Countries of the Former Soviet Block. *Journal of Women's History*, 4. sz. 147–151
- Pető Andrea 2009c. Death and the Picture. Representation of War Criminals and Construction of Divided Memory about World War II in Hungary. In Pető Andrea – Schrijvers, Klaartje (szerk.): *Faces of Death. Visualising History*. Pisa, Plus Pisa University Press, 39–57

- Pető Andrea 2009d. About the Narratives of a Blood Libel Case in Post Shoah Hungary. In Vasvari, Louise – Totosy de Zepetnek, Steven (szerk.): *Comparative Central European Holocaust Studies*. West Lafayette, Purdue University Press, 240–253
- Pető Andrea 2012. „I switched sides”. Lawyers Creating the Memory of Shoah in Budapest. In Paukovic, Davor – Pavlakovic, Vjeran – Raos, Visislav (szerk.): *Confronting the Past. European Experiences*. Zagreb, Political Science Research Centre, 223–235 (Political Science Research Forum, 10.)
- Pogany Istvan 1997. *Righting Wrongs in Eastern Europe*. Manchester, Manchester University Press.
- Szaidel, Natan 2011. Suffering as an Universal Frame for Understanding Memory Politics. In Blaive, Muriel – Gerbel, Christian – Lindenberger, Thomas (szerk.): *Clashes in European Memory. The Case of Communist Repression and the Holocaust*. Innsbruck–Wien–Bozen, Studien Verlag, 239–255
- Szakács Sándor – Zinner Tibor 1997. „A háború megváltozott természetű” – Adatok és adalékok, tények és összefüggések – 1944–1948. Budapest, Génius Gold.
- Tyler, Cowen 2006. How Far Back Should We Go? Why Restitution Should Be Small? In Elster, Jon (szerk.): *Retribution and Reparation in the Transition to Democracy*. Cambridge, Cambridge University Press, 17–32

A II. világháború utáni igazságszolgáltatás a magyar történetírás és a történeti emlékezet sokat vitatott kérdése. A kötet szigorúan fegyelmezett és következetes kvantitatív módszertan segítségével meghatározza, kik kerültek be a népbíróági folyamatba, hogyan működött a népbíróság, különösen a társadalmi nemek szempontjából, valamint hogy milyen hatással volt a népbíróság tevékenysége a poszt-soá zsidó identitás alakulására. A kötetnek az is a célja, hogy elfogultságoktól mentesen, objektív adatok alapján bemutassa azt a komplex folyamatot, amit a II. világháborút követő népbíróági eljárásnak nevezünk.

Barna Ildikó az ELTE Társadalomtudományi Kar Társadalomkutatások Módszertana tanszékének adjunktusa.

Pető Andrea a Közép-európai Egyetem Társadalmi nemek tanszékének docense.

